ÚJ FOLYAM XVIII. 1–2. SZÁM BUDAPEST 2009. FEBRUÁR ÁRA 680 FT

MAGYAR SZEMLE

Kádár Béla, Bod Péter Ákos és Gáspár G. János A GAZDASÁGI VÁLSÁGRÓL – M. Szebeni Géza: A MINDSZENTY-ÜGYEK – Rónay Miklós: AZ EU-ZÁSZLÓ ÉRTELMEZÉSEI – KÖNYVEKRŐL: Kulin Ferenc: MAGYARORSZÁG – MA ÉS HOLNAP; Petrik Béla: HUSZÁR TIBOR: BIBÓ ISTVÁN; Gróh Gáspár: HERCZEGH GÉZA: FOGGAL ÉS KÖRÖMMEL; Kisida Erzsébet: SZMODIS JENŐ: A TÖRTÉNELEM-FILOZÓFIA LEHETŐSÉGEI – Metz Katalin és Tóth Klára ÍRÁSAI

HÍREINK

Tisztelt Olvasóink! Tisztelt Előfizetőink! Lapunk árát az előállítási költségek növekedése miatt 2009. január 1-jétől 680 Ft-ra emeljük. A 2009. évi előfizetési díj: 4080 Ft.

*

A MAGYAR SZEMLE ÚJ FOLYAMÁNAK (1992–2008) teljes sorozata kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 9000 forint. Kedvezményt kisebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN – **MEGÚJULVA!**
http://www.magyarszemle.hu

DRÓTPOSTACÍMEINK
Főszerkesztő: kodolanyigyula@mail.datanet.hu
Titkárság: msza@mail.datanet.hu
Szerkesztőség: magyarszemleszerk@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden 13–15 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

HELYESBÍTÉS: 2008. decemberi számunkban Helmut Börsch-Supan írását nem a *KulturChronik,* hanem a *Kunstchronik* lapjairól vettük át.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI
A Polgári Magyarországért Alapítvány
OTP Bank Nyrt.
Batthyány Lajos Alapítvány
Richter Gedeon Nyrt.
Pro Professione Alapítvány
Nemzeti Civil Alapprogram
Nemzeti Kulturális Alap

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula, Czakó Gábor, Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc, Mellár Tamás, Szabados György, Szőcs Géza*

Szerkesztőség: *Csejdy Virág, Gróh Gáspár, Kiss István, Sebestyén Ilona*

ÚJ FOLYAM XVIII. 1–2. SZÁM 2009. FEBRUÁR

GRÓH GÁSPÁR	*Reménység sötétben*	3
KÁDÁR BÉLA	*Bűnbeesés után megújhodásra várva. 2. rész*	8
KULIN FERENC	*Magyarország – ma és holnap*	15
GABI DOLFF-BONEKÄMPER	*Nemzeti – regionális – globális? Fordította Marosi Ernő*	35
M. SZEBENI GÉZA	*A Mindszenty-ügyek. 2. rész*	52
RÓNAY MIKLÓS	*Az Európai Unió zászlajának értelmezései*	77
SÜLE FERENC	*Lélekgyógyítás és spiritualitás. 3. rész*	108
1% METAFIZIKA	SZABADOS GYÖRGY ROVATA	129
	KÖRKÉP	
PETRIK BÉLA	*Mégis harmadik út. Huszár Tibor: Bibó estéje*	131
GRÓH GÁSPÁR	*Történelmi lecke a történelem leckéjéről. Herczegh Géza könyvéről*	143
KISIDA ERZSÉBET	*A történelemfilozófia lehetőségei. Szmodis Jenő könyvéről*	150

Metz Katalin	*A színész: létünk tükörképe vagy bábu*	*158*
Tóth Klára	*Történelem a cipősdobozban avagy a mítosz születése*	*160*
Kubinszky Mihály	*Adakozás a berlini királyi kastélyra*	*163*
Gáspár G. János	*Variációk válságra*	*167*
Bod Péter Ákos	*Szokásos válságaink egyike?*	*173*
Gyulai György	*Hírek a szomszédból*	*181*
Summaries		*190*
E számunk szerzői		*193*

E számunkat kulturális örökségünk emlékeit ábrázoló képekkel illusztráltuk. A fotókat Gróh Gáspár és Entz Géza (111. oldal) készítette. A fedélen: Mária a gyermek Jézussal (Késmárk)

nka
Nemzeti Kulturális Alap
Prima Primissima Díj 2003
Polgári Magyarországért Alapítvány
Batthyány Alapítvány
otpbank

REMÉNYSÉG SÖTÉTBEN

Van egy valójában földhözragadt ábrándom. Eszerint, ha valaki azt kutatná, hogy úgy általában milyen világban szeretnének élni az emberek, nem valamiféle ködös Nagy Utópia képét vázolnák elébe. Azt gondolom, hogy egy olyan társadalom képe rajzolódna így ki, amelyben pozitív formát kap mindaz, ami a mai életünkből hiányzik. Ezt a világot azoknak a normáknak a működése jellemezné, amelyek sérülése miatt ma annyira elégedetlen. Szerepet kapnának ebben a képben a fogyasztási javak, de végeredményben mégis másról szólna. A biztos, értelmes tevékenységet, tisztességes bért kínáló munkahely, pihenéshez, szórakozáshoz, nyugodt családi élethez megfelelő teret biztosító lakás, személyi, vagyoni biztonság, egészséges környezet, a világban való szabad mozgás lehetősége, a jövendő nemzedék testilelki-szellemi fejlődését biztosító anyagi és intézményi feltételek, az új generáció számára vonzó és megfelelő kilátásokat kínáló munkahelyek, a kulturális közösség és örökség megőrzése, fejlődésének biztonsága – és hasonló praktikus dolgok gyűjteménye nem pusztán a fogyasztásról szólna. Lehet, hogy érthetetlen idealizmus ez, de szeretném azt hinni, hogy vágyaink ma sem az eszközök megszerzésére, hanem az általuk elérhető metafizikai valóságra irányulnak. Még akkor is, ha sokszor kisiklanak.

Azt is hiszem, hogy a kívánságok közt nem szerepelnének olyan célkitűzések, amelyek a politikai közbeszédben már-már a legfőbb jó jelentésében bukkannak fel. Nem tudom elképzelni, hogy valaki arról ábrándozzon, hogy

„hatékonyan vegyünk részt a globalizáció folyamatában", vagy hogy „dinamikusan növeljük a GDP-t", még csak azt sem, hogy „emelkedjék a közösség toleranciaszintje", vagy „a másság tiszteletére már a bölcsődétől neveljük a posztmodern piaci viszonyok közötti munkavállalókat". Pedig ezek, az önmagukban pozitív tartalmakat jelölő kifejezések rendre olyan összefüggésben jelennek meg a közbeszéd szerepében tetszelgő médiazsivajban, mintha bennük a legfőbb közösségi álmok öltenének testet.

A fenti tételek természetesen sokféleképpen megfogalmazhatók, és más változataik, más elemek biztosan jobban is kifejezhetik mai valóságunkat, pontosabban jeleníthetik meg korunk diskurzusait. De azt hiszem, hogy e néhány példa is kifejezi azt, hogy mély szakadék választja el a két beszédmódot egymástól. És ezen alig változtat az, ha elmagyarázzuk: itt kétféle szemléleti formáról, más szintekről van szó, hogy ezek nem kizárják egymást, hanem összetartoznak, együtt fejezik ki napjaink valóságát és így tovább.

Az efféle magyarázatokban nagyon sok igazság van – de azt hiszem, az igazság maga hiányzik belőlük. Mert a gondolkodásnak, fogalmazásmódoknak más szintjei absztrakciójukban valóban eltérnek, másként egyetemesek. De úgy illenék, hogy – amennyiben csak együtt alkalmasak világunk képének rögzítésére – ne szakadjanak el egymástól. A baj az, és az ebből fakadó problémákkal napról napra szembetalálkozunk, hogy nemcsak a valóságot ábrázolni akaró két nyelv szakadt el egymástól, hogy nemcsak kétféle szótárral dolgoznak, hanem az is, hogy kategóriáikat nem lehet egy kétnyelvű szótárban egymáshoz rendelni.

Amikor a magyar valóság kettészakadásáról, meganynyi törésvonaláról, társadalmunk szétesettségéről szólunk, erre a világlátási törésre is gondolnunk kell. A közügyektől való elfordulás gyakori panasz, de a közélet nem nagyon tesz ellene. Sőt mintha azon dolgozna, hogy minél kevesebben figyeljenek másra, mint saját ügyeikre, és az amúgy

egyre inkább leértékelődő választásokon való részvétel minél kisebb legyen. (A Ferencvárosban a mai krízishelyzetben, amikor a társadalom az elszabaduló indulatok egyre több aggasztó jelét mutatja, csak minden negyedik választó élt jogosultságával...) Korántsem állítjuk, hogy a tömegdemokrácia a minden lehető rendszerek legtökéletesebbje, de mai tudásunk szerint nincs jobb. És mert ebben élünk, ezt tartjuk a legüdvösebb modellnek. Eközben azt kell látnunk, hogy a tömegdemokráciából elvész a tömeg. Ám ezen az úton a demokrácia is elvész, és ezzel összeroppan az a pillér, amire a világunk épül.

2009-ben az új magyar demokrácia kialakulásának huszadik évfordulójához érünk: az, ami 1990-ben megvalósult, az előző évben, 1989-ben formálódott. A rendszerváltás szimbolikus pillanatai megelőzték a közjogi megformálását. A Kádár-rendszer egyik legfontosabb, de jelképesen döntő tétele 1956 forradalmának ellenforradalommá nyilvánítása volt. Ennek a doktrínának a visszavonásával dőlt el, hogy a pártállam a maga részéről föladta a harcot, innentől volt nyilvánvaló, hogy egy korszaknak vége. Ám egy államrezon csődje után az államot működtetők nem menekülhetnek kollektív öngyilkosságba. Nem is tették: két évtized tapasztalatával leszögezhetjük, a rendszer lecserélésével azok jártak a legjobban, akiknek módjuk nyílt e csere nyélbeütésére.

Leszámítva a diktatúra közismert arcait, az előző rendszer hatalmi elitje sikeresen mentette át magát az újba. Ehhez egyebek közt arra is szüksége volt, hogy ne csak azok a büntetőjogi kategóriák tűnjenek el, amelyekkel felelősségre lehetett volna vonni őket, hanem azok a közéleti és köznyelvi kifejezések is, amelyekkel vétkességük elmondható. Az általuk kialakított szellemi élet keretei között elbukott azoknak a nyelvi-gondolati szabadságharca, akik valami mást akartak, akik úgy gondolták, hogy nem holmi teoretikus és terminológiai tűzijáték szervezése, stiláris petárdák fölröppentése a feladatuk, hanem (minősíthetetlen parlagiasság-

gal szólva) a közjóért folytatott harc: azoknak az igényeknek a képviselete, amelyek ennek az ábrándos írásnak az elején sorakoztak. És amelyek fölhánytorgatása a mai közéleti tolvajnyelvben populizmusnak minősülhet, hiszen csupán a nép (populus) vágyait fejezi ki.

Nos, a rendszerváltásból ezt a népet valóban a legkevésbé sem a *forradalom–ellenforradalom, nemzeti érzés–proletár internacionalizmus* és más effélék anatagonizmusa foglalkoztatta, hanem az, hogy jobban szeretett volna élni. Nem tüntetni indult, hanem maréknyi valutájával a hiánygazdálkodás keretei között elérhetetlen ipari javakért igyekezett Ausztria felé. Lehet, hogy ennek az árát fizeti ma is? Hogy amikor meg kellett volna teremteni annak feltételeit, hogy a demokrácia tiszta lappal induljon, akkor fagyasztóládáért és videóért tülekedett?

A politikától való elundorodás azonban nem egyszerűen közöny, hanem – még – rejtett állásfoglalás is: elégedetlenség amiatt, hogy a rendszerváltást nem követte rendszerváltozás, hogy mindaz, ami történt, csak más keretet adott a kiszolgáltatottságnak. Amit a közbeszéd témáiról döntő közéleti és intellektuális körökben nem nagyon illik fölhánytorgatni, mert az erre alkalmas szavak nem mindig számítanak politikailag korrektnek.

Így aztán a pártállamtól való búcsú huszadik évében egy elszegényedett, demográfiai válságba süllyedő, frusztrált, jövőképét vesztett, korrupciótól sújtott, vezetőit megvető (vagy legalábbis bennük egyáltalán nem bízó), szellemi és politikai értelemben is kiszolgáltatott, anómiás, sértődött (mert megsértett), és befelé fordult társadalom éppen úgy ünnepelheti az elmúlt két évtized eredményeit, ahogyan gyászolhatja elveszett reménységét. Hiszen e két évtizedre visszatekintve ma semmi olyasmit nem talál, amire fenntartás nélkül büszke lehetne.

Ma ugyan nem kell Ausztriába mennie az immár korlátlanul bezúduló fogyasztási javakért. Ha nem dolgozni

utazik a szomszédba, akkor, akinek telik rá, síelhet vagy remek kiállításokat nézhet meg. Eközben Kína és a többiek, de inkább csak Kína, a magyar piacot is ellátja a csúcstechnológia termékeivel. Ám az ország egyre lakhatatlanabb, egykori válságövezetei mind reménytelenül leszakadtak, az áhított szólásszabadság közömbösséggé sivárodott, a mégis kimondott szavak következmények nélkül, üresen konganak. A szabadnak mondott választásokon sem sikerült felelős és alkalmas vagy legalább tiszta kezű vezetőket állítani a mindennapok alakulását alapvetően befolyásoló helyekre, az elégedetlenség a jogállamiság fölrúgásában mindennap érezhető. A születésnapi tortán így nem szépen lobogó gyertyák, hanem bekormolódott gyertyacsonkok sorakoznak.

Ezt a szomorú képet most mégis valami szép, mindezek ellenére fölemelő passzussal kéne kevésbé lehangolóvá tenni. Valahogy úgy, ahogy *Az ember tragédiájának* végén áll, amikor az Úr bízva bízásra inti a teljes reménytelenségbe süppedő, ám életük folytatására ítélt teremtményeit. Igen, a személyes sors sokban függetleníthető a külső körülményektől. Polgári jómódban fölnőtt apám sokszor idézte föl élete példáján, hogy igazán akkor volt boldog, amikor még a villanyvilágítás is szünetelt. Az ellehetetlenülő külső körülmények elmélyítették emberi kapcsolatait, lélekben kiteljesítették, gazdagították. Bizonyítva mindközönségesen, hogy a lélek teljességéhez nem a tárgyak és a köznapi kényelem, hanem a szellem és a szeretet, a barátság a legfontosabb. Nem hiszem, hogy az ő példája, tapasztalata társadalmi méretekben is követhető modellnek volna fölmutatható, mégis fontosnak tartom, hogy fölidézzem. Elsősorban azért, mert legalább engem megvigasztal.

Gróh Gáspár

BŰNBEESÉS UTÁN MEGÚJHODÁSRA VÁRVA

2

Az amerikai hitelpiaci és értékpapír-piaci válság, banktermék-kibocsátás értékrendi deficitekkel kezdődött, s szakmai deficitekkel folytatódott. A haszonelvűség rövid távra szűkítése, az ókori Róma dekadenciájának kezdetét jelző „carpe diem" filozófia, a mértéktelen s gyakorta „gagyi" fogyasztás gerjesztése elszívta a társadalmi és egyéni energiákat a hosszabb távon megtérülő ráfordításoktól, a képzéstől, hitelességmegalapozástól, megtakarításoktól. Lehetetlen nem érzékelni a szoros összefüggéseket a fogyasztói düh ereje, a megtakarítások hiánya s a jelenlegi pénzügyi feszültségek súlyossága, külső pénzügyi függőség mértéke között – persze nemcsak Amerikában, hanem minden olyan országban is, ahol a megtakarítási hajlandóság rombolásával igyekeztek az amerikai mintát követni. A 17. században a londoni tőzsdén, miként a második világháború előtti magyar vidéki jószágvásárlásoknál az üzletet tenyérbe ütéssel kötötték. Az üzleti irányítástechnika értékrendi jellegű, tisztesség alapú volt. Globális gazdaságban, tömegtársadalomban az emberi kapcsolatok tömegszerűsége és mozzanatainak összefonódása mellett belső, értékrendi vezéreltség hiányában az irányításrendszeri feszültségek tendencia jelleggel növekvőek. Az új nemzetközi pénzügyi, sőt világgazdasági rend követése mind általánosabbá válik. Ennek szerves része azonban az új nemzetközi értékrend.

Az euroatlanti társadalmak történetében a társadalmi és egyéni vezéreltség sajátos fejlődési szakaszokat mutat. Mózes az agy, a törvények tiszteletét, Jézus a szív, a szeretet

értékét, Marx némi leegyszerűsítéssel a gyomrot, az anyagiságot, Freud pedig az ösztönvilágot tartotta az irányítottság fő mozgatórugójának. Bár a konzervatív eszmerendszer Menenius Agrippa hajdani meséje nyomán e sajátos, anatómiailag is szemléltethető lejtő különböző szakaszainak összekapcsoltságából indul ki, lényegében a törvény és rend, valamint a szolidaritás értékeit hangsúlyozza. Az európai szociális és liberális, valamint az amerikai neokonzervatív megközelítések erősen táplálkoznak az utóbbi szellemi örökségből. Új nemzetközi értékrend esetleges összekovácsolása viszont nem hagyhatja figyelmen kívül a növekvő gazdasági és politikai súlyú ázsiai értékviszonyokat. Valamiféle harmonizáció kialakítása kívánatos még az Ázsia-központú világ várható kialakulása előtt.

A jelenlegi világválság legsúlyosabb s ma már felismerhető gócai a *neoliberális társadalmi-gazdasági modell* inkoherenciáiból, működési zavaraiból fakadnak. A három évtizede kibontakozó neoliberális-monetáris forradalom elméletileg kérdőjelezte meg az állam gazdasági szerepére vonatkozó, az akkori fejlett országokban általános keynesista és a fejlődő országokban elterjedt strukturalista gazdaságpolitikai gyakorlatot. Az állam tulajdonosi–felügyeleti–szabályozó szerepének leszűkítése a törvényes jogi és pénzügyi keretek kialakítására, makroszintű és versenykörnyezeti szabályozásra, a piaci mechanizmusok önszabályozó szerepére támaszkodás elméleti fordulatot jelentett, javította az erőforrások fogyasztói igények szerinti elosztásának hatékonyságát, csökkentette a pénzügyi egyensúlyviszonyok kiegyensúlyozatlanságát. A második világháború utáni időszakban – részben állami védernyő alatt – megerősödött nagyvállalatok időbeli egybeeséssel ugyancsak a hetvenes években látták elérkezettnek az időt mozgásterük kiszélesítésére, az állam gazdasági szerepének elsorvasztására. A törekvést hathatósan támogatták a bretton-woodsi ikrek, az IMF és a Világbank. A Szovjetunió összeomlását követő évtizedes amerikai növekedési diadal-

menet, felgyorsult műszaki fejlődés sokáig elfedte a modell működési zavarainak szaporodását, kezdetben a „peremgazdaságokban", majd a nemzetközi piacokon is. Az árfolyamok, valamint a kőolaj- és nyersanyagpiaci árak, sőt agrártermékek nemzetközi piacán tapasztalt hektikus mozgások már korábban is jelezték a *piac önszabályozó szerepének* korlátait. A hitel- és értékpapír-piaci válság ereje viszont nagyságrendileg már jóval súlyosabb működési zavarokat jelzett. Kiderült, hogy az állam mégsem kárhoztatható „éjjeliőr"-szerepre, a nemzetközi összeomlás veszélyét az erőteljes állami beavatkozás hárította el. Láthatóvá vált az összhanghiány a világgazdasági realitások, illetve az abból fakadó követelmények és az uralkodó eszmerendszerek, kormányzati gyakorlatok között. A liberális „láthatatlan kéz" ugyancsak rászorult az állami segítő kézre.

Sajátos módon a nemzeti társadalmak s gazdasági szereplők nagyobb megrázkódtatások nélkül vették tudomásul az állami szerepvállalás visszatérését. Természetesen a viharzónába jutás időszaka a cselekvés és nem az elméleti tisztázások időszaka. Ami eddig történt, az a cselekvési kényszer hatásának s nem elméleti újragondolásnak minősíthető. Ideológiailag persze a legeltérőbb gyökerű nyilatkozatok hangzanak el gyors lejáratú s korántsem forró búcsúról a „neoklasszikus forradalomtól", a kapitalizmus vagy a piacgazdaság alkonyáról. Ugyanakkor az elmúlt három évtized világgazdasági és elméleti „főáram-rendszerének" érték- és érdekképviselői a pénzügyi összeomlás átmeneti elhárítása után siettek leszögezni, hogy a jelenlegi válsághelyzet nem a piaci szabályozatlanság, hanem éppenséggel a túlméretezett állami beavatkozás következménye. A piaci szereplők csak tették a dolgukat és követték érdekeiket az állam által alkotott törvényes keretek között. Az állami szervek, a kormányok, jegybankok, felügyeletek viszont hanyagul látták el feladataikat. A piac működési zavarainak kiiktatásához – ezek szerint – nem szükségesek új szabályok,

legfeljebb jobbak –, amelyeket természetesen a jelenlegi döntéshozók alakítanának ki hosszas viták után.

A válsághelyzet célszerű terápiájának taglalásánál természetesen érdemes emlékeztetnünk az einsteini figyelmeztetésre, miszerint nem várhatók más eredmények azonos szereplők azonos cselekedeteinek ismétlésétől. Válsághelyzetek a pusztító hatás mellett *megújhodást* is hoztak. Az 1929–33-as világválság felszámolta azt a liberális világrendet, társadalmi-gazdasági modellt, amelyben a szabályozás nélküli piacgazdasági rend működésképtelenné vált, a vagyoni egyenlőtlenséget teremtő gazdasági rend és a szavazati egyenjogúság elvéből kiinduló politikai demokrácia együttélése konfliktusokat teremtett s élezett, a közjó megteremtésével összefüggő állami feladatok széles sávon kerültek ütközésbe a nagyobb haszon elérésére irányuló gazdasági értékrenddel.

A társadalmi-gazdasági fejlődés menete mindig magában hordja az aránylazulás, a túlterjeszkedésből fakadó szétpukkanás kockázatát, és időnként történelmi korrekciós kényszereket mozgósít. Az 1929–33-as válság ebben az értelemben a legújabb kor első nagy történelmi *korrekciós folyamat*a, amely a klasszikus liberalizmus társadalmi-gazdasági modelljének gyengeségeit, pénzügyi zabolátlanságait, válságelhárítási és megoldási képességeinek deficitjét erőteljes modellváltással korrigálta. A korrekciós folyamat változatos formákat öltött. A demokratikus hagyományokkal nem rendelkező Szovjetunió a gazdaság és a társadalom szinte teljes államosításával, a válság következményeivel összefüggésben hatalomra jutó nemzetiszocialista Németország a hadigazdálkodási, illetve nagymértékben centralizált irányítási rendszer kiépítésével, több közepesen fejlett, főleg dél-európai ország, például Portugália, Olaszország, Spanyolország a korporációs vagy „hivatásrendi" modell kialakításával adott választ a világgazdasági válságra. Tartósabb ellenszert jelentett a roosevelti New Deal, majd a második világháborút követően kialakított európai jóléti állam angol,

skandináv vagy rajnai modellje: a piaci folyamatok erősebb állami intervenció melletti szabályozása, szociális védőháló beiktatása, illetve a De Gaulle-i dirigizmus, amelyek az erőforrások stratégiai célzatú elosztásával több évtizeden keresztül feledtették a válságfolyamatokat, dinamizálták a társadalmi-gazdasági fejlődést (l. Kádár Béla: *Állam és államigazgatás a globalizáció feltételrendszerében, Magyar Szemle*, 2007. június, 60–79.).

A Nyugat-Európában kialakult jóléti állam ugyanakkor egyre több szabállyal avatkozott be az állampolgárok életébe, kiterjedt szociális kedvezményeivel, túlszabályozottságával gyengítette a teljesítményi értékrendet, versenyképességet, s idővel a nemzetgazdasági teljesítményeket is. A thatcheri–reagani gazdaságpolitikai folyamat három évtizede a második, társadalmi-gazdasági modellváltást hozó történelmi korrekció volt, amely bizonyos változásokkal visszatért a klasszikus liberális gyökerekhez. A neoliberális modell ugyanakkor a klasszikus liberalizmus időszakában tapasztaltnál jóval gyengébb értékrendi bázisra, emberitársadalmi minőségre támaszkodott. A tv-civilizáció elterjedésétől és a társadalmi oktatási-nevelési rendszer gyengülésétől korántsem függetlenül az állam beavatkozásától, gyámkodásától mentesített „magányos tömeg" az éleződő versenykörnyezetben csak korlátozott mértékben tud racionális gazdasági és politikai döntéseket, életvezetési stratégiákat kialakítani, öngondoskodási képességeket kifejleszteni. Miként *A rózsa neve* című világsikerű mű szerzője, Umberto Eco hangoztatta: „A világ a globális fogyasztói társadalom keretében elindult a globális tudatlanság felé." E fejlemény is *rendszerinkoherenciákat* teremtett.

Az országok és az országokon belüli fejlettségi szintkülönbségek, polarizációs jelenségek mind súlyosabb tehertételt jelentenek a politikai demokrácia intézményrendszerének működtethetősége szempontjából. A „nyertes mindent visz" elosztási alapelv erőteljesen szűkítette a tár-

sadalmi szolidaritás érvényesülését és érvényesíthetőségét. Politikailag, a társadalmi igazságérzet figyelembevétele esetén mind nehezebben képviselhető egy olyan modell, amely privatizálja a gazdaság hasznot hajtó tevékenységeit, a profitot ugyanakkor társadalmasítja, miként a jelenlegi válsághelyzetben államosítja a tőke működési veszteségeit, illetve áthárítja azokat az adófizetőkre.

Nem alaptalan a kérdés, hogy bekövetkezik-e a történelem újabb nagy korrekciós folyamata a válságelhárítás és a távlatos megújhodás érdekében? Az erősödő ellenállás jelei jól körvonalazódnak, a megújhodási koncepció keretei jóval kevésbé. A válság tüneteinek sikeres kezelése, a válság esetleges gyengébb és rövidebb lefolyása átmenetileg háttérbe szoríthatja a korrekciós, megújhodási kényszereket. Nem zárható ki, hogy a jelenlegi nemzetközi együttműködés terápiaváltozatai leszűkülnek a pénzügyi szférára, anticiklikus politikára.

Pirandello művében hat szerep keresett egy szerzőt. Ha a válságelhárító programok megrekednek a pénzügyi és az anticiklikus tűzoltásnál, betöltetlen marad az értékmegújhodási, modellváltási, nemzetközi irányításrendszer kiigazítási szerepe. Gazdag történelmi példatár, így a magyar rendszerváltás története is szemlélteti, hogy évtizedes hatalomgyakorlási, szervezetműködtetési, haszonszerzési technikáktól az uralkodó „elit" csak teljes összeomlás esetén búcsúzik el. Eddig azonban a jelenlegi helyzet nem jutott el. Az eddigi mentő akciók a közvetlen pénzügyi omlásveszélyt hárították, a nemzetközi pénzügyi rendszerben azonban még nagyszámú kórokozó, buborék maradt. Mennél szűkítettebb szerepvállalásra korlátozódik a jelenlegi nemzetközi összefonódó válsághelyzet kezelése, annál nagyobb a valószínűsége a válság elhúzódásának, a megmaradt kórokozók további pusztítása esetén várható további elmélyülésének.

A nemzetközi kapcsolatrendszer architektúrájának mai és a várható erőviszonyokkal, kihívásokkal harmoni-

záló átépítése természetesen időigényes feladat, de dőreség elkezdését halogatni. A piacok önszabályozó képességéről szerzett legújabb tapasztalatok az irányítási gyakorlatban már eddig is az eddigitől eltérő megvilágításba helyezték az *állami szerepvállalás* jelentőségét és jellegét. A jelenlegi válsághelyzetben s a kialakuló világgazdasági környezetben ennek rendszerszerű újragondolása, gyakorlati megvalósítása elkerülhetetlen. Az európai vezetők november 7-i brüsszeli találkozóján már elvi egyetértés alakult ki arról, hogy egy piaci szegmens, egy ország s egy pénzügyi intézmény sem vonhatja ki magát az elodázhatatlan reformok, az arányos és megfelelő szabályozás vagy legalábbis felügyelet alól. A kirajzolódó ellenállás fényében ez biztató előjel, de csak része a szükséges gazdaságpolitikai koordinációnak s intézményátépítésnek.

Nagy bizonyossággal vélelmezhető, hogy a globális válság túlélése után és esetén már nem lehet *visszatérni* a korábbi helyzethez. Az újrarendeződési folyamatban feltehetően erőteljesen csökken a kereslet az eddigi neoliberális receptek, főárami tantételek iránt. Politikai, jogi, szervezeti, intézményrendszeri újjáépítés viszont nem lehet sikeres értékrendi megújhodás nélkül. Különösen szaporodó dekadenciajeleket felmutató nagyszámú euroatlanti országban követelmény a fogyasztás és megtakarítás, jogok és kötelességek, teljesítmények és hedonizmus, hosszú és rövid távú időértékek, törvényes rend és szabadosság megbillent mérlegének, a szellemi tőkeképzés, oktatás–nevelés–vezetés rangjának, két évezredes igazságok és erkölcsi értékek *helyreállítása*. A megújhodást önmagunkban kell elkezdenünk. Ehhez megfordíthatóság esetén felhasználható lenne az ez ideig káros hatású tv-civilizáció. Modellmegújhodási ihletként talán idézhető, hogy a piacgazdaság rajnai modellje még nem „vész ködbe". A világ ma megújhodásra vár. Reménykedünk, hogy a megújhodásnak nem Godot lesz a neve.

Kádár Béla

MAGYARORSZÁG – MA ÉS HOLNAP

Korunk globális konfliktusainak, az államgépezet szerkezeti feszültségeinek és a közélet mélyülő erkölcsi válságának kezelésére a politikai hatalomnak – úgy tűnik – nincsenek már eszközei. Hogy a társadalomnak lesznek-e, az most elsősorban azon múlik: van-e a magyar értelmiségnek még annyi szellemi és morális tartaléka, hogy újra életre galvanizálja a politikát, s ha kell, elfoglalja azokat a pozíciókat, amelyekből a rendszerváltozás zsákutcás folyamatainak mélyreható korrekciója elindítható. Az elodázhatatlan fordulat közelségében persze konkrétabb kérdések is felvetődnek. Rendelkezünk-e a társadalmi és politikai történések ellenőrzésének és befolyásolásának átfogó programjával, s egységesen értelmezzük-e azokat az alapelveket, amelyek egy ilyen program sikerének biztosítékai lehetnek? Húsz évvel ezelőtt – a politikai aréna mindkét térfelén – feltételek nélkül igennel válaszoltunk volna legalábbis az első kérdésre. Hittünk abban, hogy a parlamentáris rendszer játékszabályaihoz igazított piacgazdaság a folytonos önkorrekció lehetőségét nyújtó politikai struktúra legmagasabb rendű megvalósulása. A rendszerváltozás óta eltelt csaknem két évtized kudarcai azonban indokolttá teszik a kételkedést: vajon korszerűen értelmeztük-e a többpárti berendezkedés doktrínáját, vajon nem a demokrácia klasszikus ideája fölött járt-e el az idő? Az a (Mádl Ferenc bevezetőjével megjelent) könyv, amelyről az alábbiakban szó lesz, ezekre a kérdésekre keresi a feleletet. Orvos és mérnök, kutató tudós és egyetemi tanár, költő és akadémikus fogott össze, hogy saját szakmá-

ja, hivatása nézőpontjából – egy-egy ágazat, a kormányzati munka vagy éppen egy multinacionális vállalat felelős vezető posztján szerzett tapasztalataira is támaszkodva – eljusson a válságjelenségek okainak feltárásáig, s hogy majd a gyakorlatban is használható javaslatokat fogalmazzon meg. A tizenegy tanulmányt tartalmazó kötet szerzői mindazonáltal sem politikai kiáltványt, sem kormányprogramot nem akartak írni. Írásaikkal vitára, együtt gondolkodásra és közös cselekvésre szólítják a politikus értelmiséget.

Legneuralgikusabb közügyeink megértését és megoldását segíti Vizi E. Szilveszternek az egészségügyet és a demográfiai folyamatokat átvilágító tanulmánya (*Egészségügyi és demográfiai válság Magyarországon és Európában*). A szerző előbb a szaktudományok eszközeivel (szociológia, statisztika, közgazdaságtan, demográfia) emeli ki tárgyait aktuálpolitikai kontextusukból, hogy azután – feszültségmentes állapotukban – állítsa azokat újra a döntéshozók elé. Az elemzésben éppúgy hangsúlyt kap a szomorú tény, miszerint a magyar lakosság egészségi állapotának szinte minden mutatója negatív rekordokat közelít, mint ahogyan egyértelmű adatsorok bizonyítják azt is, hogy „az egészségügy az egész világon válságban van" (237.). Terápiát alkalmazni sem az egyik, sem a másik *fejlemény* figyelembevétele nélkül nem lehet. Noha „számos gazdasági szakember azt állítja, hogy gazdaságilag rendbe lehetne hozni az ágazatot, ha a piaci törvények itt is érvényesülnének", Vizi szerint „ezzel nem lehet teljes mértékben egyetérteni" (240.). A piaci elv érvényesítésének – részint gazdasági, részint szociális – korlátjai viszont két következtetés megfontolását teszik elkerülhetetlenné. „Valakinek egyszer – a felelősséget és a politikai kockázatot vállalva – ki kellene jelentenie: a jelenlegi jövedelemmel arányos járulékon alapuló biztosítási rendszer forráshiány miatt csak egy bizonyos fokú ellátást tud nyújtani." (242.) A másik következtetés: radikális fordulatot kell elérni az egészségre nevelés, illetőleg a betegségek megelőzése minden lehetséges módjának

intézményesítése terén. S ebben nemcsak az lehet az állam felelőssége, hogy újra beiktassa az egészségtant a közoktatás kötelező tantárgyai közé, hanem hogy drákói szigorral ellenőrizze azt a kereskedelmet, amelynek közreműködésével az „egészségre káros anyagok 70%-a élelmiszerrel jut a szervezetünkbe" (250.).

Vizi E. Szilveszter jól látja, hogy az egészségügy megoldatlan feladatai mélyen összefüggenek a demográfiai krízis okaival, s hogy mindkét tünetegyüttes civilizációs válságra utal. A lakosság lélekszámának drasztikus csökkenése s ezen belül a fiatalabb korosztályok rovására történő átrendeződése nemcsak a nyugdíjrendszer mélyreható átalakítását teszi szükségessé, hanem a népesedési folyamatok korrekciójának különböző technikáit szorgalmazó politikai koncepciók ellentétét is kiélezi. Vizi tanulmányának nemzetpolitikai szempontból talán a legfontosabb gondolata erre az éleződő vitára reflektál: a bevándorlás elősegítését szorgalmazókkal szemben „egy megújult családpolitika" mellett száll síkra (265.).

Egy előrelátó és távlatosan tervező nemzetpolitikának mindenekelőtt kitörési pontokat kellene találnia. Igaza van Roska Tamásnak: ilyen lehetne a köz- és felsőoktatás, illetőleg a tudományos kutatás; ezeknek az ágazatoknak a *túlélési* esélyei azonban semmivel sem jobbak, mint a gazdaságé vagy az egészségügyé. Mi több: az oktatásban a reformok sokkal mélyebb alapra épült s jobban működő struktúrákat rombolnak le, mint akár a gazdaságban, akár az egészségügyben. „Itt állunk a Bologna-folyamat bevezetésének elején, amikor már Bolognában is megtörtént a korrekció." (*Kutató egyetemi fakultások a 21. század elején;* 305.) Pedig mármár behozhatatlan a lemaradásunk. „A felsőfokú oktatás társadalmi szerepe az ötven évvel ezelőtti középiskola szerepét vette át" (306.), míg a mai „középiskolák jelentős része mind gyöngébb absztrakciós, tudásbeli és jellem-fegyelembeli szinttel bocsátja ki az érettségizetteket" (308.). „Tragikus

arra gondolni, hogy ma Magyarországon az érettségiző diákok 90 százaléka a csökkentett szintű érettségit teszi le." (307.) Roska Tamásnak a felsőoktatás, a tudományos képzés és kutatás gyökeres megújítására tett konkrét javaslatai éppúgy szolgálják a nemzeti kultúra ügyét, miként az egyetemes tudomány érdekeit. A szerző hisz abban, hogy világszínvonalú teljesítményre a tudós is csak akkor képes, ha saját kulturális örökségének rejtett tartalékait hozza felszínre. S ezt tekintetbe véve „egyetlen aspektust" nevez meg, „ahol még előnyünk lehet: ez az absztraktabb, átfogó gondolkodásra épített multidiszciplináris szellemi örökség, a zsidó-görög-keresztény kultúrára, gondolati gyökerekre és európai filozófiára és természettudományokra épülő szellemi hagyaték" (314.).

Egy társadalom szellemi teljesítőképessége persze nemcsak az oktatáspolitika függvénye, szorosan összefügg azzal a kulturális identitás és autonómia kérdésköre is. Különösen a mi térségünkben van ez így, hiszen az alapvetően gazdasági érdekközösségként szerveződött Európai Uniónak a kultúra az egyetlen olyan dimenziója, amelyben nem az egység, hanem a sokféleség elve bizonyult erősebbnek. Bizonyos értelemben túlságosan is erősnek. Az e területet szabályzó Római Szerződésben nem érvényesülhettek azok a törekvések, amelyek például a kereszténység meghatározó szerepének deklarálása mellett szálltak síkra, mi több, „még az »európai kultúra« kifejezést is gondosan kerüli" ez a dokumentum. (214.) Király Miklós tárgyszerű, de rendkívül érzékeny tanulmánya hívja fel a figyelmünket azokra a lappangó veszélyekre, amelyek ebben a határozatlanságban: a közös identitás iránti elkötelezettség bizonytalanságában rejlenek (*Európai Unió és kultúra*). Az még a könnyebben kezelhető nehézségek közé tartozna, hogy a kultúra finanszírozásának gondja döntően a tagállamok kormányára nehezedik. Ez a körülmény érvként is használható amellett, hogy „Szükség van (...) hazai hagyományokra épülő

és azokat ápoló, világosan megfogalmazott, átfogó, időben tartósan érvényesülő, alkalmas személyiségekre, szervezetrendszerre és forrásokra támaszkodó magyar kulturális politikára. Ez ugyanolyan fontos, ha nem fontosabb, mint Magyarország EU-csatlakozása." (231.) A komolyabb veszély abból adódik, hogy mind nyilvánvalóbban a gazdasági racionalitás szempontjai érvényesülnek a kultúra irányításában is. „Az Európai Bizottság eddig egyszer sem látott indokot arra, hogy az egységes piac érdekeivel szemben a kulturális sokszínűségnek vagy általában kulturális szempontoknak szerezzen érvényt" (217.), s az Európai Bíróság állásfoglalásai között már az a pragmatikus kijelentés is megfogalmazódott, hogy a „kis nyelvek peremre szorulása, marginalizációja nem kifejezetten kulturális kockázat". Általánosságban is elmondható, hogy „a közösségi kulturális politika formálásába beszűrődtek az egységes piac működtetésének mintái, ahol valóban kiemelkedő jelentőséggel bír a személyek és áruk szabad mozgásának biztosítása" (227.). Egyetérthetünk Király Miklós következtetésével: „Fennáll a kockázata, hogy ez az erőltetett európai identitásépítés (...) nem csökkenti, hanem inkább növeli az elidegenedést az európai integráció céljaitól a társadalmak egyes csoportjai körében." A kultúra sajátosságaiból adódó menedzselési problémákról volna szó? Avagy a sokféleség elvét, a nemzeti önrendelkezés jogát sértő ellenőrizetlen mechanizmusok, netán hatalmi érdekek jelenlétére kell gyanakodnunk?

Körösényi András a *Demokráciadeficiit, föderalizmus, szuverenitás* fogalmait járja körül, hogy elsősorban politikatudományi és jogelméleti nézőpontból tegye mérlegre az Európai Unió s benne Magyarország hatalmi szerkezetének feloldatlan ellentmondásait, Granasztói György a *Demokrácia és a nemzet* sokrétű összefüggését vizsgálva jut el részint történetfilozófiai következtetésekig, részint nagyon is gyakorlati érdekű felismerésekhez. Körösényi Európaképének legmarkánsabb kontúrjai az unió működésének

kuszaságát és döntési mechanizmusainak elvi tisztázatlanságát emelik ki. Ez a majdhogynem exlex állapot nemcsak annak tulajdonítható, hogy a fiatal államszövetségnek még nem volt elég ideje, hogy megszilárdítsa jogrendjét, hanem – és főként – éppen annak, hogy az idő múlásával egyre feloldhatatlanabb az az ellentét, amely a kormányközi kapcsolatokra épülő laza szervezet koncepciója és egy föderális politikai rendszer víziója között feszül. Ugyanakkor – úgy látszik – minél erősebbek azok a külső (gazdasági, biztonságpolitikai) kényszerek, amelyek arra késztetnék Európát, hogy erős szövetségi államként jelenjen meg a nagyhatalmi küzdelmekben, annál súlyosabbak azok a társadalmi feszültségek is, amelyek kezelésére csak a szuverén nemzetállamok demokratikus intézményei kínálnak garanciát. S ez a paradoxon bizony nem az integráció erősödését s az EU világpolitikai súlyának növekedését segíti. Mi lehet a megoldás? Körösényi tanulmánya alapján arra következtethetünk, hogy semmiképpen sem a jelen tendenciáinak folytatódása. Ezekben nem az a nyugtalanító, hogy „A közösségi jog szupremáciájának elve" érvényesül „a nemzetállami jog felett" (194.), hanem hogy a közösségi jognak nincs kényszerítő ereje a társadalommal szembeni állami felelősség gyakorlásában. Mindannyian tapasztalhatjuk: miközben egyre harsányabb politikai reklámot kapnak a marginális és szimbolikus szabadságjogok és a biztonság bürokratikus garanciái (lásd a melegügy vagy az adatvédelem propagandáját!), egyre védtelenebbé válik a család intézménye, s az állampolgárok szociális és fizikai biztonsága is egyre súlyosabb fenyegetésnek van kitéve. Hovatovább ott tartunk, hogy a formailag önálló nemzetállam a hétköznapi élet minden kihívásával szemben eszköztelenné válik, és el nem vitatott szuverenitása csak a „végső felelősség" kérdését felvető ügyekben gyakorolható. S noha ez esetben a nemzetállami hatáskörök egyáltalán nem jelentéktelen területéről van szó, óvakodnunk kell attól, hogy ebben – a tragikus döntési hely-

BÉLAPÁTFALVA
A *ciszterci apátsági templom*

zetekre redukált – szuverenitásban minden uniós kényszer kellő ellentételezését lássuk. Megtapasztalhattuk már: egy gazdaságilag és szociálisan végletesen kiszolgáltatott társadalom politikai elitje háború és béke kérdésében sem tud igazán szuverén módon dönteni.

Jó lenne, ha hihetnénk, hogy a nemzeti társadalmak értékóvó és érdekérvényesítő képességének meggyengülése csupán múló tünete az integráció bonyolult folyamatának. Ha bizonyosak lehetnénk abban, hogy a társadalmak csak *átruházzák* a nemzetállami hatásköröket az uniós bürokráciára, és nem feladják azokat. Ha a demokratikus alapjogok sérülését csak egy tanulási folyamat nehézségeinek, nem pedig egy posztmodern ideológiai vírus fertőzésének kellene tulajdonítanunk. De nem táplálhatunk illúziókat. Körösényi felhívja rá a figyelmünket, hogy léteznek olyan jog- és politikaelméleti törekvések, amelyek az integrációtól nem egy magasabb szintű felelősségi rendszer, csupán a hatalmi bürokrácia automatizmusának tökéletesedését várják. (Míg „A szuverenitás hagyományos felfogása szerint, ha a tagállamok szuverenitásukat fokozatosan átruházzák az uniónak, akkor fokozatosan az EU válik a szuverenitás hordozójává, szuverén állammá. E harmadik, új megközelítés szerint ez nincsen így. Az Európai Unió létrejöttének a politikaelméleti újdonságát ugyanis e felfogás szerint éppen az adja, hogy magának a szuverén államiságnak a hagyományos fogalma bomlik fel. A szuverenitás eltűnik, elporlad. Az európai integráció előrehaladtával, e felfogás szerint, nem a szuverenitás átadása történik, hanem a szuverenitás eredeti értelmében, mint *végső és teljes hatáskör* értelmében vett megszűnéséről, »elporladásáról« van szó. Az EGK, majd az EU nem szövetségi állam, de nem is államszövetség, hiszen már senki sem visel *végső felelősség*et, illetve mindenre kiterjedő felelősséget: sem a tagállamok, sem pedig az unió. Ez is mutatja, hogy új politikai szerkezet jön létre." 193.)

Tegyük hozzá: csábítóan gyönyörű, mégis halálosan veszedelmes utópiák ezek. Csábítóan gyönyörűek, mert az anyagi civilizációnak és a politikai kultúrának oly tökélyre fejlődött állapotát feltételezik, amelyben mind az egyének, mind a mikro- és lokális közösségek elidegeníthetetlen javakkal és elvitathatatlan jogokkal rendelkeznek, s így minden hatalom, amely rajtuk kívül, fölöttük válik legitimmé, szabadságjogaik bitorlójának tűnik. Ez utópia megszállottjai egyedül az államban látják megtestesülni a szabadságukat korlátozó hatalmat, s ezért remélik ideájuk megvalósulását az állam leépítésétől. Elkerüli a figyelmüket, hogy a globális gazdasági erők és kommunikációs rendszerek hatalma mérhetetlenül nagyobb az államokénál, s így az individuumok és a közösségek szabadságát nem bizonytalan státusú javaik és deklarált jogaik, hanem csak és kizárólag e globális hatalommal szembeni alkupozíciójuk biztosíthatja. Legyünk realisták: lássuk be, hogy ilyen alkupozíció kivívására és megőrzésére a nemzetállami szuverenitás *elporladásával* semmi esélyünk sem lenne!

Ha pedig a sikeres integráció nem épülhet *porladó* szuverenitásra, az új rend stabilitása a nemzetállam alkotóelemeinek: a demokratikus játékszabályoknak és a modern, polgári nemzet eszméjének a megújulását is feltételezi. Granasztói György formálódó világunknak ezt a tradícióból átmentett szellemi infrastruktúráját teszi az értékkonzervatív kritika mérlegére. Hangsúlyoznunk kell a *szellemi* szót, mert a neves politikus-történész a két nagy történelemformáló eszmének ezúttal nem a jogrendben és a politikai intézményekben testet öltő tartalmait, hanem a közfelfogásban, a mentalitásban, a tudati reflexekben tetten érhető hatásait vizsgálja. (83.) Az ő fejtegetései is abból a kollektív tapasztalatból indulnak ki, hogy az elmúlt másfél évized nem igazolta a demokratikus fordulattal kapcsolatos várakozásokat. Magam is úgy látom: parlamenti pártjaink – erőpozíciójuktól függően – hol a döntési mechanizmusokban

kikerülhetetlen többségi elvet, hol a liberális demokrácia kisebbségeket preferáló doktrínáját próbálták abszolutizálni, s mindkét egyoldalúság felszínre hozta és tovább mélyítette a magyar társadalom évszázados konfliktusait. Ma már megállapíthatjuk: azt a lehetőséget, amit a rendszerváltozás kínált fel számunkra, hogy újra kezünkbe vegyük közügyeink irányításának eszközeit, nem a közös teherviselés, az érdekegyeztetés, a nemzeti konszenzus elvét, azaz klasszikus demokratikus hagyományainkat követve, hanem a 19–20. század szélsőbalos ideológiáinak osztályharcos szellemében ragadtuk meg. Mind a *népnemzetiek,* mind a *balliberálisok* táborában szerephez jutottak a *végső győzelem* esélyében hívő fanatikusok, s a hatalom végleges birtokbavételére mozgósították híveiket. Ezt az eleven történelmi tapasztalatot figyelembe véve indokolt Granasztói határozott és szenvedélyes kiállása a hatalom jobb- és baloldali kisajátítóival szemben. Hogy mégis vitám van hatalomkoncepciójával, annak az az oka, hogy abban egy új keletű – ha tetszik: posztmodern – előítélet hatását látom.

Granasztói tétele szerint „a demokráciában a hatalom helye üres. Azért üres, mert a demokrácia lényegéből fakadóan a társadalom megosztottságát nem lehet megszüntetni, ezért a hatalom meghódíthatatlan. A demokrácia nem engedi meg a hatalom kisajátítását." (96.) „...a társadalom megszüntethetetlen megosztottsága a demokrácia lényege." (124.) Amennyiben a politikai hatalom az embernek ember, a közösségnek közösség feletti önérdekű uralmát jelentené csupán, ez az okfejtés minden kritikán felül állna. A hatalmat gyakorló személyek, pártok, testületek azonban azért kapnak jogosítványokat bizonyos részérdekek semlegesítésére, mert a nemzeti közösség egészének ügyéért: a közjóért tartoznak felelősséggel. S ha a hatalom helye üresen marad, a részérdekek túlsúlyba kerülnek, s a politikai osztály felelőtlenné válik. Egy pillanatig sem gondolom, hogy erről az összefüggésről elsőként tőlem fog értesülni Granasztói György. Ő maga

mondja: „A hatalom azért nem tartozik tartósan senkihez, mert ez egy feltétel nélküli kötelezettség eredménye. Ha a kötelezettség nincs jelen, a demokrácia rendszere elpusztul." (124.) A szóhasználat különbözőségéről lenne szó csupán? Ugyanazt jelentené nála a *kötelezettség* fogalma, mint az általam használt *felelősség* szóé? Hajlanék rá, hogy szinonimákként értelmezzem őket, de az alábbi definíció elgondolkodtat: „A kötelezettséget a közhatalom gyakorlásának demokratikus jogrendjét biztosító *intézmények*, az egymással versengő *politikai erők*, a demokratikus *polgárjogok* szabad gyakorlása jelenti." (Kiemelések tőlem: – K. F.) (124.) Elfogadom. Ám a felelősség gyakorlásának mindez csupán a szükséges, de nem elégséges feltétele. Ha a politikában csak *intézmények, erők* és *jogok* – a szubjektumok morális kockázatvállalása nélkül – játszanának meghatározó szerepet, valóban csak a kötelezettségeknek kellene megfelelni, s ez esetben jól képzett – erkölcsi bizonyítvánnyal rendelkező – szakjogászokra bízhatnánk a kormányzást. Ám attól még a hatalom helye valóban üres maradna. Ez az űr azonban bármikor vákuumként működhet, amelyet – tragikus tapasztalatok figyelmeztetnek erre – notórius hatalomtechnikusok vagy cezaromán önjelöltek szoktak kitölteni. A demokráciának nem a felelős hatalomtól, hanem a hatalom felelőtlenségétől kell megóvnia magát!

Nem volna értelme a szóhasználatról folytatott vitának, ha az nem életbevágóan fontos gyakorlati problémákat érintene. Márpedig a *hatalom üres helye* nem pusztán egy különös stílusértékű metafora, hanem olyan ideológiai konstrukció, amely a lényegét fejezi ki korunk kaotikus politikai állapotainak. Azért nevezem ideológiai konstrukciónak, mert mélyen gyökerezik a liberalizmus államelméleti doktrínájában, és nem kisebb tekintély fejlesztette *uralkodó eszmévé*, mint Nicolas Luhman a maga rendszerelméletével. Az a hipotézis, mely szerint a modern-posztmodern polgári demokráciák világát a középpont nélküli alrendszerek természetes kölcsönhatásának automatizmusa működteti,

tökéletesen kifejezte a második világháború után konszolidálódott nyugati társadalmak világképét és közérzetét s egyben a korlátlan fejlődés lehetőségét ígérő posztmodern civilizációba vetett reményeket is. Ám éppen a nyugati politikai filozófia ismerte fel: milyen súlyos létkockázatot rejt magában, ha a közösségek folytonos kontrollja nélkül működnek az alrendszerek *személytelen* automatizmusai – legyenek azok akár a gazdaság, a pénzvilág, akár a bürokrácia vagy éppen a *technológiai univerzum* önelvű törvényszerűségei. A kívánatos kontrollt pedig – egy valódi demokráciában – senki és semmi más nem gyakorolhatja, mint az a hatalom, amelyet egy politikai közösség igenis maga *fölé* emel, hogy ráruházza a közügyekben való döntés *felelősségét*. A közösség pedig közvetlenül soha nem intézményekre, hanem a bizalmát élvező *személy*ekre: a hatalmi űrt kitölteni képes *szubjektum*okra adja szavazatát, mert saját akaratát – sarkalatos kérdésekben – csak rajtuk keresztül tudja érvényesíteni. Ha a döntéseknek az általuk működtetett legitim fóruma egy liberális balítélet rabjaként nem teljesíti a rábízott feladatot: vagy a körülmények hatalmát hagyja eluralkodni, vagy illegitim erőknek játssza át a pozícióját. Azaz a hatalom helye soha nem marad üres, legfeljebb a demokrácia szelleme válik hajléktalanná. Szívleljük meg Michel Foucault figyelmeztetését: „Fel kell hagynunk azzal, hogy mindig negatív szavakkal jellemezzük a hatalom megnyilvánulásait: »kizár«, »elnyom«, »elfojt«, »cenzúráz«, »elszigetel«, »leleplez«, »elfed«. A hatalom valójában alkot; …Az egyén… ennek az alkotásnak a része."

Az a diagnózis, amit Bod Péter vázol fel az ország gazdasági és pénzügyi helyzetéről (*Államháztartási hiány és társadalmi deficit*), elsősorban a politikai felelőtlenség kritikájaként értelmezhető, egyszersmind azonban vitára is késztet a válságjelenségek okait és a terápia lehetőségét felvillantó megállapításaival. A neves közgazdász szerint „megkockáztatható" az állítás, mely szerint *„a kormány közvetlen felelősségén*

túl léteznek elemi társadalomszerkezeti és tudati okai is a makacs magyar deficitnek". (352.) Ez pedig azt jelenti, hogy *„a kádári korszakból* örökölt társadalomszerkezet, életmódbeli, értékbeli és viselkedési minták okán vált éppen a magyar társadalom ilyen kevéssé képessé a korszerű és versenyelvű piacgazdaság elemeinek átvételére". (354.) Magam is megkockáztatom a felvetést, hogy tudniillik másfajta összefüggésről van itt szó, mint aminőt Bod Péter állapít meg a tanulmányában közölt közvélemény-kutatási adatok alapján. Vele ellentétben úgy látom, hogy a kádári konszolidáció idején elkezdődött kispolgárosodás – tehát az akkor formálódó „társadalomszerkezet, életmódbeli, értékbeli és viselkedési minták" (gondoljunk a háztájira, a „géemkákra", a butikozásra stb.) sokkal fogékonyabbá tették a magyar társadalmat a piacgazdaság iránt, mint pl. a környező szocialista államok lakosságát. Az a tény, hogy ez a kivételes fogékonyság – a rendszerváltás tudati, társadalom-lélektani feltétele – az 1990 utáni másfél évtizedben fokozatosan gyengült, nem a magyar társadalom mentalitásának a korszerűtlenségét mutatja. Nem azért történt, ami történt, mert a magyar ember nem volt képes alkalmazkodni a versenyelvű piacgazdasághoz, hanem mert az átalakulás feltételeinek diktálói nem tudtak vagy nem akartak alkalmazkodni a magyar társadalomfejlődés sajátosságaihoz. A magyar politikusok – a politikai aréna mindkét térfelén – azért kényszerültek túlköltekezni, mert a magyar választópolgárok a Kádár-korszakban elért életszínvonaluk biztosítása nélkül nem lettek volna hajlandók működtetni azt a politikai struktúrát, amely a gazdasági rendszerváltás alapfeltétele volt. Ha tetszik: össznépi ellenállásba ütközött a társadalmi érdekek negligálásának kísérlete, s ezt az ellenállást a politikai elit (a politika) csak az állam adósságának növelése árán volt képes leszerelni. Egyszóval valóban prolongálódik – immár két évtizede – a Kádár-korszak legsúlyosabb öröksége, de nem mindegy, miben keressük ennek az okát. Abban-e, hogy a magyar polgár nem volt eléggé vállalkozó szellemű,

vagy abban, hogy a kivételesen vállalkozó szellemű magyar polgár eszköztelenül és védtelenül vált szereplőjévé annak a versenyszférának, amelynek törvényeit saját külhoni riválisai diktálták.

Fodor István „iparos szemmel" tekinti át a tudományszervezés, a kutatásfejlesztés, az innováció magyarországi helyzetét (*Iparos szemmel az innovációról*), s egy másik tanulmányában módszertani és tartalmi szempontokat kínál a jövő tervezéséhez (*A tervezés minősége*). Roska és Fodor diagnózisa semmilyen tekintetben nem mond ellent egymásnak, de a két elemzés kritikai hangsúlyai más-más érzékenységet tükröznek. A tudós az oktatás és a kutatás romló minősége miatt aggódik, a mérnök a meglévő szellemi kapacitás kihasználatlanságát, az irányítás és a tervezés szakmai és politikai szintjeinek kétségbeejtő összehangolatlanságát panaszolja. Nem a tudományos műhelyek felkészületlensége okolható azért, hogy „az uniós hétéves tervidőszakra (2007–2013) Magyarországnak nem készült az unió által nem támogatott területekre fejlesztési terve!". (327.) („Mára eljutottunk oda, hogy jószerivel már azok sem hisznek a hazai kutatásfejlesztés fejlődésében, akik hivatalból részt vesznek benne. Meggondolatlan forráskivonás, forrásátcsoportosítás, kézi vezérlés, hirtelen szervezetváltás, leminősítés, bizonytalanság, következetlenség jellemzi azt az egyik legfontosabb ágazatot, amelyet a világ meghatározó országai közügynek tartanak." 208.) Márpedig – miután „az oktatás-, a tudomány- és az iparpolitika szendvicsszerűen illeszkednek egymáshoz" (292.), az egyik ágazat betegségeinek félrekezelése óhatatlanul kihat a többi területre is. E természetes összefüggésből logikusan következik Fodor István kritikai észrevételeinek egyik alaptétele: „Érték- és forrástermelő területekből (gazdaság, oktatás, tudomány, kultúra) adminisztratívan forrást kivonni jelentősen káros következmények nélkül nem lehet."

Fodor István mérnöki szemléletének érvényesítése egy átfogó korrekciós program kimunkálásában és kivitelezésében is jótékony hatású lehet. Még akkor is, ha magának a korrekciónak a politikai kockázatait és társadalmi következményeit „iparos szemmel" sem lehet pontosan előre látni. Mint ahogyan nem lehetünk meggyőződve arról, hogy az államháztartás egyensúlyát veszélyeztető számos korábbi döntés – például a Fodor István által is elmarasztalt 2005-ös béremelések – elmaradása nem okozott volna később már jóvátehetetlen társadalmi károkat (pl. a pedagóguspálya vagy az ápolónői munkakörök katasztrofálisan csökkenő presztízse még a béremelések után is erre figyelmeztet!), abban sem lehetünk biztosak, hogy sikeresebb konvergenciaprogram születik, ha „az ország és a következő generációk érdekében politikai, azaz formális, vagy tartalmi nagykoalíciót hoznak létre". (321.) Valószínűnek tűnik, hogy a két évtizede felhalmozódott mulasztásaink pótlása és hibáink jóvátétele sem ésszerű döntések, sem az egész társadalmat megrázó erkölcsi és politikai katarzis nélkül nem történhet meg. Hogy milyen áron juthatunk el e katarzisig, ma még talán rajtunk múlik.

Martonyi János az értékkonzervativizmus jegyében tesz hitet a társadalmi-politikai robbanás elkerülhetősége mellett (*Univerzális értékek, globális szabályok, lokális felelősség*). „A káosz krízist is jelent: Válságban van a világ? Destruktívnak vagy kreatívnak fog-e bizonyulni maga a káosz? A válasz attól függ, hogy mindezek a folyamatok párosulnak-e az értékek relativizmusával és az univerzális értékek tagadásával. A szélsőséges pozitivizmus és relativizmus által tagadott univerzális értékekre ma nagyobb szükség van, mint valaha. A jó és a rossz fogalmának lényegi meghatározására irányuló törekvés nélkül a káosz destruktív lesz, és az esetlegesen megvalósuló globális kihívásokkal szemben az univerzális értékekre épülő globális választ nem fogunk tudni adni." (173.) „Nem a humánumot kell tehát piacosíta-

ni, hanem a piacot humanizálni, és felismerni, hogy erkölcsi tartalom nélkül sem a gazdaság, sem a jog, sem pedig a politika nem képes működni." (172.)

Csak üdvözölni lehet minden politikai lépést és minden szellemi erőfeszítést, amellyel elkerülhető a *destruktív káosz*, az azonban nyitott kérdés, hol van a határ a termékeny radikalizmus és a robbanó indulatokat manipuláló politikai spekuláció között. Máshol látom ezt, mint Martonyi János, amikor ezt írja:

„A súlyos kockázatok fennállása és felismerése, a gyors fejlődés által teremtett ellentmondások, feszültségek és egyensúlyhiányok, a hagyományos szerkezetek megingásából és felbomlásából fakadó bizonytalanság és szorongás, a világos, áttekinthető, kiszámítható rendszerek helyébe lépő zűrzavar pedig létrehozta az ideológiák kialakításának, az ideologikus gondolkodás felerősödésének minden szükséges feltételét. Az egyik legfontosabb kihívás pedig éppen az, hogy ennek az ideologikus gondolkodásnak a kelepcéjét elkerüljük, sem a globalizmusból, sem az antiglobalizmusból ne építsünk világmegváltó indulatokból táplálkozó és a világ gyökeres megváltoztatását, »sarkaiból kifordítását« célul kitűző ideológiát." (142.)

Könnyen belátható, hogy ez az ideológiaellenesség maga is ideologikus természetű, hiszen számos tapasztalati tényt (*a hagyományos szerkezetek megingása, bizonytalanság, szorongás, zűrzavar*) hoz összefüggésbe egy világnézeti előfeltevéssel (a gyors *fejlődés* által teremtett ellentmondások), de sehova nem vezetne, ha elvont, ismeretelméleti síkra helyeznénk át azt a problémát, amelyről elsősorban politikai súlya miatt érdemes vitatkozni. Ebből a nézőpontból pedig nincs jelentősége annak, hogy a *világmegváltó indulatok* a globalizmusból vagy az antiglobalizmusból táplálkoznak-e, s hogy hogyan is festene a *sarkaiból kifordított világ;* az viszont igenis lényeges kérdés, hogy gyökeres változások nélkül van-e esélyünk kilábalni a *feszültségek és egyensúlyhiányok*

okozta *zűrzavarból*. Egyáltalán: indokolt-e „a világ gyökeres megváltoztatásának" igényét egy lapon említeni akár az anarchisztikus indulatokkal, akár – amiként szerzőnk erre is példával szolgál (145) – *valamely fundamentális ideológia eszmerendszerével, valamiféle világforradalom* sürgetésével?! Vajon egy *realista politikai radikalizmus* híveinek fantomizálása nem ugyanoda vezet-e, mint az egyik oldalról a kommunizmus, a másikról a fasizmus rémével való ijesztgetés? Azaz nem válhat-e öncélú hatalomtechnikai manipuláció tárgyává a káosztól való – persze egyáltalán nem alaptalan – félelem?

Nemcsak azért jelzem ezeket a dilemmákat, mert jómagam egy nagy léptékű rendszerkorrekció szükségét érzem, hanem mert a könyv valamennyi tanulmánya is a *gyökeres változtatások* elkerülhetetlenségéről győz meg. Nemcsak azok, amelyek – miként láthattuk – egy-egy ágazat *szakpolitikai* kritikáját tartalmazzák, hanem azok is, amelyek történetesen a természettudományok vagy éppen a költészet, a művészetek látószögéből ítélik meg állapotainkat.

A legkevésbé politikai élű, mégis, az egyik legsúlyosabb rendszerkritikát Freund Tamás fogalmazza meg a posztmodern kor civilizációjának az emberi faj puszta biológiai létét veszélyeztető ártalmairól értekezve (*Az önzés és az elmagányosodott ember*). S noha a nukleáris háború s az ökológiai katasztrófa tragikus perspektívája ezúttal szóba sem kerül, a neves agykutató a fogyasztói társadalomban lejátszódó *kulturális* folyamatokban is végzetes tendenciákat észlel. Az állatvilágból kölcsönzött példák alapján *leépítő evolúciónak* nevezi azt az elváltozást, melynek eredményeként az egyed parazitává válik: „leépíti szociális kapcsolatrendszerét, fizikumát, kreatív gondolkodó képességét, s így ki lesz szolgáltatva az agymosó médiának, a reklámokon függve csak a fogyasztásra gondol, mint legfőbb örömszerzési forrásra". Mit lehet ez ellen tenni? Freund óvakodik a radikális következtetéstől, diagnózisával azonban – akaratlanul is – radikalizál. Ezt írja: „A fogyasztói társadalmat fenntartó

gazdasági erőket nem szabad gonosz erőknek tekinteni, hiszen mindannyian élünk a kényelem adta lehetőségekkel, mi hoztuk létre. De alapvető érdeke a társadalomnak, hogy felismerje, óriási gazdasági erők állnak a kiszolgáltatott, magányosan szorongó tömeg, a legjobb fogyasztó »előállításának« szolgálatában." (19.)

A mértéktartó, optimista közérzetet sugárzó szerzői magatartás s a feltárt valóság tűrhetetlenségére figyelmeztető analízis feloldatlan feszültsége nemcsak Freund Tamás tanulmányára jellemző. A könyv legnagyobb ívű esszéjét (*A kultúra – ma, tegnap, holnap*) ugyanez a feszültség hatja át. Kodolányi Gyula, aki kategorikusan elutasítja az olyasféle nézeteket, amelyek szerint „a rendszerváltozás projektje teljes csődbe torkollott" (44.), szellemi kultúránk fejlődésirányáról talán a lázadó hajlamú, szkeptikus pályatársainál is szigorúbban ítélkezik. (31.) „A Kádár-rendszerben megélt céltalanságérzés nőtt tehát posztmodern abszurd élménnyé" – állapítja meg, s így folytatja: „Innen léptünk át 1990-ben egy *másik kiszolgáltatottság*- és inkoherencia-érzésbe, most már szinkronban az egész atlanti kultúrával – ez a metafizikaivá lett önirónia és *szorongás* azonban a tömegkommunikáció révén kitágult és a tudatunkban kavargó világ feloldhatatlan sokrétűségében, *káosz*ában gyökerezik. Át-átcsap ellentétébe, a szédült lebegésbe, a következménytelenség szabadságérzésébe." Költőtől származnak ezek a mondatok, de a bennük megnyilatkozó oknyomozó hajlam nem korlátozza magát az esztétikum szférájára. Miként – a rendszerváltozás előkészítésében és az első parlamenti ciklus kormányzati munkájában – maga Kodolányi is közéleti szerepet vállalt, egy ponton a szellemi élet eseményeit értelmező finom elemzése is „alámerül" a politika birodalmába. Önvallomásként, s egyszersmind egy hatalmi képződmény kíméletlen kritikájaként is olvashatók az alábbi sorok: (56.) „A rendszerváltoztató értelmiség hitt a gondolkodás szabadságában és méltóságában, nem akarta, hogy úgy függjön

a művészet, a kultúra a politikától – bármiféle politikától –, az állami bürokráciától, ami akár csak távolról is emlékeztet a Kádár-rendszer viszonyaira. A rendszerváltozás nemzeti, polgári kormányzatai a kultúrában, csakúgy, mint a gazdaságban, olyan nemzetet képzeltek el, amelyben a hajtóerőt és az alapot a kis- és középméretű, önigazgató intézmények és vállalkozások jelentik. A szocialista–szabaddemokrata koncepciók viszont immáron csaknem egy évtizede nagy és központilag ellenőrzött intézményekben gondolkodnak, és olyan társadalom látomása vezérli őket, amelyben az emberek nagytulajdonosokra és alkalmazottakra oszlanak, ahol a középosztálynak nincsen szerves szerepe. Kísértetiesen emlékeztet ez a struktúra arra, amit egykor a »szocialista« nagyipar hozott létre, a polarizációra a párt-nómenklatúra és a »dolgozók« között. A kultúrára – a társadalom szövetére – nézve ez *végzetes*."

„Végzetes"! Lehet-e, kell-e mozgósítóbb vészjelzést adni, mint ezzel a szóval? S ha valaki netán arra gondolna, hogy itt párpolitikai elfogultság lett úrrá a költőn, a tanulmánynak a konzervatív oldal kultúrpolitikáját érő bírálata okafogyottá teszi a gyanakvását. (74–75.) „A magyar polgári, nemzeti elit máig nem ismerte fel kellően a fenti (a kultúra autonómiaigényét hangsúlyozó) igazságokat, vagy legalábbis nem cselekedett a kérdés súlyának megfelelően akkor, amikor igazán lehetősége volt rá. (...) A kultúra nem került a helyére a megújult közgondolkodás struktúrájában, a rendszerváltozás stratégiájában. Mondjuk így: az ország újragondolásában. Ez a mulasztás – az eddigiekből ki kellett derüljön – súlyos hatású lehet a nemzet jövője szempontjából." Csak reménykedhetünk, hogy lesz még alkalom pótolni mulasztásunkat, ám – egy másik kötetben publikált írásában – éppen Kodolányi Gyula figyelmeztet arra, hogy ez az *alkalom* a *végzetes* folyamatok visszafordítására nagy valószínűséggel csak egyszeri és megismételhetetlen lesz. A modernizmus történetének esztétikai tanulságait firta-

tó kérdésre történetfilozófiai gondolattal válaszol. „...ez a nagyszabású, merész, gyakran bolond, de mindig tiszta kísérlet, a modernizmus új hulláma, 1956-tól mintegy 1980-ig tartott. De a gazdasággal szövetkezett technológia, amely oly készséges eszköze volt a népirtó gépezeteknek is – be tudta terelni a saját rendszerébe ezt az impulzust, és olyan falanxot teremtett a 80-as évekre, ami egyelőre legyőzhetetlennek látszik. Ezt a rendszert a saját szerkezeti hibái fogják csak megroggyantani, s akkor megrendülhet az egész nyugati civilizáció. *A válság már itt van*, de a rendszer látványos dinamikája el tudja még fedni."

Nem kétséges: annak a *kiszolgáltatottságnak, szorongásnak, káosznak* és *végzetes* iránytévesztésnek, amely társadalmunk közérzetét, illetőleg közügyeink állapotát jellemzi, Kodolányi szerint az anyagi és szellemi kultúránk egész rendszerét meghatározó, globális okai vannak. Hogyan lehetséges egy ennyire végletes determináltsággal szemben egy nemzeti kultúra ellenálló erejét kifejteni? A jeles költő és esszéista két választ ad e kérdésre. Az egyiket a művész fogalmazza: „a változó helyzetet érzékelni, az új célokat megfogalmazni csak az értelmiség és a művész tud." (74.) A másik válasz – maga a *Magyarország ma és holnap* című tanulmánykötet, melyet – Granasztói Györggyel – Kodolányi Gyula szerkesztett. A két válasz együtt azt jelenti: a politikus értelmiség mozgósításával talán még kezelni lehet *„a már itt lévő"* válságot, s ha mégis megrendülne *az egész nyugati civilizáció*, csak ezzel az aktív, cselekvő összefogással reménykedhetünk a holnapban.

Kulin Ferenc

NEMZETI – REGIONÁLIS – GLOBÁLIS?

A társadalmi örökségkonstrukciók régi és új modelljei

Az emlékeket és az ingó kulturális örökséget az elmúlt két évszázadban – és ezt teszik még ma is – az elméletben és a gyakorlatban a társadalom homogenizálásának médiumaként hasznosították, többnyire azzal a kifejezett céllal, hogy megerősítsék az államiság, a territoriális hovatartozás, az etnikai jelleg és a kulturális hovatartozás valamilyen egységét. Ez egy olyan kollektív identitás konstrukciójának alapjává válik, amely bekerül az egyének személyes identitáskonstrukciójába, és megalapozza az államhoz, területhez, néphez és kultúrához tartozásukat. Az a konceptuális szerkezet, amelyben összetartozónak gondoljuk az identitást és az örökséget, belső stabilitást és kifelé szilárdságot ígér. Eközben könnyen feledésbe megy, hogy sem az identitás, sem az örökség nem „*an sich*" létezik, hanem ezeket a társadalom konstituálja, s ezáltal az identitáskonstrukciókat éppúgy, mint az örökségkonstrukciókat, a társadalom változásától és egymástól kölcsönösen függő változóknak kell tekinteni. A két, egymással összefonódott konstrukció független mennyiséggé válik, a kívülről jövő kritikai ellenvetések és tárgyi felülvizsgálatok támadásokként értékelhetők, a belülről jövő eltérések pedig árulásként.

A tudományos diszciplínaként felfogott művészettörténet megtette a magáét az említett territoriális és kulturális egységek konstituálásában, és ezzel közreműködött az európai államok és azok nagy nemzeti narratívájának megalapozásában és indoklásában. Ha most a nemzetiek mellé más

térbeli és szociális paramétereket kell állítani – ahogyan ezt itt a CIHA (Comité International d'Histoire de l'Art) javasolja –, ezáltal nemcsak a műalkotásoknak másfajta jelentéspotenciálját mozgósítjuk. A művészettörténészek is a jelen szereplőiként találják magukat egy olyan, kibővített cselekvési és gondolkodási térben, amelyet aktívan kell kutatniuk és reflektálniuk. Olyan értelmezési és mozgási lehetőségek tárulnak fel, amelyek korábban nem voltak elképzelhetők.

Ez különösen a múzeumi kurátorokra és a műemlékvédőkre vonatkozik, akik munkájuk által közvetlenebb módon belebonyolódnak a társadalmi értékképzés folyamatába, mint az akadémikus kutatás. Ők viselik a közvetlen felelősséget a rájuk bízott műtárgyakért és épületekért, mégpedig nem csupán azok dologi súlyára tekintettel. Ők ezeknek mindenkor aktuális szemantikai helyzetében is illetékesek, vagyis interpretációjukban, jelentésükben és fontosságukban. Elsőként értesülnek arról, vajon van-e, vagy felkelthető-e társadalmi érdeklődés egy műalkotás vagy egy épület iránt, s így van-e kilátás arra, hogy az egy, a társadalomban közvetíthető örökségkonstrukcióba beépítsék. Vagy hogy kiszabadítsák egy hamisan felismert vagy bárhogyan másként túlhaladottá vált értékelési összefüggésből, s egy újba helyezzék. Ez az „örökségkonstrukció" tehát mindig a jelenben épül, és teljesen mindegy, milyen régiek azok a tárgyak, amelyekről szó van.

A művészettörténészek belső és külső mobilitása

A művészettörténetnek egyetemeken, múzeumokban és a műemlékvédelemben működő szerzőit és szereplőit a maguk gondolkodását és cselekvését tekintve éppúgy térben és szociálisan kell lokalizálni, akárcsak azokat a műalkotásokat, amelyeket gondoznak. Diskurzusukat egészen lényegileg meghatározza a tárgyhoz való személyes közelségük

vagy tőle való távolságuk. Tegyük fel hát azt a kérdést, hogy hol vannak ők, és – mindenkor tekintettel munkájuk tárgyára – hol nincsenek, továbbá, lehetőség szerint hol lennének szívesen, tehát a geográfiai térben az ő önkéntes vagy kényszerű mobilitásuk vagy immobilitásuk (kivándorlás, menekülés, elűzetés; kiutazási tilalmak, devizahiány stb.) kérdését. Kérdezzünk tovább: az iránt, hogy mely társadalomhoz vagy közösséghez („népcsoport") tartoznak, s melyikhez nem, vagyis társadalmi eredetük és hovatartozásuk iránt. Ettől az adott, kívülről meghatározott hovatartozástól meg kellene különböztetnünk a személyesen választott, kívánt hovatartozást, amely anélkül társulhat az adotthoz, hogy azt valaha is elfedhetné, és amely olyan feszültségeket és ambivalenciákat indíthat, amelyeket a szerzők aktívan képesek artikulálni vagy elhallgatni.

A művészettörténészek a diszciplína 18. századi kezdetei óta különös mobilitásukkal tűnnek ki. Rómába, Firenzébe vagy Párizsba utaztak, azokhoz a műalkotásokhoz, amelyeknek látására kényszert éreztek. Átlépték, ugyanúgy, mint előttük már a művészek is, a területiumok és a társadalmak közötti határokat. Ennyiben a művészettörténet mindig is transzlokális, transznacionális, sőt, transzkulturális jellegű tudomány volt. Elmondható, hogy a regionális és globális diskurzusok mindig is hozzátartoztak a repertoárjukhoz. Így a művészettörténészek közreműködtek olyan kulturális örökségkonstrukciókban, amelyek tárgyai messze távolban voltak, vagy adott esetben ebből megszerezték és hazai gyűjteményekbe vagy múzeumokba osztották be őket. Kutatásaikkal és a művek megőrzésével és kiállításával olyan többletértéket hoztak létre, amely nem a tárgy anyagi megváltoztatásában rejlik, mint amaz értéktöbblet, amelyet az árutermelésben a nyersanyagok feldolgozásával és megnemesítésével alkotnak, hanem értelmezésében és magyarázatában. Javaslom e ponton a kulturális többletérték (*added cultural value / plusvaleur culturelle*) fogalmának bevezetését.

Az örökségkonstrukció térbeli és szociális kerete

Mivel a politika és a közigazgatás minden államban territoriális egységekben szerveződik, és a következő nagyságú területi egység többnyire egyszersmind felfelé a következő hatalmi és költségvetési instancia is, logikus, hogy az emlékérték-meghatározások is ezt a szkémát követik. A jelentéshierarchiák egymással annak a térnek a kibővülése által közlekednek, amelyre vonatkoznak: a lokális a regionális alatt van, mindkettő fölött van a nemzeti, és – az UNESCO világörökség-listájának megalapítása óta – egészen fent az egyetemes. Egy olyan emléknek, amelynek helyreállításához a központi állami költségvetésből akarunk eszközöket kapni, nemzeti jelentőségűnek kell lennie, vagy legalábbis sikeresen kell ezt állítanunk. Így az a csalóka benyomás keletkezik, mintha a mindenkori területi egységek megfelelnének az etnokulturális egységeknek.

Az újabb kori – és a régi – európai történelem azonban azt mutatja, hogy a múltban semmi sem volt labilisabb, mint a territoriális határok. Következésképpen mindig számolnunk kell azzal, hogy egy emlék térbeli hovatartozása történetileg egészen másként definiálható, mint ahogyan ezt a jelenkori ország- és közigazgatási határok sugallják. Ezért egy örökségkonstrukció térbeli keretét nem lehet időn felüli, állandó mennyiségként, hanem változóként értelmezni.

Viszont az etnokulturális egységek – az ódivatú német kifejezés „népcsoportok" (*Volksgruppen*) lenne –, még ha ezeket az új államhatárokon keresztül transznacionális, regionális nagyságoknak kívánnánk is tekinteni, hamar a régebbi etnográfia konstrukcióinak bizonyulnak. Szociális referenciamértékként ugyan használhatók örökségkonstrukciók felépítésére, de csak azon az áron, hogy kizárunk mindent, ami csak újabb időkben, más világtájakról járult hozzá. Ez, tekintettel a migrációs mozgalmak szélességére, mélységére és hatótávolságára, sem Európában, sem a világban nem

lenne megfelelő megoldás. Ezért egy örökségkonstrukció szociális kerete sem tételezhető időn felüli, állandó mennyiségnek („*a* nép"), hanem időtől függő változónak.

Tehát szükséges lesz, hogy az örökségkonstrukciók és az értékrendek térbeli (*cadre spatial*) és szociális keretéről (*cadre social*) újra megegyezzünk. Azt javaslom, hogy az építészeti emlékek és a múzeumi tárgyak örökségi helyzetének meghatározására külön-külön vegyük szemügyre a lokális és a törvényes státust az idők folyamán, a materiális és a formális státust, valamint a szemantikai státust.

Az építészeti emlékek

Az építészeti emlékek, ritka kivételektől eltekintve, térbeli változásokat nem éltek át, ott állnak, ahol mindig is álltak. Ha azonban régebbi épületről van szó, legalábbis elmondható, hogy az idő folyamán térbeli és szociális kontextusa gyökeresen megváltozhatott, s éppúgy, ahogyan az ingó tárgyak, elveszthette anyagát és jelentését, s újat kaphatott. Ahelyett, hogy azt mondanám, hogy az emlék csak egy korhoz – vagy ahhoz, amelyben emelték, vagy jelenbeli szemléletének korához – tartozik, javasolom, hogy a régebbi korú építészeti emlékek esetében tételezzük fel többféle időhöz való tartozásukat. Marieke Kuipers holland műemlékes szakember erre dolgozta ki a „multikronologitás" fogalmát. A vizsgálatot a következőképpen lehetne felépíteni:

A lokális / territoriális státus
Kérdések a helység / hely territoriális / állami (ahol található) hovatartozásának állandósága vagy változásai iránt.

A térbeli / topografikus státus
Kérdések annak a városi vagy táji térségnek, amelyben található, stabilitása vagy változásai iránt.

A jogi státus
Kérdések a jogi és / vagy kulturális tulajdon iránt,
az épület fenntartásának kötelezettségei, a tervezésjogi biztosítás iránt,
azon személyek / csoportok iránt, akik az épület érdekében kiadásokra kötelezik magukat, és ennek fejében használati / rendelkezési igényeket támasztanak.

A szemantikai státus
Kérdések azon instancia iránt, amely jelenleg az intézményes értelmezési jogosultságot igényli,
olyan politikai viták és antagonizmusok iránt, amelyek az interpretációra és az értékelésre vonatkoznak („vita-érték").
Kérdések olyan jelentőség iránt, amelyet az emléknek korábbi örökségkonstrukciókban tulajdonítottak, a lokális, regionális és nemzeti identitáskonstrukciókkal és identitáskötődésekkel való összefonódása iránt.

Az emlékekre éppúgy, mint a múzeumi tárgyakra, érvényes az, hogy az értelmezésük és kisajátításuk története során már előadott interpretációknak lehet ugyan ellentmondani, ezeket azonban még ha akarnánk, sem lehetne róluk letörölni, mintha soha ki nem mondták volna őket. A jelenkori értelmezés ekként szükségképpen továbbviszi az előzőeket, még akkor is, ha ellentmondó. A különböző, adott esetben antagonisztikus interpretációk nem szűnnek meg a historizálódás folyamán, az egymással szembeszegezett értelmezések közötti feszültség folytatódik, nincs véglegesen körülhatárolt örökségstátus.

Azzal, hogy választ adunk a dolgok lokális, törvényi, formális, materiális és szemantikai státusát illető kérdésekre, persze csak az első lépést tettük meg, úgyszólván meggyőződtünk a tárgyról, mintegy annak az értékelésnek előfeltételeként, amelyet a különféle társadalmi szereplők és a szakértők között kell kieszközölni és valóra váltani. Az építészeti emlékek értékelésére készen áll az a kategóriarendszer, ame-

CSEMPESZKOPÁCS
A Szent Mihály-templom

lyet Alois Riegl, akkor Ausztria főkonzervátora dolgozott ki 1903-ban, s amelyet néhány módosítással máig nagy haszonnal lehet alkalmazni. A különböző, részben egymást kiegészítő, részben egymással szemben álló emlékérték mérésére ő olyan fogalmakat javasolt, mint a „szándékos emlékezési érték", „történeti érték", „régiség-érték" és „használati érték", „újdonság-érték", valamint „(relatív) műérték", s mindezt komplex, mesterien dialektikus struktúrájú rendszerré fonta össze. ((Riegl 1903. Riegl értékfogalmait újabb időkben többször is részletesen kommentálták és vitatták. Vö.: Dehio, Riegl, Wohlleben 1988. Maga is javasoltam módosításokat: vö. Dolff-Bonekämper 2004 és Dolff-Bonekämper 2003.)

Az ingó tárgyak

A gyűjtemények – s ez a gyűjtés logikájából következik – olyan tárgyakból állnak, amelyek korábban valahol máshol voltak. Egy gyűjteménybe való felvétellel szükségképpen együtt jár a helyváltoztatás és többnyire a jelentéseltolódás is: a korábbi használati és jelentéskontextusból kiszakítva, a tárgyak a gyűjteményben másik vonatkoztatási és értékelési keretet nyernek. Ez több lépésben, nagy térbeli és időbeli távolságokban mehetett végbe. Így a tárgy a mai őrzési helyétől igen távoli térségekre és korokra is utalhat, olyanokra, amelyekhez valaha tartozott. Javasolom, hogy az ingó tárgyakra nézve se zárjuk ki a többszörös térbeli és kulturális hovatartozást. A vizsgálatot a következőképpen lehetne felépíteni:

A lokális és törvényi státus
Kérdések azon hely iránt, ahol a tárgy most van, s a hely iránt, ahol /amely számára készítették,
azon hely / helyek iránt, ahol most (már) nincs.
Kérdések a szerzés / eltulajdonítás módja iránt, térben és időben.

Kérdések a jogos tulajdonos, s más, jogi és kulturális jellegű tulajdonigények iránt.

A formális és materiális státus
Kérdések a forma teljessége, kiolvashatósága és értelmezhetősége iránt,
a fennmaradási állapot, a régiség nyomai, javításnyomok iránt.
Kérdések a szubsztancia teljessége iránt,
az anyag kicserélése, anyagi veszélyeztetettség iránt.

A szemantikai státus
Kérdések azon instancia iránt, amely igényt tart arra, hogy meghatározza az értelmezést,
és korábbi interpretációk iránt.
Kérdések olyan jelentés iránt, amelyet a tárgynak korábbi örökségkonstrukciókban tulajdonítottak, valamint identitáskonstrukciókkal és identitáskötődésekkel való összefonódása iránt.
Ez utóbbiak vonatkozhatnak arra a helyre / helyekre is, ahol a tárgy (már) nincs.

Kulturális tulajdon és az értelmezés joga

A múzeumokban és gyűjteményekben található ingó tárgyak lokális és törvényi státusára vonatkozó vizsgálatok és megfontolások nemritkán azt fogják felfedni, hogy megszerzésük nem mindig vezethető vissza egyenrangú partnerek közötti kereskedelmi kapcsolatokra. Számtalan restitúciós követelés bizonyítja, milyen robbanékony ez a téma a nemzetközi kulturális örökségpolitikában.

Ha abból indulunk ki, hogy a tárgyak nemcsak ahhoz a helyhez tartozónak mondhatók, amelyen ma őrzik őket, hanem ahhoz a helyhez is, amelyen most nincsenek, s ahol őket

talán, ha nagy késéssel is, most hiányolják, akkor meg kell gondolnunk azt is, hogy hol jött létre az érték, és hol keletkezett a többletérték. Továbbá azt is meg kell gondolni, ki tart igényt az értelmezés jogára, és esetleg ki az, aki ezt szintén igényelni akarja vagy akarhatná. Ilyenfajta megfontolások arra indíthatnak bennünket, hogy megfontoljuk a dolgoknak nemcsak a lokális, hanem a törvényi státusát is, amennyiben a jogi tulajdonigényekhez mellé kell vennünk a kulturálisakat is.

Akinek aztán mérlegelnie kell az igények jogosságát, mindenesetre nem kellene szem elől vesztenie a tárgyak törékenységét. Képük ugyan korlátlanul reprezentálható másolatokkal, szubsztanciájuk azonban véges, és senkinek sem áll érdekében, hogy egy jóakaratú kultúrdiplomácia szolgálatában elhasználódjék. Ezért azt javaslom, hogy adott esetben ne a tárgyon osztozzunk, hanem az értelmezés jogán: ezáltal más szereplők jutnak beleszólási joghoz, akár a tárgy eredetének kultúrájából származnak, akár nem. Magukkal hozhatják értelmezési kompetenciájukat, és részt vehetnek a tárgy szemantikai státusának meghatározásában. Egyedül ilyen, a múzeumban lévő tárgyak jelentéséről szóló, közös tárgyalások végrehajtása hoz majd létre ismét kulturális többletértéket, még akkor is, ha várhatóan mindez nem zajlik majd le heves ellentétek és nagy érzelmi hullámverések nélkül.

Az időben és térben lezáratlan kulturális örökségközösség

Végül itt az a fontos kérdés, milyen a viszonyuk az időközben már az egész világon megtalálható kulturális örökségeknek és különösen a kurátoroknak és műemlékkutatóknak ezekhez a tárgyakhoz. Javaslom, hogy fogadjuk el az Európa-tanács 2005-ös, a kulturális örökség társadalmi értékéről szóló keretegyezményében foglalt koncepcióját a *Heri-*

tage community / communauté patrimoniale definíciójáról. Ez a 2 b cikkelyben így található:

„Egy örökségközösség olyan emberekből áll, akik értékelik egy olyan kulturális örökség specifikus aspektusait, amelyet köztevékenység keretében kívánnak fenntartani és átadni a jövő nemzedékeknek." (The Council of Europe; a konvenció magyarázatához l. 28.10. 2005, L. Explanatory Report. Jogtudományi méltatás megtalálható: von Saint-André-Arnim 2007.)

Vagyis, a *heritage community*, az örökségközösség nem több és nem kevesebb, mint olyan emberek közössége, akik magukat egy bizonyos kulturális örökséghez tartozónak érzik, s ezt szeretnék fenntartani és továbbörökíteni. Nem azzal a hellyel vagy állammal van definiálva, ahol az örökség található. Tagjai máshol, esetleg nagy távolságban is élhetnek, s más országokban, sőt más kultúrkörökben lehetnek otthon. Az örökségek nem egyformák, különféle értelmezési kompetenciákat igényelnek: szakértőket vagy laikusokat, ottlakókat vagy látogatókat, szerzőket vagy olvasókat, hozzáértőket vagy csodálókat. Ezek egyikének sincs korlátlan értelmezési joga. Az örökségközösség heterogén, bizonyára sok tekintetben nélkülözi az egységet, azonban mégis összetartja viszonya a műhöz, amely köré épül.

Egy örökségközösség alakulásának célja tehát nem tartós identitásközösség. Térben és időben nyitott, és nincs a belépésnek semmiféle korlátozása. Aki ma, holnap vagy később úgy határoz, hogy magáévá teszi a művet, csatlakozhat. Figyelem: szellemi elsajátításról van szó, nem tulajdonjogok megszerzéséről. A kulturális örökség magunkévá tétele éppen hogy nem tulajdont hoz létre, hanem hozzátartozást – az örökségközösséghez és magához az örökséghez is. Ezért, másként, mint az örökösödés egyéb eseteiben, minden egyes ember örökrészét a további örökösök belépése nem kisebbíti.

Ezáltal az örökségkonstrukciók és a jövő művészettörténet-írása számára is a tematikus, térbeli és szociális kere-

tek kijelölési opcióinak elvben korlátlan sokasága képzelhető el, tehát nem is csak a nemzeti, regionális vagy a globális. Ez nem azt jelenti, mintha valamennyi eddig választott diskurzív keret és nézőpont érvénytelenné és idejét múlttá vált volna, viszont ezekhez újabbak járulhatnak. Vegyük tehát még egyszer közelebbről is szemügyre a konferencia számára választott három paraméter előnyeit és hátrányait!

A nemzeti opció

A nemzeti keret legkésőbb a 19. század óta szilárdan ki van jelölve mind a művészettörténet-írás, mind a műemlékvédelemben és a múzeumban zajló kulturális örökségpolitika számára. Még ha van is vita afelől, hogy egy épület vagy egy műalkotás az egyik vagy a másik, nemzeti alapon definiált művészettörténethez tartozik-e, nemzeti kategóriáját valójában soha nem kérdőjelezik meg. Előnyei kézenfekvőek: egy világosan meghatározott politikai igénynek felel meg, és nemzetállami legitimációs stratégiákat szolgál, követi az aktuális hatalmi struktúrákat és költségvetési jogosultságokat, be van vezetve, s így is marad. Ezen felül megalapozza az állami gondoskodás és fenntartás kötelezettségét.

A rizikók – legalábbis a második pillantásra – nyilvánvalóak: ezek éppúgy érintenek mind olyan tárgyakat, mind pedig olyan személyeket és személyek csoportjait, amelyek vagy akik nem illenek bele a nemzeti szkémába, zavarják a szándékolt kulturális homogenitást, s sajátszerűségük nemkívánatos a nemzetinek a konstrukciójában. Egy további hátrány egy kezdetben kívánatos előnynek a következménye: a nemzeti művészettörténet végül oly szorosan összekapcsolódik a nemzettel és az állammal, hogy a kritikai-analitikus dekonstrukciókat a nemzeti identitás elleni támadásokként értékelik, s az ennek megfelelő rabiátus módon hárítják el.

A regionális opció

Ugyancsak régóta bevezették a regionális keretet, amely megengedi, hogy a művészettörténeti kutatásban és kommunikációban felmutassák az államhatárokon átnyúló, a kulturális tájakra jellemző összefüggéseket, a korábbi területi egységeket, a transzterritoriális szervezeteket (szerzetesrendek!) és a regionális módon foglalkoztatott művészcsoportok hatókörzeteit. A regionális orientációjú művészettörténet-írás és kulturális örökségpolitika, mivel a régiók átlépik a mai államhatárokat, így számíthat az EU kultúra- és turizmustámogató politikájának támogatására, amelynek kifejezett célkitűzése a régiók erősítése, a regionális piacok támogatása és a túllépés a nemzeti elhatárolódási politikákon.

Első pillantásra nem látható ebben rizikók. Mindenesetre a világ némely tájain a legközelebbi szomszédok nem az első szövetségesek, hanem az első ellenségek voltak, s lehet, hogy még mindig azok. Regionális keretben tehát a tekintet az esetleg a jelenhez nagyon közel nyúló, konfliktusokkal telített történetre esnék, amely nagyon is gyakran éppen a mindenkor legyőzött szomszéd kulturális örökségével való bánásmódban csapódott le. Ahhoz, hogy ezt ne fedjék el, bátorság és moderációkészség szükséges.

A globális opció

A globálisnak, illetve a globalizációnak elgondolásában ígéretek folynak össze veszélyekkel, túlzások banalizálásokkal, a határok lebontása az identitás elvesztésével. Ezért nehéz elképzelnünk egy olyan, „globális" művészettörténet-írást vagy örökségkonstrukciót, amely ne lenne éppennyire összemosott is. Előnye lehetne, hogy nem ismer el szűk térségekre való korlátozást, nem kell, hogy identitáskötöttsége-

ket keltsen, s nem támogat semmiféle politikai rendszert. De lehetséges-e ez egyáltalán? Kívánatos lenne-e?

Személyes meggyőződésem szerint a diszciplína jövője számára leghasználhatóbb a transznacionális művészettörténet régi, a 18. század óta minden nemzeti konstrukciója mellett tovább létező modellje. Kifejezetten ezt kellene felvenni, és a CIHA támogatásával nemzetközi kontextusban továbbfejleszteni. A nyitott örökségközösség egészen új, az Európa-tanács által a farói konvencióban megfogalmazott gondolatával összekapcsolva a határokat ismerő és a határokon átlépő transznacionális művészettörténet-írás koncepciója számol a jelen Európa-politikai céljaival, anélkül, hogy tagadná a nemzetit, amelyben valamennyien változatlanul élünk. Hogy ez világméretben is elgondolható-e, és azt, hogy hogyan, mások kipróbálhatják.

Gabi Dolff-Bonekämper

A fordító megjegyzései

A szerző a berlini Technische Universität művészettörténész professzora, szakterülete mindenekelőtt a műemlékvédelem és elmélete, igen aktív résztvevője e szakterület s általában a művészettörténet nemzetközi fórumainak. Az itt közölt szöveg előzménye az az elnöki bevezető, amelyet a művészettörténet nemzetközi szervezete, a Comité International d'Histoire de l'Art (CIHA) 2007. november 21–25. között Budapesten rendezett konferenciáján tartott. A konferencia a How to write Art History – National, Regional or Global? *címet viselte, erre a kérdésfeltevésre utal több helyen is a szöveg. Eredeti formájában* A regionális intézmények globális feladatai, muzeológia és műemlékvédelem *című konferencia-szekció bevezetőjeként, angol nyelven rögtönözve hangzott el, majd a tanácskozás aktáinak publikációja számára készült a német nyelvű, végleges megfogalmazás. Ez a közelmúltban a konferencia*

anyagának kiadásában megjelent: Acta Historiae Artium XLIX (2008), 235–241. *Köszönettel tartozunk a szerzőnek a magyar nyelvű közlés szívélyes engedélyezéséért.*

A magyar olvasó számára érdekes lehet egy, a nemzetközi művészettörténet-írásban – s ugyanakkor vezető európai kultúrpolitikai fórumokon is – elterjedt, az itthoni közbeszédben meglehetősen szokatlan beszéd- és gondolkodásmód példája (s nem kevésbé az erről elérhető forrásokra való utalás). Nem könnyű olvasmány, fordítása is sok olyan esettel szembesített, amelyekben egyértelmű és elterjedt terminusokat alkalmi vagy körülírásszerű magyar szavakkal, szókapcsolatokkal kellett visszaadni. Még érdekesebbek lehetnek az „áthallások", amelyeket utalásként fogadhatunk el a minket foglalkoztató problémákra. A poéngyilkosság szándéka nélkül kiemelnénk néhányat.

1. A legelső a művészettörténész, a múzeumi és műemléki szakember (az eredetiben mindig illendő utalással arra, hogy az illető nő vagy férfi lehet) munkája (és nemcsak szakíróként, hanem közalkalmazottként végzett tevékenysége) felelősségteljes szellemi természetének elismerése és hangsúlyozása. Enyhén szólva nem ehhez szoktunk.

2. Kiemelendő az a hangsúlyos gondolat, hogy a múzeumi tárgyakkal és a műemlékekkel való tudományos foglalkozás (többlet)érték-teremtő tevékenység, s ebben (nem pedig anyagi haszon és használati értékek előállításában) rejlik a művészettörténész munkájának igazi értelme.

3. Éppen ezért megalapozott és megszívlelendő a szerzőnek az a meggyőződése, hogy a kulturális örökségre támasztott igény mindenekelőtt az értelmezésre formált jog szabadságában ölthet testet.

4. Gabi Dolff-Bonekämpert 1993 óta ismerem, amikor egy berlini, a kommunizmus emlékhagyatékával való, határozott, de lehetőleg legkevesebb emberi érzelmet és meggyőződést sértő bánásmódot vitató konferencia egyik szervezője és aktív részvevője volt. Jó és bensőséges ismerője, józan elemzője a kulturális örökséget övező történelmi problémáknak, amelyek maguk is egyfajta

örökséget (legyen az nehezen vonszolható koffer vagy csontvázat rejtő szekrény) alkotnak. Ezért érdemes ezeket a mi problémáink szempontjából is vele együtt végiggondolni.

Marosi Ernő

Irodalom

2005.10. 28: *Council of Europe – Explanatory Report to the Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society.* URL http:// conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/199.htm – az aktualizálás dátuma: 2005. 10. 28.; ellenőrzés dátuma: 2007. 11. 17.

Dehio, Georg; Riegl, Alois; Wohlleben, Marion: *Konservieren, nicht restaurieren: Streitschriften zur Denkmalpflege um 1900 / Georg Dehio; Alois Riegl. Mit einem Kommentar von Marion Wohlleben und einem Nachwort von Georg Mörsch.* Braunschweig, Wiesbanden: Vieweg, 1988 (Bauwelt-Fundamente 80: Denkmaltheorie).

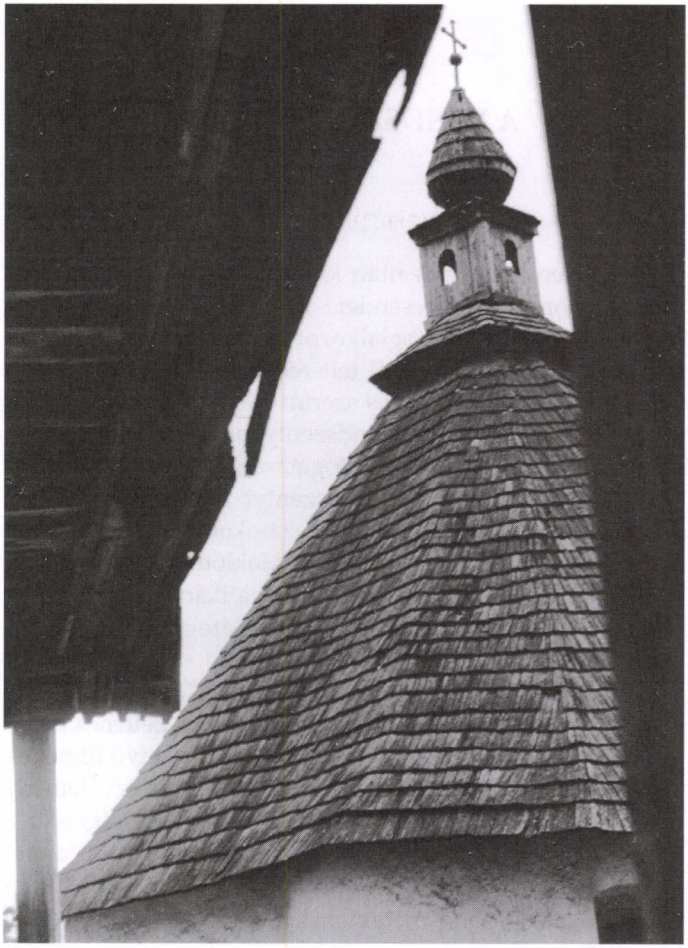
Dolff-Bonekämper, Gabi: *Lieux de mémoire et lieux de discorde*: La valeur conflictuelle des monuments. In: Institut national du patrimoine (ed.): *Victor Hugo et le débat patrimoniale: Actes du colloque organisé par l' Institut national du patrimoine sous la direction de Roland Recht.* Paris, Maison de l'Unesco. 5-6 décembre 2002. Paris: Somogy éditions d'art, 2003. – 121–144.

Dolff-Bonnekämper, Gabi: *Wahr oder falsch*: Denkmalpflege als Medium nationaler Identitätskonstruktionen, Bd. 21,2. In: Oexle, Gerhard (ed.): *Bilder gedeuteter Geschichte: Das Mittelalter in der Kunst und Architektur der Moderne (Kolloquium „BIlder Gedeuteter Geschichte – Das Mittelalter in der Kunst und Architektur der Moderne", das am 20. und 21. Juni 2003 im Max-Planck-Institut für Geschichte in Göttingen stattfand),* Göttingen: Wallstein, 2004 (Göttinger Gespräche zur Geschichtswissenschaft, 23,2) 231–285.

Riegl, Alois: *Der moderne Denkmalkultus: Sein Wesen und seine Entstehung.* Wien, Leipzig: Braumüller, 1903.

Saint-André-Arnim, Ferdinand von: *Der Wert des Kulturerbes für die Gesellschaft: Genesis und Gegenstand der Europarats-Rahmenkonvention von 2005,* egyben: Tübingen, Univ. Diss. 2007. Hamburg: Kovac, 2007 (Schiftenreihe Studien zum Völker- und Europarecht 39).

The Council of Europe: *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society: Faro, 27.X.2005.* URL http://cms.ifa.de/fileadmin/content/informationsforum/kulturabkommen/ec_ets199_en.pdf.

SZÉKELYUDVARHELY,
A Jézus Szive-templom

A MINDSZENTY-ÜGYEK

2

Kétesztendei szünet után kisebb intermezzo törte meg a bíboros körüli csendet.[1] A Politikai Bizottság 1967. szeptember 12-i ülése foglalkozott König bíboros, bécsi érsek Mindszenty bíborosnál tett rendszeres látogatásaink a kérdésével. Az előterjesztés szerint 1963 óta König bíboros öt ízben látogatta meg Mindszenty bíborost a budapesti amerikai külképviseleten. Látogatásának bevallott célja az volt, hogy „tájékoztassa Mindszentyt a második vatikáni zsinat munkájáról, átadja a határozatokat és a pápa alkalmi ajándékait." A magyar hivatalos érdeklődésre vatikáni hivatalos helyről közölték, hogy nem vatikáni megbízásként látogatja Mindszenty bíborost, König látogatása magánjellegűnek tekinthető.

Az előterjesztésben kifejtették, hogy König bécsi érsek Mindszenty bíborosnál tett látogatásai zavart keltenek a magyar katolikus egyház vezetői, a papok és a hívő tömegek között. E látogatások célja nem más, mint a közvélemény figyelmének a felcsigázása, Mindszenty fontosságának a hangsúlyozása. A dokumentumban foglaltak szerint a magyar katolikus főpapokat sérti, hogy König bíboros budapesti látogatásai során a püspöki kar tagjai közül senkit nem keres fel, mintha a magyar egyházat az ő számára egyedül Mindszenty bíboros képviselné. Több magyar püspök közölte, hogy a közeljövőben személyesen is tiltakoznak Könignél a sértő magatartás matt. A legutóbbi látogatása során a *Kathpress* közölte, hogy König bíboros még az eddigieknél is gyakrabban fogja látogatni Mindszenty bíborost.

A Politikai Bizottság tudomásul vette a König bíboros látogatásáról szóló jelentést, és szükségesnek tartotta, hogy a külügyminisztérium járjon el az ügyben. Közölje az amerikai nagykövetség vezetőjével, hogy König látogatásai nem segítik elő a kapcsolataink javulását, mivel ezt minden alkalommal az osztrák és ezen keresztül a világsajtó a Magyarország elleni támadásra használja fel. Közölni kell az osztrák nagykövettel, ha legközelebb vízumot kérnek König bíboros számára, kérjék meg, hogy mellőzze Mindszenty meglátogatását, vagy ha mégis látogat, akkor azt olyan körülmények között tegye, hogy az ne legyen zavart keltő nemzetközi közvéleményben, és ne nehezítse a két ország kapcsolatainak a fejlődését. Közöljék továbbá, hogy a magyar püspöki kar rossz néven veszi Mindszentynél tett látogatását. Végezetül a Politikai Bizottság tudomásul vette, hogy a magyar püspökök tiltakoznak Könignél sértő magatartása miatt.

Alig két héttel később König bíboros látogatásainál azonban lényegesebb fejlemények történtek.[2] Agostino Casaroli szeptember 22-én közölte a római magyar nagykövettel, hogy értesüléseik szerint az új amerikai nagykövet október 15–18-a között elfoglalja budapesti állomáshelyét. Tekintettel arra, hogy évekkel ezelőtt Mindszenty bíboros azt a véleményét közölte a Szentszékkel, hogy az amerikai–magyar viszony helyreállása után nem maradhat a jelenlegi helyén, számítani kell arra, hogy Mindszenty bíboros a saját elhatározásából elhagyja az amerikai nagykövetség épületét. Ez új helyzetet teremt, amelynek mindenki számára kellemetlen következményeit el kívánják kerülni. Casaroli hozzáfűzte, hogy a pápa bízik abban, hogy Mindszenty bíboros Rómába jön, és meg tudja győzni, hogy tartsa magát a megállapodásban vállaltakhoz. Casaroli nem hivatalosan újabb tárgyalásokat indítványozott az ügy megoldása érdekében. Ezelőtt azonban tudniuk kell – érdeklődött –, hogy változatlan-e a kormány álláspontja a garanciák kérdésé-

ben. Külön megbízottat küldenek Mindszentyhez, aki tájékozódna a bíboros elképzeléseiről. A maguk részéről olyan megoldás is elképzelhető, hogy Mindszenty bíboros kijön a budapesti amerikai nagykövetségről, és egy másik magyarországi amerikai objektumba menne. Casaroli hangsúlyozta, nincs tudomásuk Mindszenty bíboros szándékairól, de fel kell készülni a fenti lehetőségekre.

A megoldásra tett javaslat szerint elfogadhatatlan, hogy Mindszenty csak úgy fogja magát, és máshová megy. A magyar kormány megbízottja révén kész tárgyalni Rómában, azonban a magyar kormány továbbra sem tekint el a garanciáktól. Magyar részről nem kifogásolják, hogy a Vatikán megbízott képviselője tárgyaljon Mindszentyvel. A magyar kormány ragaszkodik tárgyalási irányelveihez: Mindszenty József kegyelmet kap az Elnöki Tanácstól, elhagyhatja az amerikai nagykövetség épületét azért, hogy a Vatikánba menjen. Ez utóbbiaknak a feltétele, hogy a pápa garantálja, hogy „hatáskörében nem engedi, hogy Mindszentyt hidegháborús célra használják fel, Mindszenty nem nyilatkozik, és nem tesz olyat, ami sérti a Magyar Népköztársaság érdekeit, lemond esztergomi érseki címéről, és nem foglalkozik a magyar katolikus egyház ügyeivel". Abban az esetben, ha ezt nem lehet elérni, a pápa nevezzen ki apostoli kormányzót érseki, de legalább püspöki rangban az esztergomi főegyházmegye élére utódlási joggal. Megegyezés esetén Mindszenty különrepülőgépen, feltűnés nélkül hagyja el az országot. „A Mindszenty-ügy megoldásáról a Vatikán és a magyar kormány egy időben, azonos szövegű kommünikét ad ki. Amennyiben Mindszenty önkéntesen elhagyja az amerikai nagykövetség épületét, le kell tartóztatni." A jelentésről folytatott vita azzal zárult, hogy a magyar álláspont változatlan.

Javaslat a Vatikán Mindszenty-üggyel kapcsolatos kezdeményezésére címen újabb dokumentum került a Politikai Bizottság napirendjére.[3] Eszerint a Vatikán által adandó ga-

ranciákat illetően az álláspont változatlan, továbbra sincs ellenvetés azzal szemben, hogy a Vatikán elküldje megbízottját Mindszentyhez tárgyalás céljából Casarolinak azzal a közlésével kapcsolatban, hogy Mindszenty bíboros el akarja hagyni az amerikai nagykövetség épületét, amikor az új amerikai nagykövet elfoglalja állomáshelyét. Október hetedikén a római magyar nagykövetnek Casaroli elmondta, hogy König bíboros október hatodikán meglátogatta Mindszenty bíborost. E látogatás eredménytelen volt, mert noha közölte Mindszentyvel a pápának a magyar garanciaigényekkel teljesen megegyező javaslatait, Mindszenty bíboros a feltételek egyikének a teljesítését sem vállalta. Casaroli a római magyar nagykövettel folytatott beszélgetése során a magyar álláspont újabb közlését kérte, érzékeltetve, hogy tárgyalásokat tartana kívánatosnak a magyar kormány és a Vatikán között. Elmondta azt is, hogy König bíboros benyomása szerint Mindszenty álláspontja nem végleges, és lehetséges, hogy Rómába érkezése után jobb belátásra lehet bírni. Agostino Casaroli sürgős választ kért, és „benyomásunk szerint továbbra is azt szeretnék elérni, hogy elálljunk a garanciakövetelésektől". A dokumentumban foglaltak szerint Casaroli megjegyezte azt is – ezzel a magyar követelésekből lényegében kettőt elfogadva –, hogy Esztergom élére még Mindszenty bíboros távozása előtt és beleegyezése nélkül lehetségesnek tartják teljes jogú helynök kinevezését. Ennek révén biztosítva látják, hogy Mindszenty bíboros ne avatkozzon a magyar katolikus egyház belügyeibe.

A javaslat készítői „mérlegelve Mindszenty elvakultságát, tudatos törekvését, hogy elsősorban a Magyar Kormánynak, de a Vatikánnak és az Egyesült Államoknak is politikai bonyodalmat okozzon" azt indítványozták, hogy a Politikai Bizottság ne változtassa meg addigi álláspontját, mert remélhető, hogy a Vatikán az általa kért garanciákat megadja. A római magyar nagykövet közölje a Vatikánnal, hogy az ügy megoldása érdekében kifejtett erőfeszítéseit

a magyar fél méltányolja, és egyetért azzal, hogy egyik fél szempontjából sem lenne kedvező, ha Mindszenty önkényesen elhagyná az amerikai nagykövetséget. A magyar kormány továbbra is ragaszkodik a garanciára vonatkozó álláspontjához. Ebben a javaslatban hangzott el első ízben, hogy a „Mindszenty-ügy lezárása nekünk is érdekünk". Ezt követően a magyar kormányzati igények ismételt megfogalmazására került sor.

A döntést megelőző, jegyzőkönyvezett vitában egyesek arra hajlottak, hogy kegyelemmel el kell engedni a bíborost, mert az „jobb, mintha mártírként itt halna meg", mások szerint maradjon itthon, de menjen „papi rendházba vagy öreg papok szociális otthonába", megint mások a letartóztatást látták célszerűnek azzal, hogy a nővére házában jelöljenek ki a számára kényszerlakhelyet, s a ház kertjét magas kőfallal vegyék körbe a kíváncsiskodók ellen. Kádár igen határozottan kijelentette, hogy „egy dologban nincs engedmény: nem mehet el az országból úgy, hogy a jelenlegi méltóságában maradjon. Lényeg, hogy ellenjegyzett papírral rendelkezzünk, amely érinti a garanciákat. Hogy a pápa tudja-e ezt garantálni, az más kérdés. Az amnesztiát 24 óra alatt meg lehet csinálni". Az ülés résztvevői végül úgy döntöttek, hogy a római magyar nagykövet közölje Casarolival: „a magyar kormány igénye továbbra is az, hogy Mindszenty akár marad a mostani helyén, akár távozik, a pápa mentse fel esztergomi érseki címe és funkciója alól. A felmentés módozatait a Vatikán tudja meghatározni". A magyar fél azt látta szükségesnek, hogy már Mindszenty bíboros későbbi felmentéséig is érseki vagy püspöki rangú, teljes jogú apostoli kormányzót nevezzen ki a Szentszék Esztergomba – esetleg utódlási joggal, az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulásával. Arra az esetre, ha Mindszenty bíboros végül Rómába megy, „szükséges magatartására vonatkozóan előzetes megfelelő garanciákban megállapodni". A döntést még aznap késő délután eljuttatták a római magyar nagykövetnek.

1967. október 11-én az amerikai ügyvivőt[4] fogadta a külügyminisztérium illetékes miniszterhelyettese, akivel az amerikai ügyvivő közölte: az Egyesült Államok kormányát a Vatikán tájékoztatta a magyar kormánnyal folytatott tárgyalásról. Az ügyvivő kijelentette, hogy amerikai részről a rendezést a Szentszék és a magyar kormány ügyének tekintik, minden beavatkozást elkerülnek, ugyanakkor készek együttműködni az ügy rendezésében. Hozzáfűzte, hogy a „leghatározottabb fontosságot tulajdonítják a sürgősségnek, mert Mindszenty elmeállapotából az USA kormánya és a Vatikán is azt feltételezi, hogy október 18-ig az amerikai nagykövet érkezése előtt távozik a követségről és – most szó szerint idézem – a magyar hatóság őrizetére adja magát". Az ügyvivő továbbiakban kifejtette, hogy ez a fejlemény a nemzetközi és az amerikai közvéleményre erős érzelmi hatást gyakorol, ami az ügyvivő szerint megnehezítené a javuló fejlődést a két ország között. Még egyszer hangsúlyozta az azonnali sürgősséget és a rendezés reményét, majd erősen érdeklődött arról, hogy a magyar kormány kiengedné-e Mindszentyt Rómába.

Ugyancsak október 11-én beszélt a római magyar nagykövet Casarolival, amiről az MSZMP vezetése másnap kapott tájékoztatást. A beszélgetésről készült beszámoló szerint Agostino Casaroli lényegében a következőket mondta: még Mindszenty bíboros Rómába érkezése előtt – függetlenül hozzájárulásától –, a Szentszék teljes jogú apostoli kormányzót kíván kinevezni. „Itt használ olyan kifejezést, hogy ezzel Mindszenty esztergomi érseki funkciója gyakorlatilag és jogilag megszűnik. Ugyanakkor kijelenti ez után mindjárt, hogy ha a címről való lemondást is feltételül szabnánk, az áthidalhatatlan akadályt jelentene". Akkor is kineveznek apostoli kormányzót, ha Mindszenty bíboros a helyén marad – azonban nem teljes joggal, hanem akadályoztatás címén. A garanciákra vonatkozó magyar igényt illetően személyes véleményét mondta el, ennek „lényege, hogy tartalmilag és

formailag ketté kell választani, külön erre vonatkozóan nem tudnak írást adni számunkra, de valamilyen okmányban meg lehet a formáját találni annak, hogy ezt rögzítsük". Casaroli hangsúlyozta, hogy személyes véleményét mondta el, referálni fog a pápának, és majd jelentkezik.

Három nappal később újabb megbeszélésre került sor a római magyar követ és Agostino Casaroli között, ezúttal a gyengélkedő érsek lakásán. Ennek során Casaroli „Emlékeztető"-t[5] adott át a követnek. Az „Emlékeztető" szerint a pápának az a kívánsága, hogy a magyar kormány adja meg a lehetőséget Mindszenty bíborosnak arra, hogy elhagyja az országot. A Vatikán kész a Népköztársaság Elnöki Tanácsa előzetes hozzájárulását megvárva, teljes jogú apostoli kormányzót kinevezni az esztergomi érsekség élére a jelenleg funkciót gyakorló püspökök közül. A pápa, mint a katolikus egyház legfőbb vezetője teljes befolyását latba veti, hogy „Mindszenty bíboros miután elhagyta az országot, ne avatkozhasson be a magyar egyház életébe, ne nyilatkozzon a Magyar Népköztársaság és kormányával szemben, tartózkodjon ellenséges tevékenységtől, és ne akadályozza a magyar katolikus egyház működését".

Casaroli az „Emlékeztető" átadásakor kiegészítésképpen többek között kifejezésre juttatta: az „Emlékeztető"-t a pápa jóváhagyta, de nem ismerve a magyar kormány és Mindszenty szándékát, az anyagot szándékosan általánosan fogalmazták, amely így tárgyalási alapul szolgálhat. A garanciák megfogalmazásánál a pápa személyes kötelezettségét azért emelték ki, hogy így a garancia a legmagasabb színvonalon biztosítva legyen. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a garancia nem személyes, hanem intézményes, amely a Szentszéket is elkötelezné, amit készek írásbeli szövegezésnél világossá és egyértelművé tenni. Megismételte azt is, hogy nem tudnak formálisan kötelezettséget vállalni, hogy Mindszenty minden nyilvános szereplését pápai engedélyhez kössék, de Mindszentynek minden esetben a pápával

előzetesen kell konzultálnia, s így gyakorlatilag biztosítható, hogy Mindszenty ne tegyen politikai nyilatkozatot, illetve ilyen ne kerülhessen nyilvánosságra. A Szentszék hivatalos válaszát szóban is kiegészítette. Ennek lényege az volt, hogy a magyar kormány adjon lehetőséget arra, hogy Mindszenty elhagyja az országot. A Szentszék kötelezettséget vállal, hogy teljes jogú püspöki rangú adminisztrátort nevez ki, a garanciákat illetően a pápa felhasználja teljes befolyását. Ez nem személyes garancia, hanem intézményes garancia lenne, amit írásban is készek világossá tenni, és ez Mindszenty kinti tartózkodási idejére is vonatkozik. Továbbá közölte, ha a magyar kormány egyetértését nyilvánítja, azonnal kapcsolatba lépnek Mindszentyvel a megállapodás céljából. Ezért König bíborost október 16-án Budapestre akarják küldeni, hogy beszéljen Mindszentyvel, ismerje meg szándékát. Ezt követően Casaroli érdeklődött, hogy a magyar kormány véleményét mikor tudhatná meg, jelezve, hogy jó lenne, ha König bíboros a magyar kormány véleményének a birtokában érkezhetne. Hozzáfűzte, az amerikaiak tudomására hozták, hogy még abban az esetben sem tudják lebonyolítani Mindszenty utazását az új követ megérkezéséig, ha a magyar kormány a legjobb indulattal kezelné a kérdést. A római magyar nagykövet csupán azt közölte válaszul, hogy a magyar fél nem kifogásolja König bíboros budapesti érkezését.

A jelentésről szóló vitában[6] Kádár kijelentette, hogy a Politikai Bizottság által az előző ülésen elfogadott álláspont a helyes, nem kell változtatni. Őszerinte az a lényeg, hogy „Mindszenty szűnjön meg esztergomi érsek lenni". Ha megszűnik esztergomi érsek lenni, teljesen alárendelt kérdéssé válik, hogy hol van. Ennek alapján kell tárgyalni. A következő kérdés, hogy „Mindszenty innen úgy nem mehet el, hogy a Vatikán érte valamiféle garanciát ne vállaljon. Harmadik: ha úgy alakul a helyzet, hogy ezt nem sikerül rendezni, Mindszenty kijön az amerikai követségről az ut-

cára, akkor mi Mindszentyt börtönbe nem csukjuk, közigazgatási eljárás alá vonjuk. A Königgel való Mindszenty-találkozó után két helyre kellene válaszolni, az amerikaiaknak és a Vatikánnak. Most úgy néz ki, hogy nem lehet elérni, hogy Mindszentyt nyugdíjaztatása stb. címen az esztergomi érseki címe alól és megbízatása alól felmentsék. De el lehet érni, hogy kinevezzenek egy püspöki rangban lévő apostoli kormányzót. Adnak valami garanciát és kérik, hogy kimehessen Rómába. (...) A Vatikánnak azt kell mondani, hogy megbeszélés tárgya lehet az általuk felvetett megoldási mód, nem mondjuk, hogy egyetértünk vele. Készek vagyunk arról tárgyalni, hogy elhagyja Magyarországot, kiutazhat Rómába, kineveznek apostoli kormányzót püspöki rangban és a pápa megfelelő formában garanciát ad. Továbbá, a korábbi pozíciónk az volt, hogy nem folyhat bele a magyar katolikus egyház ügyeibe és nem léphet fel ellenséges módon a MNK ellen. Mind megnevezni minden olyan kérdést, amiről készek vagyunk tárgyalni, beleegyezést ne adjunk. (...) Ha kijön, hogy a magyar szervek őrizetére bízza magát, a magyar szervek nem fogják őrizetbe venni. Ha elhagyná az épületet, udvarias egyházi politikusok és egy csukott gépkocsi várja, és elviszi egy erre alkalmas helyre. Utána, sőt ezzel egyidejűleg el tudnám képzelni, ha ez megtörtént, két óra múlva az MTI leadna egy közlést, hogy illetékes szervek megbízásából közli, hogy Mindszenty ilyen és ilyen lakos, aki korábban többszörösen megsértette a magyar törvényeket és a legutóbbi időszakban az Egyesült Államok budapesti nagykövetségén tartózkodott, elhagyta a nagykövetség épületét. Ezt meg kell mondani. S olyan közlésnek kellene a továbbiakban lenni, hogy a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa az 1963. évi amnesztiarendelet megfelelő előírásai alapján Mindszenty Józseffel szemben eljárási kegyelmet alkalmazott. A magyar hatóságok mindig nagy súlyt helyeztek arra, hogy az állam és az egyház viszonya normalizált legyen. Mindszenty ezt ismételten zavarta, így közigazgatá-

si eljárást alkalmazott és tartózkodási helyéül lakhelyet jelölt ki számára. Valami olyasmit is kell mondani, hogy szabadlábon van." (...) „Az amerikaiaknak adandó válasz, amit a külügyminisztérium javasol: Mindszenty nagykövetségen tartózkodása törvénytelen, a törvénytelen helyzetből adódó problémákért az Egyesült Államok a felelős. Ennek ellenére követségen tartózkodását nem tekinti úgy, hogy az akadálya lenne annak, hogy az USA új nagykövete elfoglalja budapesti állomáshelyét." (...) „Valami olyasmit is el lehetne érni, hogy Mindszenty írjon alá valamit. Ott lesz, hogy vele szemben eljárási kegyelmet alkalmaztak. Akkor majd tárgyalunk. Amikor majd tárgyalunk, szívesen elfogadnám, hogy a püspöki kar jelöljön ki két alkalmas embert arra, hogy őrizzék, gondozzák. Az amerikaiak nagyon félnek ettől a dologtól."

A titkárság végül tudomásul vette a tájékoztatót a Mindszenty-ügy állásáról, illetve a Politikai Bizottság október 10-i határozatának a végrehajtásáról. Egyetértett azzal, hogy az amerikai ügyvivő részére küldendő – az ülésen ismertetett – közlést adják át, tovább azzal, hogy a Vatikán részére küldendő válaszban utalni kell arra, hogy a Vatikántól kapott „Emlékeztető"-ben foglalt megoldási mód a magyar fél részéről megoldási mód lehet. Amennyiben a Vatikán e kérdések ügyében tárgyalásokat kíván folytatni, a magyar fél kész megfelelő felhatalmazással rendelkező képviselőjüket fogadni. A titkárság tudomásul vette, hogy a Vatikán megbízásából König érsek ismét felkeresi Mindszentyt.

Ez meg is történt, mivel a Vatikán október 17-én Budapestre küldte – a szinódus alkalmával Rómában tartózkodó – König bíboros érseket, hogy a pápa megbízásából megakadályozza Mindszenty bíboros önkényes távozását a budapesti amerikai nagykövetségről. König érsek 24 órás budapesti tartózkodás után visszatért Rómába. Az amerikai nagykövetség ügyvivője arról tájékozatta ezt követően a külügyminisztériumot, hogy Mindszenty a nagykövet érkezésekor nem hagyja el tartózkodási helyét. Tims ügyvivő

véleménye szerint a tárgyalás esetleges elhúzódása maga után vonhatja Mindszenty álláspontja megváltoztatását és a pápai utasítás figyelembe nem vételét.

Néhány nappal később a Politikai Bizottság tűzte napirendre az MSZMP KB agitációs és propagandaosztályának, az Állami Egyházügyi Hivatalnak és a külügyminisztériumnak a „Javaslat a Politikai Bizottságnak a Mindszenty-ügyben folytatandó tárgyalás irányelveire" című együttes előterjesztését.[7] A határozati javaslat szerint a vatikáni megbízottal folytatott tárgyaláson az alábbi irányelveket kellett követni:

A javaslat készítői úgy látták, hogy a Vatikán bizonyos engedményekre kényszerült. Annak az érdekében, hogy a tárgyalók további engedményeket próbáljanak elérni, első menetben ragaszkodjanak ahhoz a követelésünkhöz, hogy a pápa mentse fel Mindszenty bíborost esztergomi érseki címe és funkciója alól, mielőtt ez utóbbi elhagyná az országot. A Szentszék október 14-i „Emlékeztető"-je alapján azonban várható, hogy a Vatikán ezt a követelményt nem teljesíti. Ebben az esetben elfogadható a következő megállapodás: a pápa úgy nevezzen ki az esztergomi főegyházmegye élére érseki vagy püspöki rangú teljes jogú – esetleg utódlási joggal felruházott – apostoli kormányzót, hogy a kinevezés egyértelmű legyen Mindszentynek az esztergomi érseki joghatóságból való jogi és gyakorlati felfüggesztésével. „Ilyen megállapodás esetén a Vatikán szempontjából Mindszenty esztergomi érseki címe megmarad."

A tárgyaláson lehetőleg el kell érni, hogy a Vatikán írásbelileg is (megállapodás, levél, jegyzőkönyv formájában) ismerje el, hogy Mindszenty joghatóságának a felfüggesztése egyértelműen az jelenti, hogy Mindszenty semmilyen formában nem avatkozhat be a magyar egyház ügyeibe, és a joghatóságtól való felfüggesztés Mindszenty nyugdíjazásáig, illetve haláláig változatlanul érvényben marad. E feltételek esetén Mindszenty érseki címtől való formális meg-

SZALONNA
A református templom

fosztása a magyar kormány számára nem olyan lényeges, „mivel érseki joghatóságától való örök időre történő felfüggesztése Mindszenty méltóságának megtörését, egyházkormányzati jogának elvesztését jelenti".

Az irányelvek megfogalmazói még tovább mentek, és újabb követelésként-feltételként a maguk részéről a Szentszék számára újabb irányokat fektettek le azzal, hogy a létrejövő megállapodás értelmében a pápa a „Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának előzetes hozzájárulása alapján nevezze ki dr. Brezenóczy Pál egri, vagy dr. Ijjas József csanádi püspököt címzetes érsekké, teljes jogú apostoli kormányzóvá és – esetleges utódlási joggal – az esztergomi főegyházmegye élére".

A magyar kormány és a Szentszék közötti megállapodás létrejötte után Mindszenty bíboros elhagyhatja az országot, és a Vatikánba távozhat. Ennek az aktusnak a feltétele, hogy későbbi magatartására vonatkozó garanciát – a vatikáni emlékeztetőben vázoltakat alapul véve, megfelelő kiegészítésekkel – egyértelművé kell tenni és írásba kell foglalni: – az Elnöki Tanács, figyelembe véve, hogy „a pápa kérte annak lehetővé tételét, hogy Mindszenty elhagyhassa az országot, eljárási kegyelmet alkalmaz Mindszentynél"; – az elutazás módja: külön repülőgép, a magyar kormány és a Vatikán megbízottja kíséretében.

A javaslat azzal fejeződött be, hogy a tárgyalásokról a magyar kormány és a Vatikán külön, de egy időben és egyeztetett közleményt ad ki. A magyar közleményben legyen benne, hogy a magyar kormány és a Vatikán megállapodására tekintettel Mindszentyt az Elnöki Tanács eljárási kegyelemben részesítette. „A pápa dr. Brezenóczy Pál püspököt, vagy dr. Ijjas József püspököt az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulásával kinevezte címzetes érsekké, teljes jogú apostoli kormányzóvá, amely egyházjogi szempontból is egyben Mindszenty esztergomi érseki joghatósága megszűnését jelenti." A tárgyalások eredményét hivatalos

okmányban kell rögzíteni. A nemzetközi jog követelményeinek megfelelő okmányt a Vatikán és a magyar kormány teljes joggal felruházott megbízottai írják alá.

A vitáról felvett jegyzőkönyv szerint Kádár részletesen és igen célratörően fejtette ki véleményét az ügyben, és meghatározta a tennivalókat. Azt mondta, hogy „Amennyiben én ismerem ezt az új hullámot a Mindszenty-ügyben, ez a hullám úgy keletkezett, hogy talán Mindszenty az amerikaiakat és a Vatikánt, azok pedig minket ijesztgettek, mi pedig belementünk ebbe az utcába. S most, mint győzelmet jelentik, hogy König rá tudta venni Mindszentyt, hogy ne jöjjön ki. Azonkívül, ők nagyon ügyesen terelik ezt a dolgot sajtóvonalra, és ügyesen használják fel a saját javukra. (...) Véleményem szerint változtatni kell a mi gyakorlatunkon. (...) Nem tettük meg, hogy a magyar közvéleménnyel valamit közöljünk. (...) Évtizedes harca ez a Magyar Népköztársaságnak, és a nyilvánosságra hozatalt illetően nincs semmi előkészítve. (...) Ha nem az ellenség számára hasznos, ésszerű kompromisszumot is hajlandók vagyunk kötni (...) A kérdés, hogy belemenjünk-e abba, hogy az egyházjog szerint maradna Mindszenty érsek Esztergomban és elhagyja az országot. Ez fontos kérdés, és ez itt el van ködösítve. Most kineveznek apostoli kormányzót bizonyos feltételekkel, s ilyent akkor szoktak kinevezni, ha a szóban forgó funkcionárius akadályoztatva van funkciója ellátásában. Ez harci kérdés, ezzel foglalkozni kell. A Vatikán szándékosan hagyja nyitva ezt a posztot. Kompromisszumos megoldás kell, s meg kell nézni, hogy belemenjünk-e vagy sem. De arra is vigyázzunk, nehogy magunknak többet beszéljünk be, mint amiről szó van. Én támogatni tudom, hogy ezen az alapon tárgyaljunk. A Politikai Bizottság erősítse meg a titkárság állásfoglalását. (...) Az egész ügyet el lehet hagyni a jubileumi ünnepségek utánra.[8] Tehát ne nagyon rohanjunk. (...) Azt a bizonyos amnesztiarendeletet úgy képzelem el, hogy direkt vagy indirekt hivatkozás történjen arra, hogy annak

a szellemében történt az eljárás, és legyen benn az is, hogy visszaesés esetén az amnesztia hatályát veszti. És az is legyen benne, hogy érvényben marad az állampolgári jogok bizonyos korlátozása. (...) Én nem kerültem annak a hatása alá, hogy kijön Mindszenty. (...) Azért sürgetnek most minket, mert az amerikai kormány felé a dolog úgy sülhet el, hogy minek őrizgette, ha az a vége, amivel kezdődött. Nem fog kijönni. Königgel beszéljünk, hogy egyezzünk meg, mit szivárogtatunk ki, de akkor egyformán járjunk el."

Valóban nem siették el a dolgot, mivel egyéb témákban – püspöki nevezések stb. – folytatott tárgyalásokra összpontosított mind a két oldal, s Kádár is úgy látta, hogy e témák mellett „Mindszenty ügye nincs napirenden".[9] Ezt a vélekedését csak nyilván erősítette, hogy az 1968-as, végül is katonai megszállásba torkolló csehszlovákiai események, a magyar új gazdasági mechanizmus bevezetésének a gondjai a bíborossal összefüggő problémákat messze a háttérbe sodorták. Legközelebb majd három évvel később nyerte vissza időszerűségét és megoldási kényszerét a Mindszenty-kérdés.

A Politikai Bizottság 1971. április 21-én tűzte napirendjére Péter János külügyminiszter VI. Pál pápánál tett látogatásáról készült jelentését.[10] Ez volt az első pápai audiencia, amit a Szentszék magyar külügyminiszternek biztosított.[11] Ugyanakkor a jelentést teljesen elképesztővé teszi[12], hogy Péter János olyan állításokkal tűzdelte meg szerzeményét, amelyek megtörténte teljesen kizárt.[13] Sajnos, az audienciáról készített szentszéki feljegyzés egyelőre nem kutatható. Azt ma már csak találgatni lehet, hogy a külügyminiszter miért terjesztett képtelenségekkel megspékelt jelentést az ország főhatalmával rendelkező testület elé, és azt is, hogy ez a testület miért fogadta el ezt a jelentést. Ettől függetlenül a dokumentum jelentőségét kiemeli az a tény, hogy ez az audiencia lendítette a Magyarországról történő végleges távozásig Mindszenty bíboros ügyét.

A magyar külügyminiszter VI. Pál pápánál teendő „magánkihallgatás jellegű" látogatása időpontjának egyeztetése az olasz külügyminisztérium és részben a római nagykövetség útján történt meg kölcsönös kezdeményezéssel. A Vatikán javasolta azt is, hogy az audiencia után a magyar külügyminiszter látogassa meg Villot kardinálist, a pápai államtitkárt (miniszterelnököt).[14] Péter Rómába érkezése után a vatikáni államtitkárság a római magyar nagykövetség útján javasolta, hogy a kihallgatás négyszemközt történjék, francia nyelven. „A javaslatot elfogadtam".[15] Az audienciára 1971. április 16-án 11 órakor került sor.

A Vatikán Állam bejáratától kezdve a pápa rezidenciájáig a vatikáni őrség állt díszsorfalat.[16] A jelentés szerint VI. Pál pápával a beszélgetés első 3-4 perce állva történt, és a pápa bevezetőjében a következőket mondta: „Mélyen meghatja őt, hogy a magyar kormány egy tagjával találkozhat. El sem képzeljük, hogy milyen régóta várt arra, hogy ilyen lehetősége nyíljék. A látogatás előkészítése során környezetében megkérdezték tőle, hogy vajon ellenséget, ellenfelet, idegent, vitapartnert vagy barátot fogad-e. Ő erre azt válaszolta, hogy feltételezés szerint barátot."[17] Az udvarias válasz után Péter kifejtette a magyar kormány alapelveit az egyházzal való együttműködés tekintetében. A nemzetközi helyzetet érintve Péter méltatta a Szentszék békepolitikáját, s VI. Pál pápa válaszában az általános nemzetközi helyzetből indult ki, feladatának minősítve, hogy részt vegyen a termonukleáris katasztrófa elhárításáért folyó erőfeszítésekben, a béke megszilárdításában. Kétoldalú kapcsolataink fejlesztését is ebben a szerves összefüggésben látja. A magyar külügyminiszter szerint a pápa azt mondta, hogy „nagyra értékeli Magyarország nemzetközi tekintélyének növekedését, Magyarország belső viszonyainak fejlődését. Örül annak, hogy nagy tekintélyű kormánya van Magyarországnak"[18]. Tudatában van annak, hogy kétoldalú kapcsolatainkban

történtek kedvező események, de vannak nagyon nyugtalanító nyitott kérdések is, amelyekben nincs előrehaladás.

Válaszában Péter János elmondta, hogy az 1964-ben elért és aláírt megállapodások kedvező hatásai azonnal megmutatkoztak. Értékét nem csökkenti az, hogy vannak olyan kérdések, amelyekben nem sikerült előrehaladni. Hozzáfűzte, hogy „a magyar állam és a Vatikán kapcsolatainak az alakulásánál természetesen figyelmet kell arra is fordítanunk, hogy milyen a Vatikán viszonya a többi szocialista országhoz, s emellett a többi szocialista ország is figyeli, hogy a magyar–vatikáni megállapodások milyen tapasztalatokkal járnak együtt, s ezeket a tapasztalatokat a saját döntéseiknél figyelembe veszik".

A pápa a maga részéről is kifejezte, hogy ők is nagyon gondosan tanulmányozzák a Vatikán és Magyarország kapcsolatainak a tapasztalatait, és ők is figyelembe veszik ezeket a többi szocialista országgal való tárgyalásoknál. VI. Pál ezt követően – Péter János előadásában – szinte bocsánatkérően folytatta. „Ő teljesen megért engem" – mondta volna a pápa –, „hogy ezt a mostani látogatást én csak beszélgetésnek és nem tárgyalásnak minősítem, ő nem is kér hivatalos válaszokat az általa előadandó kérdésekre, őt teljesen kielégíti, hogy ha elmondhatja őszintén azt, hogy magyar viszonylatban őt mi foglalkoztatja, és ha ezekről a kérdésekről én kész vagyok személyes véleményt mondani, ő megköszöni."

A jelentésben foglaltak szerint a kihallgatás következő nagy témaköre Mindszenty kardinális helyzete volt, ami a pápának „évek óta az egyik legnagyobb gondja. Mi lehet itt a megoldás – kérdezte". „Ezzel reagáltam: ezt én is szeretném tudni." VI. Pál elmondta, hogy „Mindszenty tulajdonképpen a történelem áldozata, viszont nagy nehézségeket okoz ez a Vatikánnak, és úgy gondolja, hogy a magyar kormánynak is. A pápa ezután Mindszenty lelki alkatáról beszél, nagyon nehezen kezelhető ember, nagyon nehezen érthető meg sok ténykedése. A pápa tudatában van annak, hogy nagy vál-

tozásokra volt szükség Magyarországon, a nagy latifundiumokat, beleértve az egyháziakat fel kellett számolni. Igazat ad abban is, hogy az Egyesült Államoknak a legkényelmetlenebb a helyzet, el sem tudjuk képzelni – mondta –, hogy őt milyen sokszor kérte már az Egyesült Államok, hogy valami módon oldják meg a kérdést. Ők most ezt szeretnék megvalósítani. Úgy gondolja, hogy – bármennyire Magyarországon is szeretne maradni Mindszenty, ez nem lenne helyes megoldás. Ha a követséget elhagyja, akármilyen körülmények közé kerül, elkerülhetetlenül zavarokat okozna mind az egyháznak, mind az államnak. Ezért ők arra gondoltak, hogy kihozzák Magyarországról, valahol kolostorban helyezik el, és megfelelő egyházi rendszabályokkal, kellő súllyal megtiltják neki a nyilvános szereplést. Úgy gondolja, hogy ehhez megvan a Szentszéknek az ereje. Magát a kihozatalt König bécsi érsekre lehetne bízni." Annak ellenére, hogy a Péter-jelentésnek ezt a részét is a legnagyobb fenntartásokkal célszerű kezelni, a további fejlemények tekintetében annyi biztosnak tűnik, hogy VI. Pál döntött arról, hogy Mindszenty bíboros nem maradhat tovább a budapesti amerikai nagykövetségen, illetve Magyarországon.

Péter válaszában megismételte a magyar kormány jól ismert álláspontját, különös tekintettel a garanciákra, hozzáfűzve, hogy „mi minden konkrét javaslat jóakaratú tanulmányozására készen vagyunk". Amennyiben a Magyarországra készülő Cheli püspök hoz magával a kérdés megoldására javaslatot, „mi azt a kielégítő megoldásra való törekvés szellemében fogjuk vizsgálni". A pápa azzal zárta le ezt a kérdést, hogy ez a válasz őt teljesen kielégíti.

A jelentés szerint VI. Pál második kérdésként említette az egyházi személyek kinevezésével kapcsolatos 1957. évi 22. számú törvényerejű rendeletet. A törvény szerinti gyakorlatot „kapcsolataink jellegéhez mérten bántónak" minősítette. A pápa úgy gondolta, hogy meg kellene adni a lehetőséget arra, hogy püspökök, érsekek papokat előzetes hozzájárulás

nélkül nevezhessenek ki. „Szeretne megnyugtatni – mondta –, hogy ezt a könnyítést az egyház nem akarja felhasználni arra, hogy az állam életével és a kormánnyal szemben ellenséges elemeket juttassanak funkciókba. Ő igyekszik arra vigyázni, hogy lojális legyen a viszony a püspöki kar és az állam között, a Vatikán és a magyar állam között." Péter szerint „ez olyan kérdés, amelyet a magyar kormánynak nem a Vatikánnal, hanem a magyar püspöki karral kell megbeszélnie. Viszont én is megemlítem, hogy van egy másikfajta személyi probléma. A pápa átvette a szót és mondta, hogy igen, az 1957-es dekrétum, amelynek a feloldását a magyar kormány szükségesnek tartja. Mondom, igen, és úgy gondolom, hogy két ügyet nem szabad egymással junktiumba hozni, ha ők a dekrétumot visszavonják, számunkra bizonyára megkönnyítik a törvényerejű rendelet végrehajtásával való foglalkozást. Azt válaszolta a pápa, hogy ő nem akarja junktiumba hozni a két kérdést, de az egyidejűség indokolt lenne." Hozzáfűzte, „ha Cheli annak idején azzal a biztatással jön vissza Budapestről Rómába, hogy a magyar kormány megfelelő könnyítő intézkedéseket tesz, akkor az intézkedések megtétele előtt a dekrétumok visszavonását a Vatikán nyilvánosságra hozza".

Péter iromány szerint harmadik kérdésként említette a pápa a letartóztatott papok ügyét,[19] mondván, hogy „legjobb tudomása szerint hitterjesztő tevékenységük miatt kerültek bajba". Hangsúlyozta a pápa, hogy „elnézést kér"[20], amiért ezt megemlíti, tudja, hogy én ebben semmiféle hivatalos véleményt nem mondhatok, ő csak apellálni szeretne a magyar kormány nagylelkűségére. „Közöltem a pápával, hogy én ezeknek az ügyeknek az érdemét nem ismerem, arról, hogy valami effélék történtek, hallottam, véleményt itt most nem tudok mondani, de arról biztosíthatom, hogy a magyar kormány nagylelkűségére mindig lehet számítani."

Végül Péter – mintegy saját agilitását és azt bizonyítva, hogy az ügyet kézben tartotta – arra hívta fel a pápa figyelmét, „hogy ezt az én látogatásomat a nemzetközi sajtó

szenzációhajhászó módon kezelte már eddig, és ha a látogatás után nem pontosan egyeztetett válaszokat vagy közléseket adunk a sajtónak, akkor ez a szenzációhajhászás tovább fokozódik". Ezt követően a magyar külügyminiszter nem átallotta azt jelenteni, hogy „A pápa megkérdezte, hogy milyen szöveget képzelnék el. Miután ezt elmondtam, *papírt és tollat vett elő, és kérte, hogy diktáljam le neki a szöveget* (kiemelés tőlem), melynek az volt a lényege, hogy magánjellegű kihallgatás volt, személyes jellegű, őszinte és hasznos beszélgetést folytattunk időszerű nemzetközi kérdésekről és a kétoldalú kapcsolatokról. A beszélgetés légköre konstruktív volt. A pápa először azt kérte, hogy ehhez tegyük hozzá a szívélyes jelzőt is, később pedig azt kérte, hogy a szívélyes helyett a baráti jelzőt tegyük hozzá."[21] A jelentés záró sorai feltehetően megfelelnek a valóságnak, melyek szerint a pápa kérte jókívánságai és üdvözlete tolmácsolását az Elnöki Tanács elnökének és a kormánynak.[22]

A pápai audiencián elhangzottak mindenesetre a Mindszenty bíborossal folytatott tárgyalásokhoz vezettek. 1971. július 16-án a távozó amerikai nagykövet búcsúkoktélján a külügyminisztérium illetékes főosztályvezetője hosszabb beszélgetést folytatott Puhan nagykövettel.[23] A nagykövet elmondta, hogy a vatikáni megbízottak és a bíboros között a tárgyalások a várakozásoknak megfelelően jól alakultak, s bár Mindszenty nem volt egyértelmű végig, úgy néz ki, hogy elfogadta az ország elhagyására vonatkozó vatikáni tervet. Közölte továbbá, hogy ismeretei szerint amennyiben valamilyen zavaró körülmény nem jön közbe, Mindszenty úgy készül, hogy ez év szeptemberében hagyná el Magyarországot. A főosztályvezetőnek arra a kérdésére, hogy ezt üzenettovábbításnak szánta-e, az amerikai nagykövet közölte, hogy 21-én találkozik a külügyminiszterrel, és szeretné, ha már a találkozás előtt minél többet tudna a Mindszenty-kérdésről. Reményét fejezte ki, hogy ezt a témát a külügyminiszternél szóba hozhatja.

Ezt követően *Jelentés a Mindszenty-ügyről* címen került előterjesztés a Politikai Bizottság elé.[24] Tartalma egyelőre nem ismerhető, mivel 2041. december 31-ig zárolt a jelentés és a vita is. Ezzel szemben a legközelebbi politikai bizottsági ülés[25] napirendjére tűzött jelentés szerint egyetértés alakul ki „abban, hogy Mindszenty elutazásának napján egy időben közös közleményt adjanak ki. A kommüniké szövegét előzetesen elfogadtuk". (...) „A Vatikán megbízottainak megítélése szerint Mindszenty Rómába utaztatása legkésőbb szeptember 25-ig megtörténik." (...) „A pápa levelét, amelyben a pápa 25-re Mindszentyt magához hívja, Zágon Ferenc (sic!) a közeli jövőben adja át Mindszentynek". A dokumentum a „Megállapodás tervezet a Magyar Népköztársaság és az Apostoli Szentszék között Mindszenty József bíboros ügyében"-t is tartalmazza.

A tervezet szerint „Az Apostoli Szentszék és a Magyar Népköztársaság Kormányának teljes jogú megbízottai Budapesten 1971. szeptember ...-án tárgyalást folytattak arról, hogy Mindszenty József bíboros a Szentszék kérésének (kívánságának) megfelelően, lehetőséget kapjon Magyarország elhagyására. E lehetőség megteremtése céljából a két Fél az alábbiakat vállalja:

1./ Az Apostoli Szentszék biztosítja a Magyar Népköztársaságot, hogy Mindszenty József bíboros, miután elhagyta Magyarországot, tartózkodni fog attól, hogy akár közvetlenül, akár közvetve beavatkozzék a magyar katolikus egyház életébe és ügyeibe, ellenségesen nyilatkozzék, vagy tevékenykedjék a Magyar Népköztársaság és Kormánya iránt.

2./ A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa kegyelemben részesíti Mindszenty Józsefet. A Magyar Köztársaság Kormánya hozzájárul ahhoz, hogy Mindszenty József Magyarország területét elhagyja, és a Vatikánba távozzék.

3./ Miután Mindszenty József bíboros elhagyta Magyarország területét, mindkét Fél a melléklet szerinti, hivatalos közleményt adja ki.

4./ A Magyar Kormány hozzájárul, hogy addig is, amíg az esztergomi érseki szék ügye véglegesen meg nem oldódik, az esztergomi főegyházmegyét »sede plena« apostoli kormányzó kormányozza, a jelenleg működő püspökök közül (erről a Felek külön megállapodnak).

5./ Mindszenty József bíboros Mons. Cheli és Mons. Zágon (és esetleg más személyek, akik szükségesek) kíséretében a bécsi nunciatúra gépkocsiján, vagy repülőgépen vatikáni útlevéllel 1971. szeptember ...-án az USA budapesti nagykövetségének épületéből útmegszakítás nélkül hagyja el Magyarország területét." A Politikai Bizottság ajánlja a MNK ET-nek, hogy a vatikáni képviselőkkel folytatott tárgyalás eredményeképpen kidolgozott dokumentum aláírása után „Mindszenty József ügyében gyakoroljon kegyelmet".

Az ülésről felvett jegyzőkönyv szerint Kádár leszögezte, hogy „A kommünikének[26] politikai jelentősége van, mert évek óta beszéltünk erről a kérdésről, hogy valamiképpen köztudottá kell tenni, hogy Mindszenty bűncselekményekben ludas, amelyekért amnesztiát nem kaphat, illetve csak úgy távozhat el, ha amnesztiát kap. Arra jutottunk, hogy elállhatunk attól, hogy az amnesztia szerepeljen a kommünikében, mert nem túl sokat lehet vele nyerni, és a belső megállapodásban[27] ott szerepel a tény és az a fontos. Ezért jobb az egy kommüniké, ha odaírjuk, hogy kegyelmet kapott, sokat nem érünk vele a tömegagitációban. Ha megkérdezik, miért kapott kegyelmet, sokat nem tudunk mondani, nem mondhatjuk, hogy Mindszenty megjavult. Ami mellékelve van, az jó. Érkezzen meg, és aztán tegyük közzé a közleményt. Senkinek nem jó, ha mindjárt elkezdődik a sajtókampány, a vatikáni megbízottak még arra is gondoltak, hogy »nem a saját nevére állítják ki az útlevelet«. (...) Tájékoztatni kell a párttagságot, mert ez egy politikai akció, nem csupán amnesztia."

A bíboros Magyarországról történő elutazása előtt a Politikai Bizottság még egyszer napirendre tűzte „a Mind-

szenty-ügy állását", az erről készült dokumentumok azonban továbbra is zároltak.[28]

1971. szeptember 23-án a Szentszék és a Magyar Népköztársaság megállapodásának értelmében – akarata ellenére, de a pápának fogadott engedelmesség okán – Mindszenty bíboros elhagyta Magyarországot. Mivel úgy látta, hogy ez a megállapodás személyi szabadságát sértette, saját akaratából – a Szentszék nem akadályozta meg a döntését – a magyar prímások bécsi rezidenciájára tért meg, és haláláig ott élt.

M. Szebeni Géza

Jegyzetek

[1] MOL 288.f.5/434.ő.e.

[2] MOL 288.f.5/435.ő.e.

[3] 1967. okt.10. MOL 288.f.5/436.ő.e.

[4] MOL 288.f.7/290.ő.e.

[5] MOL 288.f.5/437.ő.e.

[6] MOL 288 f.7./290. Ez alkalommal az MSZM KB titkársága is foglalkozott a kérdéssel.

[7] 1967. okt. 20. MOL 288.f.5./437

[8] Az oroszországi októberi forradalom 50. évfordulója.

[9] MOL 288.f. 5./478.

[10] MOL 288.f.5/552.ő.e.

[11] Ez a magánkihallgatás sajnálatosan hiányzik a külügyminisztérium honlapján szereplő magyar–vatikáni kapcsolatok kronológiájából.

[12] E sorok írója 2001–2005 között a Magyar Köztársaság Szentszék melletti nagykövetségének volt követi rangú helyettes vezetője, több alkalommal ideiglenes ügyvivője. E minőségében jó néhány köztársasági elnöki, miniszterelnöki, parlamenti elnöki pápai audienciát készített elő vagy vett részt ezek előkészítésében és lebonyolításában, következésképpen a lehetőségek határain belül ismeri a pápai audienciák protokollját.

[13] Péter János 1965. január 12–13-i párizsi tárgyalásaira a Quai d'Orsay a francia külügyminiszteri dossziéba elkészítette az ilyenkor szokásos „profil"-t a vendégről. Ebben „viharos politikai múltja" ismertetésénél

az áll, hogy „állítólag" ő jelentette Tildy munkatársaként Tildy szökési szándékát, ez utóbbi vejének letartóztatását követően. MAE Ad. série EU-Europe 1961–1970. sous-série Hongrie numero 201.

[14] Ez az aktus a hasonló jellegű pápai audienciák része, mivel az államtitkárral tekintik át részletesen az időszerű kérdéseket, amiket a pápánál csak jeleznek – ha egyáltalán.

[15] „A négyszemközt" természetesen azt jelenti, hogy magyar részről Pétert nem kísérték.

[16] Ez képtelenség. Egyrészt nincs annyi gárdista, ahány ezt a feladatot – mondjuk egyméteres sorközzel – teljesíteni tudná, másrészt egy olyan ország külügyminiszterének, amelyikkel a Szentszéknek nincs diplomáciai kapcsolata, feltehetően még az sem jár, hogy a San Damaso udvari bejáratnál egy fél szakasz gárdista tisztelegjen előtte. Ha volt is valamiféle díszsorfal, az biztos nem neki szólt.

[17] VI. Pál nyílván használt valamilyen udvarias formulát, de annak ilyen módon történő megfogalmazása alighanem Péter fantáziájának a szüleménye.

[18] Ez a néhány mondat ebben a formában inkább Péter tisztelgésének tűnik Kádár elõtt.

[19] Nyílván ezek miatt „örült" VI. Pál annak, hogy Magyarországnak nagy tekintélyű kormánya van.

[20] Képzeljük el a jelenetet, amint a katolikus világegyház feje „elnézést kér" a renegát református püspöktől.

[21] Ez a néhány sor Péter János szavahihetőségét porig rombolja.

[22] A jelentést a Politikai Bizottság vita nélkül elfogadta. Egyedül Kállai Gyulának lehetett valami gyanús az ügyben, mert azt a megjegyzést fűzte hozzá, hogy „pápai kihallgatásról ilyen részletes jelentést még nem olvastam, nem tudom, hogy éppen a pápa feladata-e, hogy ennyire exkuzálja magát konkrét kérdésekben".

[23] MOL XIX-J-1-j 002428/5

[24] 1971. júl. 27. MOL 288.f.5/560.ő.e.

[25] 1971. szept. 7. MOL 288.f.5/563.ő.e.

[26] „Közleménytervezet: »A Magyar Kormány és a Szentszék közötti megállapodás alapján Mindszenty József bíboros ma elhagyta Magyarország területét és Rómába távozott.« Megjelenik az elutazása napján 13 órakor."

[27] A Megállapodás végső szövege szintén nem kutatható.

[28] 1971. szept. 21. MOL 288.f.5/564.ő.e.

TARNASZENTMÁRIA
A római katolikus templom

AZ EURÓPAI UNIÓ ZÁSZLAJÁNAK ÉRTELMEZÉSEI[1]

Magyarországon idén lesz a második uniós választás. Ennek kapcsán érdemesnek tűnik az Európai Unió talán legismertebbé vált szimbólumát és annak értelmezéseit egy kicsit közelebbről is megismerni. A zászló kialakulásának története és értelmezése túlmutat önmagán, híven mutatja az egységfolyamat ötvenes évekbeli szakaszában zajlott általános elvi vitákat. Ezt azért érdemes megismerni, mert a magát keresztténynek mondó értelmiség körében sem közismert, hogy *az európai egységfolyamatba hatalmas keresztény gondolat- és tudásmennyiséget fektettek be.*

Az unió zászlajának jelentéséről számos értelmezés látott már napvilágot. Ezek közös vonása, hogy a többit kizáró magyarázatot kínálnak a zászló szimbolikájára. A sok egymást kizáró magyarázat arra indítja az embert, hogy utánanézzen ezeknek a jelentéstulajdonításoknak.

A zászló főmotívumát nem egyetlen tudatos választással találták meg, hanem – az európai egységfolyamat általános természetének megfelelően – hosszú tárgyalások során alakult ki. Ennek megfelelően valószínűleg nem lehet egyetlen szerzőt, egyetlen kitalálót megnevezni, helyesebb inkább az ötletek és szavazások hosszú folyamatáról beszélni.

1. A két fő értelmezés

Mária csillagkoronája

A máriás értelmezés szerint a zászló főmotívuma a *Jelenések könyve* 12,1 versén alapul, mely így hangzik: „Az égen nagy jel tűnt föl: egy asszony, kinek öltözete a nap volt, lába alatt a hold, fején tizenkét csillagból korona." Ez alapján alakult ki, és vált szokásossá egy Mária-ábrázolás, amit nagyon sok helyen láthatunk közterekben és templomokban egyaránt. Ezen Mária fején egy tizenkét csillagból álló korona látható.

Ennek az értelmezésnek több változata is van. Az egyszerűbb magyarázatot adók az értelmezést általában egy történettel szokták bevezetni, mely Paul Lévy szerzőségéről szól. E történet szerint Lodovico Benvenuti[2], velencei kereszténydemokrata politikus megkérte Paul Lévyt[3], az Európa Tanács Információs Szolgálatának vezetőjét, hogy sok elvetett ötlet és próbálkozás után tegyen javaslatot a leendő zászlóra. Amikor a hosszas eredménytelen gondolkodás után Lévy éppen egy templomba ment be, és a Mária-szobor feje feletti tizenkét csillagból álló koronát meglátta, úgy döntött, ez jó jelkép lesz. Az Európa Tanácsban előterjesztették a javaslatot, és végre az összes tagállam képviselője elfogadta. Eszerint tehát az egy körben elhelyezkedő 12 csillag az ismert Mária-ábrázolásban szereplő csillagkoronáról származik.

Ezt az elbeszélést azonban az alaposabb magyarázatkeresők nem tekintik megalapozottnak. A hivatkozást is tartalmazó források a *Die Welt* egy – közelebbről meg nem jelölt – cikkére szoktak hivatkozni. Annak azonban, hogy vannak ennél a történetnél jóval megalapozottabb magyarázatai is.

Szimbolikus magyarázat

A 12-es szám szimbolikájára épülő magyarázat a 12-es szám a zsidó-keresztény-görög-római kultúrkörben – és néhol még ezen kívül is – érvényes igen szerteágazó, kulturális antropológiailag sokrétűen értelmezhető jelentéskörét fejezi ki.

A 12-es szám a biblikus jelentéskörön belül, az ószövetségi számmisztikában a teljességet jelenti, amit később a kereszténység is átvett: a 12 apostol Isten új Izraelének alapközössége. Ezek az ó- és újszövetségi teljességjelentések mindig teisztikus természetűek, vagyis azt jelentik, hogy Izrael Isten előtt igaz Nép, azaz Isten igaz tanítványi közössége. Ebből ered, hogy ha a 12-es számnak való jelentőségtulajdonítást kiszakítják az Isten-színe-előttiségből, a teisztikus dimenzióból mint értelmezési kontextusból, azt a zsidó-keresztény értelmezési körben úgy tekintik, hogy az értelmezés a babonás gondolkodás szintjére süllyedt.

Az extrabiblikus jelentéskörben is sokrétű értelmezési lehetőség adódik. Az arab számrendszer 12-es alapú, ami összefügg a hold fázisaival. A rómaiak legősibb törvénye a 12 táblás törvény stb. E jelentéskörök némelyike a biblikus jelentéskör kialakulása előtti, vagy annak szóbeliségi fázisával egyidős. A 12-es szám teljességjelentése az ókor közös kulturális antropológiai jelensége, melynek a zsidó gondolkodás is részét képezte. Az extrabiblikus jelentések nagy részéről amiatt tudhatunk, és azért tulajdonítunk neki jelentőséget, mert a zsidó és keresztény gondolkodásmódon keresztül eljutott hozzánk. Egyébként igen távolinak, a mai gondolkodásunktól idegennek éreznénk. Az ószövetségi gondolkodásmód ezekhez az extrabiblikus jelentésekhez azt a szemléleti sajátosságát teszi hozzá, hogy az ókori kozmológiai értelmezési árnyalatokat teisztikus dimenzióba emeli. Ezek már így, együtt mennek át a keresztény kultúrkörbe, hogy abban még többedleges, sajátosan európai jelentésárnyalatokkal is kiegészüljenek. Már e keresztény, európai

szimbolika hatása, hogy a német és az angol nyelvben 12-ig egytagú számnevek alakultak ki, és csak 13-tól váltanak összetettre.

Ez utóbbihoz hasonló értelmezésekkel találkozunk, ha az Európai Unió honlapjain vagy brosúráiban lapozgatunk. Ezekben kozmológiai és görög-római jelentéseket említenek, amihez ritkán hozzáteszik a biblikus 12-es szám értelmezését is. Az uniós ismertetések közös vonása, hogy a biblikus dimenzió aránytalanul súlytalan bennük, a zsidó-keresztény kultúrkör hermeneutikai szerepének jelentősége ezekben a magyarázatokban elsikkad. Az ókori extrabiblikus jelentéseket értelemszerűen csak azért használjuk ma is, mert a zsidó kultúrán keresztül a keresztény kultúrkörnek is sajátjai lettek. Érezhető a zsidó-keresztény vonatkozások kerülése.

Az értelmezés nehézségei

Láthatjuk, hogy a két értelmezés különböző gondolkodásmódot képvisel, és a zászló főmotívumára, a 12 csillagra mindkettő önmagában teljes magyarázatot nyújt. A másikra ezután már nincs is szükség.

A zászló főmotívumának két fő értelmezése között bizonyos rivalizálás alakult ki a kommunikációs térben. E versenynek két dimenziója van. Az első az adott értelmezés közismertsége, vagyis megjelenésének száma, hozzáférhetősége. A második dimenzió polemizálóbb: sokszor az ellentétes értelmezés ellehetetlenítésére, bagatellizálására törekszik, tarthatatlannak igyekszik feltüntetni.

A polémiának 4 karakterisztikus résztvevője van. Egyrészt az Európai Unió hivatalos honlapjai, másrészt katolikus szervezetek, harmadrészt – jellemzően amerikai – neoprotestáns szervezetek, valamint „mítosztalanító" honlapok.

2. A keletkezéstörténet

Korai szakasz

1949-ben vetődött fel komolyabban, hogy az Európa Tanácsnak zászlót kellene választania, bár már ezelőtt is felmerültek ötletek Európa-zászlóra. Ilyen volt az Európa Mozgalom szimbóluma, az 1948 júniusában Churchill veje, Duncan Sandys által javasolt fehér alapon vörös *E* betű. Ezt egy hónap múlva, egy strassburgi kongresszuson zöld E betűre változtatták, és Londonban el is készítették.

Paul Lévy, az Európa Tanács Információs Szolgálatának igazgatója 1950. január 19-i emlékeztetőjében arról írt, hogy az Általános Titkárság tárgyalt az Európa Tanács lehetséges zászlajáról, és az a vélemény alakult ki, hogy a főmotívum egy *zöld színű kereszt* legyen, mely Strassburg városi címere pajzsára kerüljön, az alap pedig legyen ezüst színű. A kereszt mint főmotívum mellett a következő érveket hozza föl: 1) a kereszt szerepel a tagországok többségének zászlaján, és ez az egyetlen szimbólum, amely mindannyiuknak közös kincse; 2) mert az útkereszteződést szimbolizálja; 3) mert kelet–nyugat és észak–dél irányokba mutat; 4) mert a keresztény szellemiség szimbóluma; 5) mert a heraldikában a legősibb és legnemesebb szimbólum.

Richard Coudenhove-Kalergi[4] 1950. június 5-én, Camille Paris-nak írt levelében *arany koronGon vörös keresztet* javasolt főmotívumnak, sötétkék háttér előtt. Ezt a motívumot a Páneurópa Mozgalom zászlajáról vette, melynek ő volt a létrehozója, sőt zászlajának főmotívumát is ő találta ki. Ezen a zászlón – Peter Diem, bécsi médiaszakértő szerint Habsburg Ottó javaslatára[5] – a kereszt és az arany korong körül *tizenkét arany csillag* is volt, mégpedig *deklaráltan a Jelenések könyve 12,1 versére való utalással*. Ezt a zászlót a Páneurópa Mozgalom 1923-tól használta, majd a Páneurópa Unió 1926-tól, és az Európai Parlamenti Közgyűlés Taná-

csa is zászlajának választotta. Coudenhove-Kalergi, ahogy látszik, igyekezett a zászlót – kis változtatással – az Európa Tanácsra is átörökíteni. Javaslatát azzal indokolta, hogy 1) a kereszt az európai szolidaritás legősibb szimbóluma; 2) a vörös kereszt a nemzetek fölötti jótékonyság jelképe; 3) az arany korong pedig a Nap, a fény és a szellem szimbóluma. A történelem érdekessége, hogy a végleges zászló a Páneurópa Mozgalom zászlajának éppen az a része lett, amit Coudenhove-Kalergi lehagyott volna róla.

1950 augusztusában egy *bizottságot* hoztak létre, melynek az volt a feladata, hogy olyan szimbólumot találjanak, amely alkalmas arra, hogy *kifejezze* „az Európát alkotó népek *közös örökségének lelki és morális értékeit*". A bizottság elnöke Robert Bichet[6] lett. Két javaslatuk volt, az Európa Mozgalom zöld „E"-je, és a Páneurópa Mozgalom arany korongon vörös keresztje. A Közgyűlés az elsőt esztétikai okok miatt utasította el, míg a második a török ellenállás miatt bukott meg. Az is kiderült, hogy a muszlim képviselők a jövőben is ellenezni fognak minden olyan javaslatot, ami egyértelműen keresztény tartalmat hordoz.

Az unió honlapján hozzáférhető levelekből kitűnik, hogy Paul Lévy és más jelentős beosztásban lévő politikusok is a kereszt valamelyik változata mellett érveltek egészen addig, míg a muszlimok ellenállása miatt az lehetetlenné nem vált. Ezután némi tanácstalanság és sok javaslat következett. Köztük Coudenhove-Kalergi érdekes ötlete, melyben *a keresztet egy félholddal* egészítette volna ki, ezzel elősegítve, hogy a muszlimok ne érezzék a zászlót kirekesztőnek. Kalergi nehezen tudott a Páneurópa Mozgalom keresztjéről letenni. Lévy viszont kilátástalannak látta ezt a vonalat, és inkább egy teljesen új motívum keresése irányába terelte az eseményeket.

A csillagos motívum

Egy Japánban élő német menekült, Carl Weidl Raymon *egy nagy arany csillagot* javasolt kék alapon. Javaslatát egy levélben elküldte Carlo Sforzának[7]. Azzal indokolta, hogy „amikor a gyönyörű keleti éjszakán fölnézek az égre, kiválasztok egy csillagot, és azt mondom magamnak: bárcsak lenne egy egyesült Európa". Az ötletből javaslat is született, amit végül azért kellett elvetni, mert Belga Kongó zászlaja szinte pontosan ilyen volt.

Salvador de Madariaga spanyol diplomata *kék alapon elszórt arany csillagokat* javasolt, ahol a csillagok az európai fővárosokat jelképeznék. Robert Bichet 1953. szeptember 23-án – Paul Lévy ötlete alapján – azt javasolta, hogy a csillagokat *egy körben* helyezzék el, és számuk legyen az akkori tagállamok számának megfelelően *tizenöt*. Ebben az időben ugyanis – a német békeszerződés alapján – külön kezelték a Saar-vidéket is, amit a tizenötödik csillag jelképezett. Ezt a változatot az Európai Tanács saját használatára elfogadta és rendszeresítette. Németország azonban tiltakozott a javaslat ellen, hiszen idővel visszavárta a Saar-vidéket. A tiltakozást el is fogadták.

1950 és 1955 között összesen 101 ötlet ismeretes, beleértve az Európa Tanács hivatalnokainak „belső" javaslatait, a kollektív döntéshozó szervekben keletkezett ötleteket és számos kívülálló javaslattevő beküldött munkáját. A hivatali apparátusban keletkezett ötletek közül nagyjából húszat Arsène Heitzcel rajzoltattak meg[8].

A végeláthatatlan vitákat megunva, 1953 szeptemberében egy szakértői ad hoc bizottságot hoztak létre a téma tárgyalására. A bizottság többsége egy *nyolc karikából* álló jelképet javasolt, amit az ír tag, a heraldikus Gerard Slevin ellenzett, mert túlságosan hasonlít az olimpiai öt karikához[9]. A szakértői bizottság többsége ennek ellenére megszavazta, ám az Európa Tanács Miniszteri Bizottságában a tagorszá-

gok delegáltjai elvetették. Ezzel az ad hoc bizottság epizódnak bizonyuló munkája le is zárult. A Miniszteri Bizottság viszont megfogalmazta az elvárását: „egyszerűség, értelmezhetőség, harmónia, esztétikum, kiegyensúlyozottság, szimbolikus érték". Nemsokára meg is találták azt a főmotívumot, ami ezeket a kritériumokat kielégítette.

Ezen a ponton a történet három ágra szakad.

1) Az *egyik magyarázat* szerint Paul Lévy a 12 csillagos főmotívum közvetlen szerzője. Eszerint a 15 csillagos zászló bukása után a következő ötlet az volt, hogy a körben álló csillagok száma csökkenjen. A 14-es szám ellen azonban a franciák szólaltak föl, a 13-as pedig az olaszoknak nem tetszett, mert az ő népi gondolkodásukban a 13-as szerencsétlen szám. Paul Lévy egyik – nagyon erősen lerövidített és kommentált formában közreadott – nyilatkozata szerint (melyet később részletesen is tárgyalunk) a tárgyalások sorozatában ő javasolta a következő számot, a 12-t. Azzal érvelt, hogy a 12-es szám ellen nincsenek ellenvetések, minden nép számára pozitív gondolatokat kelt.

Ennek a magyarázati útnak az egyik *változata* szerint Lévy javaslata volt „ez a semleges megjelenésű, de máriás inspirációjú motívum". Hasonló fogalmazásban „Lévy a laicitás iránti tiszteletből tartózkodott tőle, hogy a kék alapon 12 csillag vallásos jelentését elmondja". Eszerint tehát Lévy a semleges megjelenésű szimbólumban tudatosan javasolt máriás szimbólumot.

2) Egy *másik magyarázat* szerint az egy körben elhelyezkedő 12 csillag ötletének Arsène Heitz a közvetlen szerzője. Amikor a csillagos téma felvetődött, Arsène Heitz mindjárt a 12 csillagot javasolta, mégpedig az ő számára evidens máriás jelentése alapján. Eszerint Lévy szerepe a javaslattétel, az ötlet „politikai menedzselése" volt a Miniszteri Bizottság előtt, és mivel tudta, hogy a máriás értelmezéssel a motívum nem

fog átmenni, a képviselők előtt a szimbolikusabb magyarázatot mondta el.

Heitz nyilatkozata Pierre Caillon abbé 2005. december 4-i nyilatkozatából ismert: „Én voltam, akit megkértek, hogy rajzoljam meg Európa zászlaját. Az én ötletem mindjárt az volt, hogy a rue du baci Mária-medál 12 csillagát teszem kék alapra, ami a Szent Szűz színe. És az én tervemet fogadták el egyhangú szavazással 1955. december 8-án, a Szeplőtelen Fogantatás ünnepén." Caillon azt mondta: „Heitz szerette elmesélni a hőstettét: úgy rajzolta meg Európa zászlaját, hogy a Szent Szűz zászlaját rajzolta meg." Heitznek erről a nyilatkozatáról Javier Paredes – a spanyolországi Alcala egyetemének legújabb kori történelemmel foglalkozó professzora – is tud.

A Párizsban található rue du baci (Bac utcai) templom Mária-ábrázolása egy 1830. november 27-i Mária-jelenés alapján jött létre. A jelenés nyomán egy medált vertek, melynek felirata: „Ó, Mária, bűn nélkül fogant, könyörögj értünk, akik hozzád fordulunk." A hátoldalon egy nagy M betű (Mária-monogram), egy kereszt, két fájdalmas szív (Máriáé és Jézusé) látható, és az egész körül 12 darab ötágú csillag van. Ez a medál az egész világon ismert lett, sokan hordják ma is a nyakukban, így a 12 csillagos ábrázolás közvetlen máriás értelmezése általánosan ismert. A jelenésnek része lehetett abban, hogy 1854. december 8-án IX. Piusz pápa kihirdette a szeplőtelen fogantatás hittételét, és a kihirdetés napjára tette annak ünnepét.

A Caillon-nyilatkozatot sok forrás ismeri, köztük sok neoprotestáns is. Az egyik ilyen forrás kitér arra az egybeesésre is, hogy ezen a Mária-medálon a 12 ötágú csillag úgy helyezkedik el, hogy nagy részük álló helyzetben van. Jogos a megfigyelés, hiszen a *Jelenések könyve* 12,1 alapján készülő Mária-ábrázolások az esetek többségében hat- vagy nyolcágú csillagokkal ábrázolják Máriát, ahogy azt utcákon, tereken, templomokban és azok homlokzatán sokszor láthatjuk.

A rue du baci templom nagyon hangsúlyos Mária-ábrázolása – és a medál is – ötágú csillagokat használ, melyek nagy része álló helyzetben van, és nem sugarasan körbefordulva. Úgy, ahogy az Heitz rajzán is van, és ahogy azt az unió is használja és előírja.

Az Európa Tanács 1975-ben kiadott egy hivatalos bélyegsorozatot Európa zászlaja keletkezésének 25. évfordulójára. Az egyik bélyegen Arsène Heitz képe látható, alatta a megnevezés: Európa zászlajának szerzőtársa (co-auteur).

3) A *harmadik magyarázat* szerint a főmotívum szerzője Léon Marchal[10]. Michael Tischer értesülése szerint Lévy ötlete volt a 15 csillagos zászló, de az nem bizonyult tarthatónak. Ezután Léon Marchal javasolta a 12 csillagosat, mégpedig azért, mert nincs politikai vonatkozása, és így nem fognak megütközni rajta. Ezt a javaslatot aztán Paul Lévynek kellett a Miniszterek Tanácsában bemutatnia. William Crampton – brit heraldikus – szerint Léon Marchal azt a kommentárt fűzte javaslatához, hogy „senki sem tagadhatja, hogy ebben a szimbólumban a katolikusok felismerik a krisztusi béke végtelenül kegyes Királynője jelenlétét". A fribourgi teológus professzor, Barbara Hallensleben szerint is Marchal javasolta a csillagkoronás főmotívumot, mégpedig a 12 apostolra és Izrael 12 törzsére való hivatkozással. Vagyis biblikus, de nem a *Jelenések könyvé*re való hivatkozással.

A javaslatot a Parlamenti Közgyűlés 1955. október 25-én fogadta el, a *döntő határozatot* pedig az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága hozta meg Párizsban az 1955. december 7–9-i üléssorozaton. Az immár hivatalos zászlót a december 13-i, Château de la Muette-i ülés alkalmával vonták föl először. Az Európai Parlament 1983 áprilisában szavazta meg zászlajának, végül 1985 júniusában az Európai Tanács elfogadta mint az Európai Unió zászlaját.

Olyan pillanat is volt, amikor a zászlót utólag megpróbálták megváltoztatni. Romano Prodi, a bizottság elnö-

ke és Guy Verhofstadt belga miniszterelnök modernizációs lendülete kiterjedt az Európai Unió teljes vizuális imázsának ráncfelvarrására is. Ennek keretében megbízták Rem Koolhas holland sztárépítészt, hogy dolgozzon ki átfogó terveket. Ezek között zászlótervet is készített. Az ő zászlója úgy alakult ki, hogy megmérte, hogy az egyes országok zászlóiban milyen arányban szerepelnek az egyes színek, majd ezeket mind egymás mellé tette egyetlen zászlóba. Így egy sokszínű, keskeny függőleges csíkokból álló zászlóval állt elő, melyet a sajtóban „vonalkód zászlónak" („barcode flag") becéztek. A javaslat azonban még a hivatalos javaslat állapotáig sem jutott el. 2006-ban, az osztrák elnökség idején az „Európai Tanács osztrák elnökségének logója" néven hivatalos formában is használták. Ezáltal az unió zászlaja a 12 csillagos maradt. Várható, hogy az egyes félévenkénti elnökségek – kommunikációs okokból – saját logókat fognak választani, ezeknek azonban egészen más a funkciójuk, mint az unió zászlajának.

3. Értelmezések

Az elsődleges interpretáció és annak természete

Politikusok nyilatkozatai az eredeti szándékról

Az utólagos értelmezések között azoké a politikusoké a legfontosabbak, akik részt vettek az előkészítésben, illetve arra ráláttak. William Crampton értesülése szerint az idős Léon Marchal 1973-ban lelkesen magyarázta: „fantasztikus, hogy a Mennybevitel [Nagyboldogasszony] ünnepi miséjének új introitusát láthatjuk viszont. Ez az apokalipszis asszonyának *corona stellarum duodecim*, tizenkét csillagból álló koronája."[11]

Michael Tischer értesülése szerint (Barbara Hallensleben is tud róla[12]) Coudenhove-Kalergi nyilatkozta, hogy „senki nem tudja Európában, hogy az Európa Tanács által bevezetett európai zászló az Apokalipszisből lett véve: a 12 csillagból álló korona. [...] Az Európa Tanács főtitkára, az Információs Osztály vezetője és a szóvivő, akiket a Közgyűlés a zászlókérdés megoldására választott, elkötelezett katolikusok voltak. Ők úgy döntöttek, hogy a Madonna 12 csillagos koronáját teszik meg az Európa Tanács zászlajává, és ezáltal Európát hallgatólagosan Isten anyja védelme alá helyezik. Természetesen senkinek sem kellett tudnia, hogy Európa jövendő zászlaja vallási karaktert hordoz. Ezt bizalmasan kezelték, és úgy gondolták, hogy ezzel Európát és vallásukat szolgálják". Hallensleben hozzáteszi, hogy „ezt persze sokan visszautasítják, de nem is a közvetlen igazságtartalma a lényege. Inkább az, hogy az Európa-kérdés politikai dimenziójához vezet el minket".

Közismert Paul Lévy 1989-ben adott nyilatkozata a zászló főmotívumával kapcsolatban. Michael Tischer úgy értelmezi Lévy 1989-es közleményét, hogy abban Lévy a motívum minden vallási inspirációját kétségbe vonta, és megismételte a Miniszteri Bizottság előtt 34 évvel korábban mondott pusztán szimbolikus indoklását. Tischer a meglepően tartózkodó Lévy-közleményt azzal a – korábban idézett – Kalergi-nyilatkozattal magyaráztatja, mely szerint akkor három elkötelezett katolikus intézte a zászlóügyet, s így a szándék nyilvánvaló volt, de másoknak akkor még nem kellett tudniuk, hogy vallási motívumot választottak. Tischer jogosan jegyzi meg, hogy ez persze nem magyarázza meg, hogy Lévy miért ragaszkodott 1955-ben kimondott szavához 34 évvel később is, hiszen akkor már nyíltan beszélhetett volna a vallási szándékokról.

A szereplők gondolkodásmódja, politikai meggyőződése

A 20. század katolikus gondolkodóit kicsit jobban ismerő ember számára sokat mond Paul Claudel, Robert Schuman, Paul Lévy vagy Léon Marchal neve. Schuman boldoggá avatási eljárása folyamatban van. Konrad Adenauer, Jacques Delors, Alcide De Gasperi elkötelezett katolikus gondolkodás- és politizálásmódja szintén ismert, mely az európaiak erős kulturális és hitbeli összetartozása iránti érzéket erősítette bennük, és felülemelte őket az európai határokon[13]. II. János Pál pápa mondta 2003. november 7-én, az Európai Kereszténydemokrata Alapítványnak adott audiencián: „Európa alapítói, mint Adenauer, De Gasperi és Schuman a keresztény hitüket tették politikai életük középpontjává. Hogy is értékelhetnénk le azt a tényt, hogy 1951-ben, mielőtt hozzáfogtak azokhoz a kényes tárgyalásokhoz, melyek a párizsi szerződéshez vezettek, összegyűltek egy Rajna melletti bencés rendházban, hogy szemlélődjenek és imádkozzanak?" A máshonnan nem ismert Arsène Heintzről szóló értesülések egy egyszerű embert állítanak elénk, aki hivatalnoki mindennapjaiban nagyon imádságos életet élt. Mindez indokolja, hogy ejtsünk néhány szót arról, milyen összefüggés van a katolikus gondolkodásmód és az Európa-gondolat között.

Először 1309-ben ajánlották Európát Mária közbenjárásába. 1958. szeptember 2-án Giovanni Battista Montini – Milánó érseke, a későbbi VI. Pál pápa – a milánói Serenissima nevű hegyen egy húsz méter magas Mária-szobrot állított. A szobor a *Miasszonyunk, Európa Királynője* nevet kapta. Rudolf Graber, Regensburg püspöke 1978. szeptember 2-án azt mondta, hogy egy máriás Európai Internacionáléért imádkozik. Újabban több, az 1309-eshez hasonló felajánlás is történt. 1992. június 1-jén II. János Pál pápa, 2007. október 6-án pedig az Európai Püspöki Konferenciák Elnökeinek Tanácsa ajánlotta Európát és lakóit Mária közbenjárásába.

A katolikus gondolkodásmódhoz tehát szervesen hozzátartozik Európa és Mária lelki kapcsolata, újabban – úgy tűnik – intenzívebben is, mint korábban. Egyrészről hivatalos egyházi felajánlások történnek, közbenjáráskérések és szoborállítások, másrészről keresztény világiak, keresztény politikusok olyan inkulturációs gesztusait látjuk, mint – nyilatkozataik szerint – egy mária szimbólum ajánlása az unió zászlajára. Ezek párhuzamos jelenségek, ugyanannak a gondolkodásmódnak két vetülete. A spirituális jelképek használata azonban nem öncélú, hanem valamilyen mélyebb mondanivalóra utal. Ez a mondanivaló a katolikus szemlélet egyik jellemzője, a világ egységben szemlélése, mely egységet a Krisztus körül való összegyűlés tesz lehetővé, melyben mindenki részt vesz, különbségekre való tekintet nélkül. Ez az *egység iránti érzékenység* a katolikusok világi dolgokban szokásos szemléletére is jellemző. Több pápai buzdítás is elhangzott már, mely a katolikusokat arra buzdítja, hogy tegyenek erőfeszítéseket Európa egysége előmozdítására. XIII. János pápa egyszer úgy nyilatkozott: „a katolikusoknak az egyesítési erőfeszítések első sorában kell lenniük". VI. Pál pedig azt mondta: „Lehet nem elmondani, hogy a hit, a keresztény hit, a katolikus hit hozta létre Európát? Semmilyen más emberi erő nem tudja Európában [...] újra felkelteni Európa keresztény lelkét, mint az, *ahol az egység gyökerezik.*"

A *The Economist*, a Buttiglione-üggyel kapcsolatban – aki katolikus meggyőződése miatt nem tölthetett be egy uniós státust – azt írta cikkében, hogy a katolikus egyház hagyományos támogatója az európai integrációs folyamatnak. Ezt a hallgatólagos, de hathatós támogatást az európai egységfolyamat azonban könnyen elvesztheti, ha olyan jelenségek tarkítják politikáját, mint amilyen a Buttiglione-ügy volt. Valóban igaz, a katolikus gondolkodásmódnak nagy része volt az integrációs folyamat beindításában és fenntartásában, és igaza van a *The Economist* újságírójának,

TARNASZENTMÁRIA
Kőfaragvány a templom falán

hogy nem érdemes az uniónak egy ilyen szellemi-lelki hátteret elvesztenie. A választópolgárok – úgy látszik, nem csak Magyarországon – egyre erősebb ellenérzéssel viseltetnek a pusztán technokrata unió iránt, melynek szellemi kapacitása – ahogy a cikk írója jellemzi – az uborka görbületének szabványosításáig terjed.

A zászló döntés-előkészítési munkáiban részt vevő, illetve az akörül dolgozó politikusok akkori szándékairól szóló utólagos szóbeli értesülések – melyeket akkoriban nem fejezhettek ki írásos formában – elég valószínűnek tűnnek. Nem túlzóak, nem ütnek el a róluk kialakuló általános képtől. Ha összehasonlítjuk politikusok török szavazás előtti és utáni viselkedését, azt kell hogy mondjuk, a hangvétel ilyen hirtelen megváltozása politikai tudatosságra, taktikára utal. A török szavazás ugyanis csak a keresztény vonatkozások hivatalos megnyilvánulását tudta ellehetetleníteni. Semmi okunk azt hinni, hogy a gondolatokat, törekvéseket, szándékokat is egy csapásra eltörölték. A kifejezés óvatossága nem összetévesztendő a gondolat hiányával.

Paul Lévy óvatosabb egyéniség volt, mint Coudenhove-Kalergi vagy Léon Marchal. A szókimondó Kalergi és Marchal vagy Arsène Heitz *post festa* büszkén vallották a zászló főmotívumának *Jelenések könyvé*re utalását. Lévy kezdettől végig vezette a zászlóval kapcsolatos tárgyalásokat, és látta, hogy milyen úton lehet hosszú távon is megtartani egy ilyen jelképet a zászló főmotívumában. Ő 34 évvel később sem mondott mást, mint amit 1955-ben, a hivatalos indoklásában. Ennek egyik oka az lehet, hogy politikusi személyi integritása még régi nyilatkozatai tartalmának megváltoztatását sem engedte meg. Utólag is megterhelné a zászló politikai tarthatóságát, ha – akár évtizedekkel később – éppen a hivatalos előterjesztő közli, hogy trükközött az indoklásnál. A másik magyarázat az lehet, hogy a politikailag jelentős, és egyértelműen vallásos magyarázatot nyújtó Marchal- és Kalergi-nyilatkozatok mellett ajánlatosnak találta, ha van egy

következetesen képviselt nem vallásos magyarázat is. Ez lehetővé teszi a magyarázatok pluralitását, és megelőzi, hogy a zászlót annak vallási alapmotívuma miatt támadják.

A szavazás hermeneutikája

Mivel a döntésekben hivatalosan nem jelenhetett meg a zászló keresztény implikációja, fölvetődik, hogy a látens keresztény implikáció mennyire lehetett erős. Van, aki úgy érvel, hogy a brit és a török küldöttek Európa Tanács Miniszteri Bizottságában – ahol a döntő szavazás megtörtént – nyilvánvalóan nem tudatosan szavaztak a máriás szimbólumra, hiszen előtte éppen a keresztény implikáció miatt szavazták le a keresztet. Vagyis ha van olyan, aki nem a keresztény implikációk miatt választotta ezt a motívumot, akkor a testületi döntés eredményezte zászló már nem tekinthető keresztény jelképnek. Ám akkor a fordítottját is igaznak kell tartanunk. Ha egyetlen tag is azért szavazta meg, mert vannak keresztény implikációi, akkor nem tekinthető nem keresztény jelképnek. Akárhogy van is, egy szavazáson születő döntés kompromisszum, és a szavazás – mint jogi forma – elfedi a szándékokat és indokokat. Így nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy a zászló főmotívumának megszavazása ilyen vagy olyan motivációjú volt.

A kérdés inkább az, hogy volt-e egyáltalán abban a közegben, aki ne hallott volna – ha máshol nem – a folyosói beszélgetések közben, a csillagkorona *Jelenések könyvé*vel kapcsolatos összefüggéséről? Ez nem tűnik túl valószerűnek, hiszen hónapokon át tárgyaltak róla. Vagyis inkább az a kérdés, hogy hányan szavaztak rá éppen máriás szimbolizmusáért, hányan emellett (vagyis nem tartották ezt bajnak, bár nem is támogatták), és hányan ennek ellenére (vagyis hogy ugyan ellenzik, hogy ilyen implikációjú jelkép kerüljön a zászlóra, de nem baj, majd kikopik ez az értelmezés,

mert a keresztények úgysem lesznek elég leleményes kommunikátorok, hogy ezt az értelmezést életben tartsák).

Nos, erre azért meg lehet kockáztatni egy politikatörténeti valószínűsítést. A háború után a kereszténydemokrata politikai kultúra volt a legjelentősebb. Ez teremtette meg a háború utáni új Európát. Ennek megfelelően a Római Szerződést aláíró hat állam hat aláíró politikusa közül öt kereszténydemokrata volt. Így a Miniszteri Bizottság tagjainak jó része is minden bizonnyal keresztény alapgondolkodású volt. Az 1953-as szavazás nyilván az ő szemléletüket sem változtatta meg hirtelen. Másrészt az egységesítési politika jellemzően keresztény karakterét látva feltételezhetjük, hogy a nem keresztény Európa-politikusok közül is voltak, akik a csillagkoronára mint főmotívumra, kifejezetten annak keresztény implikációi miatt szavaztak. Paul Lévy azonban valószínűleg azt a tanácsot adná, hogy nem érdemes azt a véleményt erőltetni, hogy a szavazás valószínűsíthető keresztény szándékú többsége miatt úgy kellene tekinteni, hogy a szavazás a keresztény jelképiség megszavazását jelentette.

Másodlagos interpretáció: az interpretációk interpretációja

A zászló magyarázatai mint hermeneutikai kutatási anyag

Ha valaki alaposabban tanulmányozni kezdi a kialakult magyarázó utakat, elsődleges élménye, hogy a történeti valóság feltérképezése igen nehéz, mert a tényanyag túlnyomórészt a már említett interpretációs utak által csomagolt és magyarázott formában lelhető fel. Ilyen anyag értelmezésével kapcsolatos vizsgálódás során egy ponton világossá válik, hogy a kutatás tárgya valójában nem is a vitatott/magyarázott jelenség, hanem annak különböző magyarázati

útjai, illetve azok viszonya. A vizsgálat természete tehát csak hermeneutikai lehet. A vizsgálandó tényanyag ebben az esetben politikusok, közéleti szereplők sokszor csak szóban elhangzott véleménye, melyeknek eredeti forrása írásban vagy hangrögzítő eszközön nem maradt fenn, hanem csak a nyilatkozatot hallgatók emlékezete őrizte meg. Azonban ezeknek a forrásoknak is van jelentőségük. Ezek is jelen vannak a jelenség magyarázatáról szóló vitákban, hatnak a közvéleményre, mely folyamatosan igényli a magyarázatokat, és fogékony rájuk.

Ahogy az a hermeneutikailag kutatható anyagoknál gyakran megtörténik, az egyik vitatkozó fél kijelentéseire, cselekményeire vonatkozó használható információkat sokszor a másik vitatkozó féltől kapjuk, amikor az cáfolja vagy rossz fényben igyekszik azt feltüntetni.

Így a katolikus gondolkodást tükröző 'Mária csillagkoronája' értelmezéssel kapcsolatban – ahogy láttuk – amerikai neoprotestáns honlapokon meglepő bőségben találhatunk adalékokat. E honlapok szerzői az unió egyes jelképeiben, az unió egyes középületeit díszítő műalkotásokban – európai keresztény olvasó számára némileg bizarr módon – gyakran a végidők jeleit vélik felfedezni. Eszerint az unió a második Római Birodalom, a végidők gonosz hatalma stb. Mivel ők a katolikus egyházat is így értelmezik, az unióval kapcsolatos értelmezésekben is előszeretettel látnak katolikus jelentéstartalmakat, mely számukra az unió gonoszságát támasztja alá. Ezért – helyettünk is – keresik az ezt alátámasztó magyarázatokat. Amerikában valószínűleg ezek a honlapok teszik ismertté a zászlónak ezt a jelentését.

A szóbeli közlésekről szóló információk sokszor csak hasonlítanak egymásra, de nem egyeznek szó szerint. Egy-egy politikusi nyilatkozatot ismerhet egy ilyen és egy olyan oldalhoz tartozó magyarázó is. Ilyen például az a történet, melyből megtudjuk, hogy a zászlóról való ügydöntő szavazás az 1955. december 7–9-i, háromnapos tárgyalássorozat

részét képezte. A történet szerint a második nap végére az összes szavazással végeztek. A két nap alatt keletkezett dokumentumok aláírására a harmadik napon, egyszerre került sor, így az ülésszak összes dokumentuma december 9-ére van dátumozva. A résztvevők könnyen visszaemlékeznek, hogy a zászlóról szóló szavazás a december 8-i napra esett. Ennek az a jelentősége, hogy december 8. a katolikus ünneprend – a római kalendárium – szerint a Szeplőtelen Fogantatás ünnepe, az egyik legjelentősebb Mária-ünnep.

A történet hermeneutikailag több szempontból is érdekes. A történeti tény szempontjából az értesülés elég jól megalapozottnak tűnik, ilyen tényekre politikusok évtizedek után is vissza tudnak memoárjaikban emlékezni. Jóllehet a memoár apologetikus műfaj, vagyis a politikus saját szerepét magyarázza és szépíti, de a benne közölt adatokat – főleg ha azokat mások is megerősítik – történetileg is hiteles tényanyagnak szoktuk tekinteni[14]. Hermeneutikai szempontból nem is a konkrét információ az érdekes, hanem az, hogy erről többet olvashatunk olyan magyarázóknál, akik igyekeznek ezt megbízhatatlan anekdotának beállítani, arra a tényre hivatkozva, hogy az aláírt lapokon mindenhol december 9. szerepel. (Neoprotestáns honlapok ezt az értesülést inkább arra használják, hogy ezzel is demonstrálják, hogy az unió létrejötte túlságosan is máriás kontextusban keletkezett, tehát a végidők egyik jele.) Az egyértelműen katolikus irányultságú források erről hol tudnak, hol nem, de – meglepő módon – általában nem tulajdonítanak neki ilyen nagy jelentőséget. Vannak olyan lapok is, melyek a 12 csillag máriás jelentésére azt mondják, hogy „egy mítosz", a döntés dátumát mégis december 8-ára teszik. Jóllehet mindkét információ csak szóbeli forrásból származik, az egyik információt mégis tényközlésnek tekintik, a másikat mítosznak titulálják.

Egy másik történetről tudósít Bernard Mirgain. Szerinte ismert dolog, hogy „Robert Schuman és Konrad Adenauer együtt imádkoztak a strassburgi székesegyházban, a

tizenkét csillaggal megkoronázott Szeplőtelen Szűz szobra előtt, mielőtt a javaslatot beterjesztették az Európa Tanácsnak". Ez az elbeszélés is jól illeszkedik a Schuman és Adenauer gondolkodásmódjáról kialakult képünkbe. Ez is olyan értesülés, amit nehéz lenne írásos dokumentummal igazolni, és ez a keresztény jelentéstartalom bagatellizálására törekvőknek folyamatos lehetőséget biztosít. Ezekben a történetekben azonban az az érdekes, hogy léteznek, élnek. Ez azért lehetséges, mert nincsenek ellentmondásban az akkori élenjáró Európa-politikusok gondolkodásmódjával, azzal a képpel, ami a ő gondolkodásmódjukról, politikai karakterükről ismert. Sőt azzal jól korrelál, azt jól illusztrálja, deklamálja.

Az intézményi vagy hivatalos álláspont

Az Európai Unióra akár mint új típusú nemzetközi szervezetre, akár mint az egyes államok közhatalmának egy részét gyakoroló entitásra tekintünk, elvárásokat támasztunk annak kommunikációjával kapcsolatban. Az uniós nyilatkozatok „hivatalosak", és így ügyelniük kell, hogy sem a keletkezése idejében szokásos, sem a mostani társadalomszemléleti irányzatokkal szemben ne legyen részrehajló.

Az unió hivatalos honlapjain olvashatunk magyarázatokat a szimbólumairól, és ezekre más honlapok mint tekintélyes magyarázatokra hivatkoznak is. Ezeknek a „hivatalos magyarázatoknak" is több változata van, és némi hangsúlykülönbséget is érzékelhetünk köztük. Összehasonlítva őket kitűnik, hogy a magyarázati módokat mintegy hierarchikus rend szerint hozzák. A szimbolikus értelmezés minden helyen szerepel, a biblikus jelentés csak esetlegesen és másodlagosként, a *Jelenések könyve* alapján álló máriás magyarázat pedig csak ritkán, és akkor is csak érdekességként. Ez a gyakorlat *magától értetődő módon tendenciózusnak* minősül.

Ha az aktuális hivatalos magyarázatot hermeneutikailag közelítjük meg, akkor azt nem valamilyen stabil kiinduló forrásnak, sokkal inkább egy folyamatos politikai diszkusszió során pillanatnyilag kiadódó politikai kommunikációs döntés eredményének kell tekintenünk. Nem kiindulási pont, hanem eredmény, nem szilárd forrás, hanem kritika alá veendő nyilatkozat egy demokratikus keretek között folytatódó – folytatandó – kommunikációs folyamatban.

Ahogy láttuk, a szavazás során testet öltő kollektív akarat vegyes volt, az abban foglalt uralkodó tendenciát csak feltételezhetjük. A hivatalos álláspontnak tehát ezt a vegyességet kell(ene) tudni tükröznie, vagyis a magyarázatnak (legalább) ugyanolyan súllyal kellene hoznia a *Jelenések könyve* alapján álló és más biblikus értelmezéseket, mint az extrabiblikusokat.

Az „intézményi értelmezésről" szóló vitának jelentős adaléka, hogy az *Európa Tanács mint intézmény saját cselekményeiben* utólagosan hogyan értelmezi a jelképeit. A strassburgi székesegyház 1944-es bombázásban kitört egyik szentélyablakának pótlása az Európa Tanács felajánlásából és finanszírozásával készült el. Az ólomüveg ablak Max Ingrand munkája, és 1956. október 21-ére készült el. Az ablakon a Helkenheimi Szűz látható mint Strassburg város védőszentje, feje fölött a 12 csillagos koronával. Az Európa Tanács tehát Strassburgban, a székhelyén, a csillagkorona motívumot egyértelműen a máriás értelemben ábrázoltatta a művésszel. Ezt az ablakot egyes honlapok egyenesen úgy mutatják be, hogy az első európai intézmények emlékére készült, vagyis a hivatalos intézményi reprezentáció részeként értelmezik.

Keresztény inkulturáció

2007. május 4-én, Ludwig Schick érsek a bayreuthi Európa-napok megnyitóján azt mondta: „Mind elismertebb lesz, hogy az Európai Unió zászlaja – kék háttér előtt egy tizenkét arany csillagból álló kör – egy a *János jelenéseiből* való szimbólum."

Azok, akik a zászló biblikus és keresztény vonatkozásait gyengíteni igyekeznek, gyakran érvelnek úgy, hogy a keresztény vonatkozások csak utólagos belemagyarázások, az eredeti szándékban nem voltak jelen. Ennek azonban egyrészt az ellentéte igaz, másrészt a keresztény inkulturációnak elvileg – annak eredeti fogalma szerint – nem feltétele, hogy a kiindulási anyagnak, amire az inkulturáció épül, bármilyen keresztény vonatkozása legyen[15].

Amikor ma keresztény gondolkodók, a keresztény társadalomszemlélet európai jelenlétét erősíteni kívánók a zászló *Jelenések könyve* szerinti, mária értelmezését hangsúlyozzák, nagy segítséget jelent az a tény, hogy az európai egységfolyamat kezdeti és korai szakaszában a keresztény gondolkodók és politikusok szellemi és politikai teljesítménye döntő jelentőségű és erejű volt a folyamat elindításában. Sőt ha az ember többet olvas az egységfolyamatról, láthatóvá válik, hogy a katolikus gondolkodásmód jelenléte és hatása nélkül igen nehezen érthető meg az egységfolyamat beindulása. Ma, amikor a folyamatnak elsősorban a bürokratikus és gazdasági vonatkozásairól hallunk, ez némileg meglepő lehet. A háború után azonban csak a keresztény politikának volt meg az a szellemi teljesítménye és a keresztény politika szemléletében volt meg az a szemléleti alapállás, mely képes volt az egységesség szükségességét fölvetni. Az, hogy a zászlón ez mennyire mutatkozik meg, a mindenkori értelmezés kérdése.

Lévy minden bizonnyal tudta, hogy az utólagos inkulturáció munkája nem az ő dolga. Az ő dolga az volt, hogy

katolikus gondolkodásmódja alapján munkát fektessen az európai egységfolyamatba. Ennek részeként létrehoztak egy zászlót is. Tudták, hogy ha vizuális jelekkel látunk el egy fontos ügyet, az hangsúlyosabbá, érthetőbbé válhat. Kezdetben igyekeztek egyértelműen keresztény zászlót létrehozni. Végül egy olyan zászló sikerült, ami megengedi a keresztény és a nem keresztény értelmezést. Maritain gondolkodásmódja juthat eszünkbe, mely szerint a világ nem ilyen vagy olyan, nem fekete vagy fehér. Ugyan jelen van benne a kereszt – ez szerencsénkre nem rajtunk múlik –, de a kereszt körül állók dolga, hogy az mennyire lesz látható, mennyire hívják föl rá a figyelmet, mennyire lesz hatékony. Az akkori keresztény gondolkodók megtették azt, ami rajtuk múlt. Ugyan kezdetben ők is megpróbálták totalizálni a keresztény értelmezést, de ez a történelemben – *maritaini tapasztalat* – nem szokott sikerülni. Ezáltal azonban – szintén maritaini tapasztalat – olyan összetett valóság jött létre, melyben *fennmaradhat a keresztény gondolat*, ráadásul sokkal *biztonságosabban*, mintha az – kihívóan és ellenségkeresően – kizárólag keresztény módon volna értelmezhető.

A nem vallásos értelmezést végül is csak két magyarázat erősíti. Az egyik Paul Lévy következetesen fenntartott nyilatkozata. A másik az az érvelés, hogy „az intézményi döntésben nem lehet vallási szándék", mert a muszlimok tiltakozása után éppen az volt a feladat, hogy ne keresztény szimbólum jöjjön létre. Ez utóbbi érvelési útnak láttuk nehezen tartható voltát. Az összes többi nyilatkozat, memoár a vallásos értelmezés különböző szempontú elmesélése. Ezek történeti értelemben ugyan sok helyen ellentmondanak egymásnak – hiszen annyi érdemi ötletgazda van, ahány változata van a történetnek –, de a zászló főmotívumának vallásos értelmezésében mind egyetértenek. A Lévy-nyilatkozat így fontos kiegyensúlyozó szerepet tölt be egy maritaini hermeneutikai térben. Bár vigyázni kell az ilyen látásmóddal, mert az ember könnyen összeesküvés-elmélet gyártása

vádja alá kerülhet. Kiválóan reagál az összeesküvés-elmélettel vádolóknak George Lucki: „Mit jelent az, hogy összeesküvés elmélet? Tekintve Európa és az európai kultúra erős keresztény gyökereit, nem volna meglepő, ha keresztény szimbolikát találnánk a zászlóban. Hogy az a sok európainak olyan fontos szimbólum utat talál magának a zászlóba, az jó dolog. A beépült mariás szimbolizmus az egyik mód, ahogy a zászlót olvasni lehet, de nem ez az egyetlen. Egy szimbólum végül is sokféle emberhez, sokféle módon képes szólni. Remélem, hogy a szekularisták és a nem keresztény hitűek továbbra is jelentésteli szimbolizmust találnak a zászlóban, mint például az egység, a tökéletesség iránti igény stb."

A mindenkori jelen értelmezése

A szimbólumoknak természetesen van eredeti értelmük is, azonban a szimbólumok életéhez tartozik, hogy értelmezésük és továbbértelmezésük folyamatos, sohasem záródik le, a mindenkori jelenben történik[16]. Sőt, a kialakulás az utólagos értelmezéseknek inkább csak hivatkozási forrása, a mindenkori jelen kommunikációja azokat csak érvekként használja fel a vitában. E kommunikáció hatékonysága közvetlenül nem függ a történeti tényektől.

Egy demokratikusan megszavazott szimbólumnál még az eredeti értelem is vegyes, és ennek következtében az értelmezési utóélet még hangsúlyosabb. Természetesen a mai értelmezés ugyanúgy vegyes, mint az akkori szavazási szándékok. Érdekes kommunikációs – és hermeneutikai – kérdés, hogy egy szimbólum korábbi és későbbi értelmezésében milyen eltolódások figyelhetők meg. Még érdekesebb, hogy a szimbólum értelemmódosulását az egyik értelmet tulajdonítók milyen kommunikációs aktivitása, illetve a másik értelmet tulajdonítók kommunikációs passzivitása okoz-

ta. A szimbólumok értelmét ugyanis „karban kell tartani". Enélkül akár el is veszthetik szimbolikus tartalmukat, vagy annyira módosulhat az értelmük, hogy az 50–100 évvel ezelőtti jelentésükön – ha esetleg valahonnan megtudjuk – a legtöbben már csodálkozunk.

Amikor ma a hivatalos honlapok nem hozzák (elhallgatási politika), mítosznak mondják, vagy csak egy lehetséges másodlagos vagy harmadlagos értelmezésként kezelik a *Jelenések könyve* szerinti értelmezést, akkor tendenciózusan értelmezik, mai szájízük szerint magyarázzák az akkori döntést. Ugyanolyan tendenciózusak, mintha valaki azt kommunikálná, hogy a zászlónak a *Jelenések 12,1* a kizárólagos alapja, egyébként pedig másodlagosan mindent lehet hozzá asszociálni, ami a 12-es számot tartalmazza.

4. Egy szimbólum szerepe és élete

A szimbólumok tehát a mában élnek, a mában van jelentésük, jóllehet a múltban keletkeztek. Létrehozóik számukra fontos eszmék eszenciális kifejezésére hozták őket létre. A szimbólum természetéhez hozzátartozik, hogy mára, számunkra már létrehozóikkal is összekötődnek, és már nem csak az eszmét, hanem őket, a személyeket is jelentik. Mindeközben a személyek is szimbólumokká válnak, mint az eszme kifejezői, ahogy a szentek sem önmagukra irányulnak, hanem azt állítják elénk, hogy lehet hősi életet élni, lehet hatni a világra. A szimbólum és a szimbólummá vált személyek megjelenítik és magyarázzák egymást is, és az eszmét is. Az *eszmének*, az azt létrehozó és művelő *személyeknek*, és a *szimbólumnak* közös életük van a mindenkori jelenben.

A szimbólum igényli a törődést. Jelentése folyamatosan változik, akkor is, ha foglalkoznak vele, akkor is, ha nem. Gyökeresen át lehet értelmezni, de az is lehet, hogy teljesen

kiég, elveszti a jelentését. Ugyanolyan képlékeny természete van, mint az eszmének. Ebből a hármasból a létrehozó személyek karaktere és mára vonatkozó jelentése a legstabilabb. Beszédeiket, írásaikat, politikai eredményeiket utólag nehéz átértelmezni. Ha terhesek a mának, legfeljebb agyon lehet őket hallgatni, az átértelmezésnek azonban ellenállnak. A gondolkodó vagy a kommunikátor számára, aki a szimbólumot és az eszmét eredeti jelentésében akarja megtartani, vagy az eredeti szellemét akarja korszerűsíteni, a legjobb segítség, ha a létrehozó személyeket tanulmányozza.

Az unió élete a zászlajáéhoz hasonló. Sokat beszélnek Európa versenyképességi, bűnözési és környezetgazdaságossági mutatóiról, és a közéletben ezeket nevezik politikai kérdéseknek. Az eredeti gondolat azonban más volt. Persze, a létrehozók szellemi kapacitásában benne volt, hogy egy nagyobb közösség akkor lehet életrevaló, ha képes mindennapjai, gazdasága, piaca karbantartására is[17]. Ezért az elvi kérdéseken kívül gondolkodtak és gondoskodtak a szakigazgatás felállításáról is. A szó szorosabb értelmében vett politikai dimenzió azonban sokkal inkább a közösségi érzés eredetének, ébren tartásának dimenziója. Ez pedig az Európában egymás mellett létező népek és gondolkodásmódok egymáshoz való viszonyáról szól. Schuman, Lévy, Adenauer, Claudel, De Gasperi, és mások még tudták ezt a sorrendet, ahogy ez ki is derül a hátramaradt írásokból, beszédekből, levelezésből. Elég, ha elolvassuk Schuman *Európáról* című könyvét. Manapság mintha kerülnék ezeket a kérdéseket mint túl bonyolultakat, vagy olyanokat, melyekből veszekedés lehet. A gondolkodásmódokról szóló beszéd azonban az európai folyamat lényegéhez tartozik, sokkal inkább, mint a technokratikus kérdések. A 20. század második felében kipróbáltuk már, hogy milyen, amikor közgazdasági fogantatású eszme irányít társadalmakat. *Az európai egységfolyamat nem ilyen.* Jacques Delors mondta: „Pusztán a jogi

szakértelem és a gazdasági tudás alapján nem leszünk eredményesek. Ha a következő tíz évben nem tudunk *Európának lelket, szellemiséget és jelentést adni*, a játéknak vége lesz".

Rónay Miklós

Időrendi áttekintés

1949. november: Paul Lévy levele az Általános Titkársághoz, arról, hogy az európai egységet zászlóval kellene kifejezni.

Az Általános Titkárság felkéri a Közgyűlés Irodáját, hogy vizsgálja meg egy zászló létrehozatalának lehetőségét. Az Iroda nem tartja magát illetékesnek, és a feladatot a Közgyűlésre hárítja.

1950. január 19.: Paul Lévy levelet ír az általános titkárnak arról, hogy az európai zászlóban egy zöld színű keresztnek kellene lenni.

1950. június 5.: Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi levelet ír az általános titkárnak arról, hogy az Európa Tanács vegye át a Páneurópai Unió zászlaját. Ez kék alapon egy arany napkorong, rajta egy vörös kereszt.

1950. augusztus. 28.: A Közgyűlés bizottságot hoz létre a zászlókérdés tárgyalására. A bizottság elnöke Robert Bichet.

1950 ősze: Számos levélváltás és javaslat szól a keresztek különböző fajtáiról.

1950. december 11.: A török képviselők szerint Európának nem lehet kereszt a zászlajában, mivel muszlimok is vannak benne.

1950–1952: Több tucat javaslatot tárgyalnak meg jó pár fordulóban.

1952. január 5.: Arsène Heitz levele Caracciolónak, a közgyűlés hivatalnokának, melyben III. Leó pápa Nagy Károlynak adományozott zászlaját javasolja, ami zöld alapon vörös kereszt volt.

1952. január. 25.: Salvador de Madariaga kék alapon elszórt arany csillagokat javasol Lévynek, melyek az európai fővárosokat jelképeznék. Változata: ugyanez, és a bal felső sarokban annak a tagállamnak a nemzeti zászlója, amelyik országban éppen kiteszik a zászlót. Ebből az ötletből jó pár rajzot készíttettek Heitzcel.

1952 tavasza: Coudenhove-Kalergi a keresztet egy félholddal egészítené ki, ezzel segítve, hogy a muszlimok ne érezzék a zászlót kirekesztőnek.

1952. augusztus 19.: Lévy úgy dönt, hogy teljesen új javaslatot kell tennie a török ellenállás miatt. A folyamat azonban lelassul.

Carl Weidl Raymon javaslata: kék alapon egy nagy arany ötágú csillag. Elvetették, mert túlságosan hasonlított Belga Kongó és Texas tagállam zászlajára.

1953. május 20.: A bizottság ideiglenesen elfogadja Lévy javaslatát: kék alapon arany csillagok elszórva.

1953. szeptember 25.: A közgyűlés saját zászlajaként elfogadja: kék alapon 15 arany csillag egy körben. Javasolja, hogy ez legyen az Európa Tanács zászlaja is. A német képviselő azonban tiltakozik a 15-ös szám ellen, mert ez a Saar-vidék elcsatolásának elfogadását jelentené.

1953. december: Hallstein német külügyminiszter fölveti, hogy csak a Miniszterek Bizottságának van joga az egész Európa Tanács zászlaját elfogadni.

1954. május 19.: Felfüggesztik a közgyűlés 15 csillagos zászlajának használatát.

1954. szeptember 7.: Ad hoc bizottságot bíznak meg a zászlókérdés tárgyalásával. A bizottságnak 6 tagja van. Három a közgyűlésből (Bichet, Erler és Wistrand) és 3 heraldikus szakértő, akiket Írország, Olaszország és Hollandia jelölhet.

1954. november 12.: Az ad hoc bizottság elfogad egy zászlót, ami kék alapon nyolc egymásba fonódó karikából áll. Felterjesztik a Közgyűlésnek, de az elveti.

1955. január 12.: A titkárság egy sor javaslatot terjeszt be a bizottságnak.

1955. március 12.: A titkárság két korábbi lehetőséget újra javasol a bizottság képviselőinek. Az egyik – Arsène Heitz javaslatára – 12 arany csillag kék alapon („egy 12 arany ötágú csillagból álló korona, melyben a csillagok csúcsai nem érnek össze"). A másik – Salvador de Madariaga javaslatára – kék alapon elszórtan arany csillagok.

1955. április 24.: A bizottságban ezek az újra javasolt változatok aratnak tetszést, és mindkettőt fölterjesztik a közgyűlésnek, de azzal a kiegészítéssel, hogy a 12 csillagos változatot preferálják.

1955. október 25.: A közgyűlés a 12 csillagos változatot választja, és javasolja is a Miniszteri Bizottságnak.

1955. december 7–8–9.: A Miniszteri Bizottság elfogadja a 12 csillagos zászlót, egy heraldikai leírással kiegészítve.

1955. december 13.: A Miniszteri Bizottság párizsi Château de la Muette-i ülése alkalmával hivatalosan is bemutatják a zászlót.

1983. április 11.: Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése a tizenkét csillagos zászlót az Európa Tanács szimbólumának szavazza meg.

1986. június 26.: Az Európai Tanács az Európai Unió zászlajának fogadja el.

2002. január–június: A Koolhas-féle zászlótervből („vonalkód zászló") csak az Európai Tanács osztrák elnökségének hivatalos logója lett.

Jegyzetek

[1] E tanulmány teljes – részben hosszabb, részben internetes hivatkozásokkal bőven ellátott – változata olvasható a *Magyar Szemle* honlapján. Címe: www.magyarszemle.hu.

[2] Lodovico Sforza Benvenuti (1899. IV. 4.–1966. V. 26.), az Európa Tanács főtitkára (1957. IX. 15.–1964. III. 15.).

[3] Paul Michel Gabriel Lévy (1910–2002) belga születésû zsidó ember volt, aki túlélte a vészkorszakot és a koncentrációs tábort, és felszabadulása után katolikus lett. A leuveni katolikus egyetemen tanított, a politikai gazdaságtan professzora volt. 1950-ben választották az Európa Tanács Kulturális Osztálya Információs Szolgálatának első igazgatójává, így neki kellett a zászló kérdésével foglalkoznia, ő koordinálta ezt a munkát.

[4] A Páneurópa Mozgalom legjelentősebb alakja, az európai egységfolyamat első jelentős személyisége (1894. XI. 16.–1972. VII. 27.)

[5] http://peter-diem.at/EU/EU.html

[6] Robert Bichet (1903. X. 3.–2000. V. 29.) a centrista, kereszténydemokrata francia Republikánus Népi Mozgalom (MRP) politikusa.

[7] Carlo Sforza (1872. IX. 23.–1952. IX. 4.) akkoriban az Európa Tanács általános titkára és a zászlókérdésben döntést hozó Miniszteri Bizottság elnöke volt.

[8] Arsène Heitz, egyszerű elzászi ember volt, Strassburgban dolgozott a postán. Elég jól festett és rajzolt, míg Lévy egyáltalán nem. Mivel ismerték egymást, Lévy őt kérte meg, hogy a felmerült ötleteket rajzolja meg.

[9] File 'Council of Europe', Office of the Chief Herald of Ireland, National Library of Ireland, Dublin.

[10] Léon Marchal 1953. IX. 21-től 1956. IX. 24-ig az Európai Unió főtitkára volt.

[11] „Léon Marchal kijelentését dr. William Crampton, az angliai Yorkban található Flag Institute igazgatója idézte. A kijelentés 1973-ban hangzott el." in http://www.raptureready.com/featured/reagan/dr43.html

[12] Szerinte Coudenhove-Kalergi 1969. I. 17-én írta ezt a nyilatkozatot a svájci *Weltwoche* című folyóiratban.

[13] *The European Comission and religious values,* in *The Economist,* 2004. X. 28., Charlemagne.

[14] Jó nevű lexikonok is így tekintik az értesülést, például a francia *Quid.*

[15] A téli napfordulós pogány újjászületési ünnepnek például, amit Jézus születéseként értelmeztek újra, eredetileg egyáltalán nem volt keresztény vonatkozása, sem Nagyboldogasszony-ünnepnek, mely a magyarok anya-isten hitének újraértelmezése. Ezeken kívül még nagyon sok más példát is lehetne hozni.

[16] Ahogy egy honlapon olvashatunk egy hozzászólást: „12 csillag... a 12 nem véletlenül Izrael törzseinek száma? Katolikusoknak, zsidóknak, muszlimoknak mind van itt keresnivalójuk. Esetleg egy tiltakozás a metrikus mértékrendszer ellen? A szimbólumok bármit jelenthetnek bárkinek. Ez olyan, mintha azt kérdeznénk, hogy mit jelent a családom címere." in http://newsgroups.derkeiler.com/Archive/Rec/rec.heraldry/2005-12/msg00169.html

[17] Az európai gazdasági egyesülés is olyan katolikus szellemiségű szakemberek munkája alapján indult be, mint Paul-Henri Spaak és Jean Monnet.

LÉLEKGYÓGYÍTÁS ÉS SPIRITUALITÁS

3

VI. Közösségi vonatkozások (folytatás)

6. 3. Lényeges változás a lélektan szempontjából az, hogy *az ember belső, szubjektív élményvilágának* kutatását a korábbi filozófiai értelmezés helyett most a *tapasztalati megismerés váltja fel, mind a mindennapi, mind a rendkívüli élmények vonatkozásában.* A lelki, szellemi fejlesztés „tudattágításnak" nevezett igénye, az extraélmények tapasztalatát nyújtó módszerek iránt világszerte fokozta az érdeklődést mind a laikusok, mind a tudományos kutatók szintjén.

A lelki jelenségek területén valamennyire *megismertük az önmagukat teljesítő próféciák és az önmagukat megvalósító képek (selfrealization image) jelentőségét.* Döntő fontosságúvá vált így például az, hogy milyen elképzeléssel rendelkezünk önmagunkról, értékrendszerünkről, jövőnkről. Mivel táplálkozunk lelkileg, szellemileg, mit szuggerál belénk a média, milyen virtuális fantáziavilágba menekülünk el a közvetlen realitások elől. Azt már látjuk, hogy nem megoldás, ha mindent rózsaszínűre festünk, vagy hazudunk magunknak a körülöttünk lévő a világról. Az élet sötét, tragikus oldalát is pozitívan kell(ene) tudnunk integrálni világértelmezésünkben.

Többen úgy érezzük: *az új tudomány, a szubjektív tapasztalatok kutatása túlélésünk zálogává vált* (Harman 1969). Egyesek korszakváltó ugrásnak érzékelik azt, hogy az ember szubjektív tapasztalatának értékelése a filozófiaiból a tapasztalatiba (empirikus) helyeződik át. Ez többek szerint nagyobb jelentőségű lesz, mint a kopernikuszi, a darwini vagy a freudi forradalom. A szokványos, hétköznapi és a

rendkívüli szubjektív tapasztalások azonban eltérő, módosult tudatállapotokkal járnak, és új tudományokat kívánnak: C. Tart kifejezésével élve, a tudatállapotnak megfelelő tudományok (state specific sciences – Tart 1975, 1982) kialakítására van szükség.

Az embernek a tapasztalt, de ismeretlen, titokzatos külső, belső világával való találkozása alapvető jelentőségű a vallási jelenségek kialakulásában. E világok megismerésére, a velük való megfelelő kapcsolat kialakítására az embert tudatának érdeklődése, valamint félelme egyaránt készteti. A külső és belső ismeretlen világ szétválasztása azonban teljesen, lényegében nem lehetséges, lévén mindkettő sok eleme ismeretlen.

Az is lényeges, hogy *a külső ismeretlent többször csak a belső ismeretlennel tudjuk megragadni,* és ha a belsőt kell értelmeznünk, akkor ahhoz a külsőt (képeit mint szimbólumokat) használjuk. A külső ismeretlent csak a belsőnkből felmerülő képekkel, megértőképességünkkel láthatjuk, annak tartalmaival tudjuk megragadni. Mindez lényegében jelentős mértékben tudattalanul zajlik, és így a külső és belső ismeretlen világa a tudattalanban összefolyik, nem különül el egymástól. Ez a projekció, a kivetülés öntudattalan folyamatának is a lélektani alapja. Ezért is van a tudattalan világával foglalkozó mélylélektanoknak olyan nagy jelentőségük a vallástudományi kutatásokban.

6. 4. Mai világunk bonyolult kérdéseit érdemes *rendszerelméleti problémaként megközelíteni.* Az emberi közösségeknek is, mint minden élő rendszernek *hierarchikusan szervezettnek kell lennie.* Rendszerelméleti szempontból a szociális organizációban a magasabb szinten lévőknek szabályzó funkciójuk van az alsóbb szinten lévők felé. Így minél magasabban van valaki a hierarchiában, annál nagyobb a hatalma.

A jó szabályzás azonban nem egyoldalú, mint a diktatúrákban, a totalitárius rendszerekben, hanem kölcsönös, mint a szerves rendszerekben. Ez jelenik meg a demokra-

tikus eszmékben is. Legjobb példa a jó szabályzásra az élő szervezet modellje, mint például a csodálatos emberi test, a maga rendkívül sokféle szabályzó és visszajelentő rendszerével. Számtalan bonyolult gépünk van, de élőt még nem tudunk előállítani, így ez a csúcsminta. Az élő rendszernél nem ismerünk jobb organizációs modellt.

Mai világunkban sokan élnek a hatalom egocentrikus bűvöletében, *úgy érzik, a hatalom mentesíti őket a szorongástól.* Minél nagyobb a hatalmuk, annál nagyobb biztonságban vélik magukat. A hatalom bűvöletének egyéni érdek áll központjában, tehát spiritualitásellenes. A. Adler gondolatait a hatalom megszállottságáról manapság kissé elfelejtettük.

Nagy kérdés ezért, *milyen legyen a vezető – akire mindig szükség van –, aki adott nagyságú közösségét szabályozza, irányítja. Milyen a jó király, a jó uralkodó?* – régi kérdése az emberiségnek. A történelem folyamán kialakult sokféle jó, és még inkább rossz vezetést és kialakított hierarchiaformákat ismerünk. Röviden lélektani szempontból azt válaszolhatom erre, hogy a jó vezető először is érett ember, a személyiségfejlődés transzperszonális szakaszában van, nem egóközpontú, hanem közösségközpontú a szemlélete, az érdekvezéreltsége. A kérdés lényegére mutat rá a tanítványai lábát megmosó Jézus, amikor a rivalizáló követőinek azt mondja: „Aki nagy akar lenni közületek, legyen a ti szolgátok." (Mrk: 10,43.) A nagyság mértéke tehát a közösségi hasznosság. *A jó vezető tehát szolgál. A jó szabályzás az egyén és közösség érdekét egyaránt szolgálja.* Organikus hasonlatunkban, a szervezet rendszerelméleti szabályzás szemléletében sejtjeinkben és szerveinkben bőséggel megvannak ennek a működő jó mintái. Még az állatvilágban is működik ez az elv, sőt még a fajok között is. (A ragadozó például nem pusztítja ki az összes zsákmányállatot.)

SZÉKESFEHÉRVÁR
Gőzmalom ►

Az élő rendszer az egyedüli, ami negentrópia-termelést végez. Negentrópiát entrópiás folyamatokból nyer az élő. Végső forrásunk a Nap, a fosszilis energiatartalékoknak azonban a végén járunk. Az *entrópiafelszabadulás szabályzása által* megy az autó és működik az atomreaktor. A civilizáció növekvő energiafelhasználása az entrópiás folyamatot gyorsítja. A posztmodern ember kiábrándult a racionalizmusból, de még görcsösen kapaszkodik bele, mert nem tud jobbat. Az út az emocionalitás és a szellem felé vezet.

A deregulációt eredményező neoliberális liberalizáció, a túlzott magánosítással entrópianövelő, mert csak az egyéni érdekközpontúságra épít, s így spiritualitásellenes. A lokális hierarchiák rombolása, akár társadalmi csoportokról, akár kulturális területekről van szó, azért történik, hogy egy arctalan globális gazdasági birodalom átvegye a hatalmat. Az összemberiséget illetően így az organizációs hierarchiának egy primitívebb, totalitáriusabb formájába csúszunk vissza. A közösség mint érték a szocializmus és kommunizmus ideológiájában jobban benne volt, mint a kapitalizmusében, ami elsősorban az egyéni érdekre összpontosít.

Nyugati társadalmaink torzult, pillanatnyi megoldásokra törekvő szemléletére jellemző, hogy a népesség elöregedésének problémáját hogyan kívánja kezelni. Az egyik gyakorlat az, hogy Keletről hoznak be olcsóbb munkaerőt, amivel a társadalom képzettségi szintjét csökkentik, és az idegen kultúrák zavaró hatásait fokozzák. A másik út, hogy a nyugdíjkorhatárt kívánják emelni, ahelyett, hogy a családi életet és a gyerekvállalást értékelnék és támogatnák. Ott tartunk lassan, ahol egyes elmaradott, nyomorúságos vidéken az idősektől elvárták, hogy önként menjenek a halálba (fagyjanak meg a fákon, ahová illett felmászniuk, vagy menjenek be a mérges gázokkal teli barlangba). A nyugdíjas időszaknak az élet szabad kiterjesztésének ideje kellene lennie. Jóléti társadalmainkban ez már reális lehetőség. Ez a népesség spiritualitásának növekedésével is járna. A nyugdíjas ki-

kerülne a megalázó, életkedvet romboló, a társadalom terhe szerepből. A nagycsalád pedig nem a problémát, hanem a megoldást jelenti.

Az embernek az a képessége, hogy a világ ellentmondásosságát észlelje készteti fejlődésre és kreativitásra, de ez szenvedéssel, kereszthordozással jár. *A kreativitás tehát a problémák, az ellentétek felvállalásával kapcsolatos.* Ha ezt megértettük, akkor láthatjuk, hogy a közvetlen és a tágabb közösségeink segítéséhez az út az egyes ember személyiségének fejlesztésén keresztül vezet. A nagyon különböző egyéniségű embertársaink bevonása ebbe a munkába az illető egyedi látásmódjának és élethelyzetének elfogadását igényli, és ezt kell tudnunk párbeszédbe, interakcióba vonni. A beszélgetés nem felvilágosítás, nem rábeszélés, hanem a helyzetből kiinduló érdeklődés, kérdésfelvetés, összefüggés-keresés, jobb lehetőségek keresése. Az elfogadás, az együttérzés, az önmagunk vállalása és a segítőkészség kifejezése a lényeg. A beszélgetés lehetőségének, a vitakultúrának, a csoportképzésnek, a kommunikáció formájának fejlesztése, ami a gyakorlatban a szellemi felé vezetést segíti a közösségi életben.

6. 5. Jung kezdte úgy értelmezni a történelmi, politikai folyamatokat, mint a kollektív tudattalan beáramlásait, mint *spirituális járványokat.* A 20. század két legnagyobb archetipikus feláramlása: a fasizmus és a kommunizmus volt. A fasizmus: *egy csoport, egy nép világuralmának manipulált eszméje,* mint rákos folyamat működött a világ szervezetében. A kommunizmusban a tömegek, egy osztály érdekeinek képviselete volt az eszme, és a hangoztatott ideológia hazug kijátszhatósága volt a lényege, éppen „a nép" ellen, az önmaguk által kiválasztott, hatalomhoz jutott egyének alantas egyéni érdekeinek kiélésére a totalitárius rendszerben. A *kommunizmus a hazugság paradigmája lett.* A változó, de tetszetős ideológiákkal való népbutítás, és annak rejtett kihasználása azóta is, mint fertőző járvány mérgezi és pusztítja az emberiséget. A lényeges információk elhallgatása,

titkosítása, a médiumok felhasználása az információk manipulálásában a legfőbb eszközök a rejtett autokratikus hatalmi szerveződéseikben.

A gonoszság bizonyos oldalai azonban egyre inkább mérhetővé válnak: például a fegyverkezésre költött összegekkel. Hogy térül meg a befektetés, ha nem használják fel? Ráadásul versenyt is provokál, fegyverkezési hajszába sodorja az országokat. Gondoljunk bele, mibe kerül egy repülőgép-hordozó anyahajó, vagy egy vadászgép, és mennyibe kerülne egy éhező ország megsegítése.

A legfőbb kérdés ezért a spiritualitás szempontjából *az igazság kérdése*, hogy valami valóság-e vagy hamisság, hazugság. *A politikai hazugság lényege, hogy a közösségi érdek valamilyen vonatkozásának hirdetése mögött rejtetten az egyedi érdek nyilvánosan nem vállalható alantas manőverei húzódnak meg.* A közösség nevében hajtotta végre rémtetteit a kommunizmus és a népi demokrácia is. A gyökértényező tehát a szellem, ami a lelkületben, a szándékban jelenik meg. Ennek már csak másodlagos terméke az eszme, az ideológia, a szándék megfogalmazott megjelenése (Pethő 2007).

Az egyéni érdekvezéreltség mint legfőbb ideológiai alap, rendszerelméletileg mint rákos daganat terjed, hisz mindenki érintett általa, és az emberiség egészét fenyegeti. A politikai élet a mai napig ennek a „kommunista" hazugság paradigmának, amit ugyan már más eszmékben fogalmaznak meg, a hazugság szellemének bűvöletében él.

Az atomfegyverek léte, a környezetszennyezés, a fenyegető ökokatasztrófa – amelyeknek megoldását elsősorban éppen a legnagyobb katonai hatalommal rendelkező országok akadályozzák leginkább –, a politikai élet hazudozásai, sok helyi kultúra tönkretétele stb. bizonyítja, hogy az emberiség még nem érett meg a földkerekség egészének egyközpontú szabályozására. Addig pedig marad, hogy az országok szabályozzák önmagukat, és ne kényszerítsék a másikra akaratukat.

A mai közkedvelt mítoszaink, mint *A gyűrűk ura, A csillagok háborúja* és számos sci-fi arra utal, hogy az emberiség fő problémája: egy világuralomra törő gonosz hatalom kialakulása, és a fő feladata minden jó szándékú embernek az ez elleni, nem könnyű küzdelem.

6. 6. *A helyzetelemzésből levonható következtetések.* Civilizációnk fejlődésének súlyosan egyoldalú volta miatt legfőbb tennivalónk nem a technikai fejlettség fokozása, hanem az egyoldalúság csökkentése, az elmaradott területek felzárkóztatása. Egyszerűbb, természetközelibb, szerényebb életformában ez jobban megvalósítható. A nagyobb gazdagság és technikai fejlettség nem tesz már boldogabbá bennünket. A fő teendő tehát az egyensúly folyamatos keresése és munkálása, *ami a lelki, szellemi érési folyamatok segítése által lehetséges leginkább.* Az egyén szintjén megfogalmazva a személyiségfejlődésnek a függőség preperszonális stádiumából az önállóság fázisába, az autonómia fázisából pedig a transzperszonális életszakaszba segítése. Az önközpontú érdekvezéreltségből a közösségi szemléletbe. A civilizációnk sajátosságainak elemzésekor elsősorban hazánk helyzetére összpontosítom mondanivalómat.

Kultúránk *jang* túlsúlya miatt a női *jin* szellemi értékek tudatosítása és fejlesztése a kívánatos elsősorban. Ehhez alapvető szemléleti változásra, fejlődésre van szükség. Az emberi érettség és nagyság mind a férfiban, mind a nőben a két oldal egyensúlyával érhető el. A nagyság a közösségi hasznossággal mérhető. Tulajdonképpen mindkét oldal az élet szolgálata, de más szempontból. A férfi egyik fő jellegzetességét az élet fejlődésének irányításaként érthetjük, a női elvet az élet táplálása, gondozásaként.

Hosszú lélekgyógyászati gyakorlatomban úgy tapasztaltam, hogy lélektanilag a fiatal férfiak még a nőknél is nagyobb lelki, szellemi bajban vannak. (Az öngyilkosság következtében meghalt fiatal férfiak száma többszöröse – háromszorosa – a nőkének.)

A férfi oldalunk gyengeségének három fő nyomorúságát a következőkben látom: a) A *jang* értékekkel való hencegés infantilis önteltsége. b) Közöny és gyávaság a magam értékeiért és az enyéimért való kiállásban. c) A külső hatalom, a nyugatimádat sznobsága. A magyarság vonatkozásában a kompenzatórikus pozitív női, *jin* értékek megjelenése is látható, például a befogadókészség többszintű megjelenésében.

A női oldal három fő gyengeségét a következőkben látom: a) A giccses férfiutánzatok számának növekedése. b) A felszínes, elsodorható kapcsolatalakítások. c) A család és gyerek utáni vágyak sorvadtsága. Mindkét oldal gyengesége jelenik meg *a gyerek archetípus elfojtottságában*. Ennek tudattalan kompenzációjához tartozik a gyakori infantilizmusba ragadtság, a lelassult felnőtté érés.

A haza, a ház, az anyaföld női princípium, és ezek szeretete, védelme, az ezzel kapcsolatos kultúra fejlesztése gyógyító hatású. A *jin* elvnek két sajátosságát külön kiemelem. Az egyik az ellenoldalra, a férfira való hatása, a másik, ezzel is kapcsolatban az új élet fogadási, megszülési és felnevelési képessége és a család összefogása, integrálása. A másikban az értéket megtalálni, meglátni és azt segíteni a pozitív női, jin spiritualitás értéke.

A női elv a férfira kihívással, csábítással van, a férfiasság spontán növekedését váltja ki. Természetesen ez viszont is így van. Testi szinten, ha egy vonzó nő kerül egy férfi közelségébe, akkor annak erekciója lesz, férfiassága fokozódik. Lelki, szellemi szinten is bekövetkezik ez a hatás, amennyiben a nő ezeken a szinteken is igazi *jin* értékeket testesít meg.

Korunkban a legaktiváltabb női archetípusok közül négyet emelek ki: a) az önálló nőt, b) a nagy paráznát (bibliai értelemben), c) Szűz Máriát és d) a Nagy Anyát.

Az érett, *önálló*, emancipált nő, aki megáll a saját lábán minden vonatkozásban, nincs kiszolgáltatva anyagilag és egzisztenciálisan a férfinak, de megtartja női voltát, képes párkapcsolatra és családi életre. (Mohás 2005). Az egyik

szélsőséges változata ennek a kalandfilmek Pallasz Athénészerű, férfiakat legyőző női harcosa.

A *nagy parázna, a pornósztár* leginkább a serdülőkorban megrekedt férfiak fantáziavilágának kielégítésére alakult női forma. A férfiasságuk fejlődésében az ifjúkorban lelkileg elakadt emberek sokaságának tudattalan bálványa. A reklámipar ilyen irányú aktivitása mutatja, milyen nagy és széles körű a hatékonysága a pucér, szexuálisan csábító nőket bemutató képeinek. Nem túl gyakori, magasan kulturált változata ennek a gésa és a régi hetéra.

Szűz Mária kultusza főleg a vallásos katolikusok között több évtizede növekszik. Ez mintegy ellenképe (kompenzatórikusan is) az előzőnek. A Mária-jelenések egyértelműen mutatják nemcsak az észlelő gyerekekben, hanem az odavonzott tömegekben is ennek az archetípusnak a szükségletét. Ez az igény egyértelmű mélylélektani realitás, teljesen függetlenül a jelenés anyagi vagy teológiai valóságtartalmától.

A Nagy Anya archetípus (Neumann 2005) a Magyarok Nagyasszonyában az előzőnél a családanyaság vonatkozásában jelent elsősorban mást, többet. A családanya az egész életet átöleli, akkor boldog, ha a családtagjai egymással békében vannak és együtt. Sajnos ennek igazi aktivitása ma csak kevesek életében figyelhető meg.

6. 7. Mivel a *gyerek archetípus*, ami a jin értékvilágnak is egyik legfontosabb eleme, mindkét nemnél sorvadt ma Magyarországon, ezzel a kérdéssel kiemelten foglalkozom. A családi életnek egyik legközpontibb problémája *a gyerekvállalás kérdése*. Az a nő, aki a természettudományunk által ismert világunk legmagasabbrendű jelenségét, az embert leginkább létrehozza: gyereket vállal és azt neveli, az beteg közösségi értékrendszerünk szerint „nem dolgozik". Még a minimálbérre sem értékeli jelen társadalmunk, a gyerekgondozás legnehezebb időszakában sem. Pedig a gyerekvállalás a két ember kapcsolatának legértékesebb, kreatív terméke,

ami a legmélyebb biológiai mélységeket és a legmagasabb szellemi célokat kötheti össze.

A gyerek fogadása mind az anya, mind az apa részéről elsősorban a *jin* funkció spirituális voltához való viszonyulást fejezi ki. A gyermek *kreatív megélése* tényleg *áldás*, ahogy régebben mondtuk, és nemcsak teher. Hogy a gyerek létének szellemi jelentőségéből mit fogunk fel, az a spiritualitást felfogó képességünk függvénye. Megértése az emberi kibontakozás, fejlődés megismerése, megértése. Döbbenetes megfigyelni, hogy időnként szegényebb családokban, ahol a gyerekvállalás komoly anyagi nehézségeket is jelent, spirituálisan mennyivel egészségesebben viszonyulnak az élet ezen alappillérét jelentő kérdéshez.

Nézzük meg a gyerekáldás lélektani realitásának főbb összetevőit: a) A gyermek léte, akár sajátunkról van szó, akár másokéról, *spontán ösztönkésztetést jelent a szeretetre minden egészséges lelkű emberben*. Sőt ezt az érzést minden normális emberben még a kisállatok is felébresztik. Ez a spontán szeretet valami emelkedettségi érzéssel jár, ami szép érzésekkel, jósággal, erőkkel tölt fel bennünket. A szeretet átélése, akár adjuk, akár kapjuk, spiritualitás energiákkal tölt fel bennünket. Olyan lélektanilag, mint az ősszejtbeültetés. Az anyák ezért képesek akár hatalmas áldozatokat is hozni, az életüket erre a feladatra rátenni. Hogy ezt tudják csinálni, erre az energiát a spirituális feltöltöttségük adja.

b) Ha megértjük, igazából átéljük valaki helyzetét, akkor belsőleg azonosulunk is vele. Hogy miben tudjuk megérteni, átérezni a gyermek aktuális helyzetét, azt saját életünk fejlődéstörténete határozza meg elsősorban. A gyermekünkhöz való viszonyulás problémáinak jelentős része abból származik, hogy nem értjük, mi zajlik a gyermekben, mert a saját fejlődéstörténetünkben kialakult viszonyulási mintáink alapján tévesen értékeljük a helyzetet. A gyerek fejlődésének empátiás követése az emberi fejlődés rekonstruktív újra átélését jelenti, mivel felnőtt tudattal történik.

A szeretetkapcsolaton keresztül a szülő így óriási lehetőséget kap arra, hogy újra átélje, mégpedig korrektív módon a személyiségfejlődés egész folyamatát. A korrekció további spirituális feltöltődést eredményez. A fejlődés igénye az emberi specifikum egyik fontos spirituális összetevője, és láttuk, ez a teljesség felé tör. Külön kiemeli a jelentőségét ennek az, hogy ez a rekonstruktív újraélés minden mélylélektani pszichoterápia lényegéhez tartozik. Magának a gyógyulásnak is van a spirituális vonatkozása, mivel az egészséges, eredeti állapot visszaállítását jelenti az elromlottból.

c) *A gyermek születése, léte új spiritualitás beáramlását jelenti a család életébe,* hiszen a gyerek még szoros kapcsolatban áll a kollektív tudattalannal, és az ő spontán és reaktív megnyilvánulásain keresztül a szülő ebből az ősi talajból kaphat jelzéseket. Érdemes tehát rá odafigyelni. Jézus mondja, ha olyanok nem lesztek, mint a gyermek, nem mehettek be az Isten országába. De honnan tudjuk, milyen a gyermek, ha nincs is! Több gyerek és nagyobb szülői figyelem mellett ezekből az ősi visszajelentésekből többet felfoghat a szülő és ezen keresztül is feltöltődhet a spirituális életenergiákkal. A szellemi célok által való vezéreltség az embert hatalmas teljesítményekre, erőfeszítésekre teszi képessé. A spirituális töltöttség hatalmas energiát jelent, Jézus még a halált is vállalta és legyőzte segítségével.

Mélylélektanilag csodálatos értékűek Jézus kijelentései a gyermekekről: „...mondom néktek, hogy az ő angyalaik mindenkor látják a mennyben az én mennyei Atyám arcát." (Mt:18,10.) A mélylélektan nyelvén megfogalmazva: a kisgyerekekben még tisztábban él és működik ezen őserők, az archetípusok eredeti, ősforrásunkra centrált világa, és veszély esetén ezek kompenzatórikus segítsége még jobban érvényesül, mint a felnőttkorban. „A gyerekekre vigyáznak az angyalok."

d) *A gyerek számára a szülő Isten.* Tőle származik, belőle való, ő hozta létre, ő élteti és szabályozza életét, ő az, aki

mindenét ismeri. A szülő a kisgyerek számára mindenható és mindentudó. Az embernek belső méltóságot és erőt ad, hogy valaki számára ő isteni méltóság, nagy tekintély lehet. Már maga az jó érzés, ha van az embernek legalább egy kutyája stb. A szerepreláció, amit említettünk, megmagyarázza ezt. Még akkor is, ha ez nem tudatos, csak ködös érzésekkel átélt valami, még akkor is, belső erőkkel feltöltő jelenség.

Tudjuk, egyes királyok tudtak kézrátétellel gyógyítani. Az illető szegény ember, aki a király elé járult, hatalmas szerepviszonylatbeli különbséget élt meg: átélte, hogy a hatalmas tekintély vele foglalkozik, őt segíti, meg akarja gyógyítani. Áldólag ráteszi kezét a fejére. Ilyen azért lehetséges lélektanilag, mert megerősíti az emberben a hitet: hogy a legfelső hatalom jóságos, szeret engem, segít. Ez a hit, ez a bizalom, az ősbizalomból való feltöltődés jelenti azt, hogy az ember ebből erőt kap. Fordított esetben is, ha én tudok segíteni egy elesett emberen, az is ad erőt, spirituális feltöltődést, mivel egy segítő, pozitív szerepviszonylatot élünk át. Az ellenkezője is igaz azonban, amikor azt látom, hogy a hatalom gonosz, akkor az energiát vesz el, deprimálttá tehet. Főleg akkor, ha az illető hite a külső hatalom tekintélyétől erősen függ, mert az ősbizalom forrásából való feltöltődést zavarja. A hit alapja ebből az ősbizalomból származik. Az igaz ember pedig hitből él. Az a hit viszont, ami nem nyilvánul meg cselekedetekben, az meghalt önmagában (Jak: 2,17.).

Különös analógiás kapcsolat látható a *gyerekfogadás és a pszichoterápia* spirituális *jin* funkciója között. Ahogy a kliensben jelentkező új felismerések, érzések megjelenését a terapeuta tudja fogadni és segítően kezelni, felnevelni, az a kreatív szülői viszonyuláshoz hasonló. A téma egy külön tanulmányt is megérdemelne.

6. 8. Pszichoterápiás tapasztalatok bizonyos mértékben átvihetők a társadalmi helyzetre. A másikban az értéket megtalálni és azt segíteni a spiritualitás női, *jin* értéke. A *jang*-spiritualitás értékéhez tartozik a másik megtermé-

kenyítése, de ne mi akarjuk megtermékenyíteni az ideológiákkal, információkkal *jang* oldalról túlterhelt mai embert. Nagyobb segítség számára, ha azt támogatjuk, hogy a saját lelkében lévő kreatív erőket felismerje, és azokat kövesse. Az élet nehézségeit nem veheti el, de a kereszt viselésében segíthet.

Társadalmunk változásának diagnosztikus jelzője a hazai lélekgyógyászat fél évszázados története. Röviden a kommunista ideológiai terror évei alatt sajátos módon a pszichiátriai gyógyászat területén indult meg először rejtetten a szabadabb, egészségesebb emberi kommunikáció formáinak kibontakozása. Ezt elsősorban az magyarázza, hogy az elmegyógyászok, ahogy akkoriban nevezték, szembesültek munkájuk révén a társadalom legkivetettebb, legdeviánsabb rétegeivel, és feladatuk ezeknek a segítése volt. Ezek között is legsúlyosabb helyzetben az akkoriban defekt elmebetegeknek nevezettek (= semmilyen akkoriban használt módszerrel nem javítható állapotúak) voltak. Ahol ezeknek az orvosigazgatói humánus emberek voltak, ott próbálkozások történtek az egyébként a börtön és az állattartás körülményeinek megfelelő viszonyokon való változtatásra.

A tapasztalat azt mutatta, hogy ha az ilyen otthonokban különböző munkaterápiás, kultúrterápiás elemeket vezetnek be, akkor a betegek nyugodtabbá, kezelhetőbbé és kooperatívabbá válnak. Ez a munka hazánkban már az 1950-es években megindult. Így jött létre az intapusztai Aranyketrec (Benedek István), Pomázon (Gálfi Béla), Simaságon, majd Dobán (Horváth Endre) lényegében olyan foglalkoztatóterápiás intézet, ahol a szocioterápia fejlődésnek indulhatott. Ezek az intézetek voltak az első melegágyai a pszichoterápiás alapformák kialakulásainak. Példájukat a hatvanas és hetvenes években számos más pszichiátriai betegek rehabilitációjával foglalkozó intézet követte (Berettyóújfalu, Újszász stb.). Ezekben a betegek állapota tovább javult. Kedvezően segítette ezt a folyamatot a 1970-es, 1980-as

években már a biológia-pszichiátria további fejlődése is, ami a terápiás közösségek fejlődését (Jones 1963, Süle 1979, 1987, 1989, 2001, 2002) és a betegek szocioterápiára és pszichoterápiára való alkalmasságát jelentősen fokozta.

A hatvanas és hetvenes években kezdtek az akut betegeket ellátó intézmények közül is kiemelkedni azok, amelyek pszichoterápiás érdeklődésűek voltak. Neurózis- és nagypszichiátriai osztályokon, ahol a vezető szemlélete arra lehetőséget biztosított, a pszichoterápiás érdeklődés és kísérletezés is kialakult. A pszichoterápia első jelentős központja az FPMK volt. Szinetár Ernő igazgatása mellett Hidas György, Buda Béla, Luszt Iván, Szőnyi Gábor, Harmatta János és jómagam itt dolgoztunk egy teamben. Kissé később az OPNI Völgy utcai részlegében Pertoríni Rezső vezetésével, majd az OPNI pszichológiai laboratóriumában Mérei Ferenc irányításával is megindult a pszichoterápiás munka és a képzés is. Az 1970-es évek közepétől jelentős szerepet játszott a további erősödésben a Pszichoterápiás Hétvég mozgalom (Harmatta 2006), aminek eredményeként is az ország számos helyén a pszichoterápiás módszerek alkalmazásával való próbálkozások indulhattak meg.

1980-ban alakult meg a Magyar Pszichiátriai Társaság, az első legális szervezet, amiben a pszichoterápiás irányzatok, köztük a jungi módszer is, hivatalosan megjelenhetett. Az előző idők földalatti munkáját minősíti, hogy rögtön tíz irányzat munkacsoportja jött létre. Ez lehetővé tette, hogy a képzés hivatalos formában is megindulhasson és fejlődhessen. Mindez a lélekgyógyászati kultúra a szakma keretei közül a társadalom szélesebb rétegei felé is kezdett szétáradni: ismertebbé válni és módszereinek alapelemei a társadalmi gyakorlat részévé válni. Az 1990-es évektől időnként már lehetett hallani és látni a rádióban, tv-ben, hogy „csoportoznak".

A pszichoterápia alapelveihez tartozik a kliens valós állapotának – bármilyen legyen is az életfelfogása, életmód-

ja, magánvallása stb. – az elfogadása és szabad, egészséges kibontakozásának segítése.

A páciensek közösségeinek szerveződése, a szükséges hierarchiák kialakulása a terápiás közösségekben a lehetséges maximális autonómiára, kifejlesztendő önszabályzásra épülő demokratikus rendszerek voltak. A végső terápiás cél a páciensek önszabályzásának olyan irányítása, mely a kezelés végére önmagát feleslegessé teszi. Ez a legteljesebb ellentéte a totalitárius rendszereknek, melyek a hierarchia legprimitívebb formái. A terápiás közösségeknek ez a szerkezete volt a gyógyító, rehabilitáló hatás egyik legfontosabb tényezője.

A magyar történelem tanúsága szerint a terápiás közösségek belső szerkezeti, organizációs és működési formái 30–40 évvel megelőzték a társadalmi változásokat. Sajnos a rendszerváltás óta az évtizedek alatt nagy nehézségek árán felépített intézményrendszert visszafejlesztették, nagy részét lerombolták. A terápiás közösségi modell elvei a társadalmi közösségek minden más, nem terápiás közösségeire átvihetők lennének, beleértve a makrostrukturális szerveződési szinteket is. A társadalmi szerveződések és működési minták beidegződései azonban merevek, nehezen változtathatók. Elvileg azonban nem lehetetlenebb feladat a változtatásuk, mint az elmebetegek szokásainak megváltoztatása!

A fentiekből az a határozott következtetés mindenképp adódik a társadalom számára, hogy a lerombolt pszichoterápiás és szocioterápiás rendszerek rehabilitációja és fejlesztése kívánatos. A pszicho- és szocioterápiás kultúra fejlesztése a pszichiátriai betegellátás feladatán túl általános, kellően nem felismert jelentős hatással van a társadalmi fejlődésre. Kutatni kellene a pszicho- és szocioterápiás kultúrák organizációs és kommunikációs tapasztalatainak átvihetőségét az egyéb és nagyobb társadalmi szerveződésekre.

A csoportpszichoterápiák számos tapasztalata azt mutatja, hogy szinte bármilyen csoport alakítása és kultúrájá-

nak kialakítása ma Magyarországon terápiás értékű a társadalom számára, ezért ezt a kérdést kiemelten kezelem. Az egyénben zajló, de a közösségben is megnyilvánuló spirituális fejlődés miatt kimondható, hogy aki mostanában csoportot alkot és éltet, az szellemi tettet hajt végre.

a) A csoport kiragadja az embert az elkülönültségéből, elzárkózottságából, nárcisztikus magányából. b) Minden csoportban figyelembe kell venni egymást. Meg kell tanulni egymásra figyelni, és az együttműködés minél jobb formáit keresni. Ehhez a másik megértésében és tolerálásában kell fejlődnünk. c) Arra késztet, hogy találjuk meg az együttműködés kölcsönös előnyeit. d). Hogy közösséget alkothassunk, ahhoz meg kell találnunk a közös nevezőket, amikben közösek a céljaink és a felfogásunk. (Mint a matematikában: törtet törttel úgy tudunk összeadni, ha előtte közös nevezőre hoztuk az összeadandókat.) e). Mindezeknek úgy kell történniük, hogy az egyének sajátos, a többiektől eltérő igényeit is nemcsak hogy figyelembe vegyük, hanem kreatív fejlődésüket segítsük is. A csoportban munkatémává válik a három testőr „egy mindenkiért és mindenki egyért" elve és a krisztusi: „szeresd felebarátodat, mint tenmagad" gondolata.

Tapasztaljuk, hogy mostanában a csoportokban a *politika* a legnehezebben kezelhető *tabutéma.* Hitler és Sztálin idején is így volt. A tabu a szabadságot és a spirituális értékelést korlátozza, a közösségi felelősség kérdését bénítja meg, így külön figyelmet érdemel

A pszichoterápiás gyógyítás így kifejezetten a spirituális fejlesztése irányába ható tevékenység. A mássággal való találkozás a terápiás helyzetek három fő formájában eltérően alakul: a) Egyéni pszichoterápiában a saját szubjektív szempontjából való nézése történik mindennek, a másságnak is. b) Család- és párterápiákban elkötelezett másik emberrel való terápiás kapcsolat van. c) Csoportpszichoterápiákban az elkötelezettség nélküli másság a kontextus.

A mai gyakorlat pszichológiai szemlélete is általában egyéncentrikus, meghatározásunk szerint lelki szintű történés, így mondhatjuk, a horizontális síkban működik, amin belül természetesen sok szemléleti út lehetséges. Érdekes, hogy a vertikális dimenziót tanulmányozó vallászlélektani és a transzperszonális pszichológiai tanulmányok többségében is egyéncentrikus szemlélettel találkozunk. A pszichoterápiák azonban, sőt a szocioterápia, a terápiás közösségek gyakorlata is egyre megfogalmazottabban veti fel a spiritualitás, a közösségcentrikusság problémáit. A vertikális dimenzió figyelemebevételére és tanulmányozására a lélekgyógyászat területein sokkal nagyobb szükség lenne.

Országunknak tehát elsősorban a spiritualitás szintjén való megújulásra van szüksége. Ebben azok segíthetnek elsősorban, akiknek van kapcsolatuk a spiritualitáshoz.

7. „Nincs szükségem rá, hogy higgyek, tudom!"

A mai embernek való segítés csak a problémák introverzív és extraverzív összefüggéseinek mély megértése által lehetséges. A terápia erre a diagnózisra épülhet. A pulzáló életerő hajt bennünket hol a szellem, hol a test felé. A filogenezis folyamatát így oda-vissza naponta átéljük. Egyedi életünk során fejlődésünk a testiből a lelkibe, a lelkiből a testibe segít bennünket. A terápia az élet e bifázisos folyamatának segítése.

Az alcímben idézett mondatot C. G. Jung válaszolta az újságíró kérdésére, hogy hisz-e Istenben. A hit sokak számára külső tekintélyre vagy a tradíció elfogadására épül, és hiányzik belőle a személyes tapasztalás bizonyossága. Jób saját istenfélelme, amikor a bajok jöttek, már nem volt elég életproblémáinak megoldására. Csak személyes istentapasztalása után oldódik meg élete és problémája. Az igazi hit erre a tapasztalásra épül.

Az egyedfejlődés korai élménye a csecsemő, a kisgyermek alapélménye, hogy ingyen, érdem nélkül kapja szülei gondoskodását, szeretetét. Az érett, tudatos embernek az igaz Hite a legkomolyabb életproblémáiban ennek az ősbizalomnak a tudatos újraélésében történik meg, mint az Isten ingyenkegyelme és -szeretete. Aki ezt egyszer átélte, az élete újabb problémáiban is bízhat ebben. Erre a tapasztalaton alapuló bizalomra épül az élet problémáinak vállalása közben az igazi hit, ami az Újszövetség meghatározása szerint „a reménylett dolgoknak a valósága" (Új ford:„a remélt dolgokban való bizalom, és a nem látható dolgok létéről való meggyőződés") (Zsid: 11,1.).

Az alapélmény tehát a szeretet megtapasztalása. A szeretetről szólva így fejezi be üzenetét Pál: „Most azért megmarad a hit, a remény, a szeretet, e három; ezek közül pedig a legnagyobb a szeretet." (1Kor:13,13.). Jób példája mutatja, hogy az istenfélő vallásos hit egy idő után nem elég, nem oldja meg végső problémáinkat. Ehhez az istentapasztalás, az igaz szeretet megtapasztalásának élménye szükséges. Ezt látjuk például Viktor Hugónál *Jean Valjean* megtérésének történetében. Ezt nem a tudatos egónk hozza létre, ez megtörténik velünk. Az egó erőfeszítése és embertársunk erőfeszítése nem elég, de nem jelenti azt, hogy az igyekezet felesleges lenne.

Az énünk és a segíteni kívánó társ (így a terapeuta is) kettős feladat lehetőségével rendelkezik. Az egyik Keresztelő Szent Jánoséhoz hasonló előkészítő munka, a lélek egyensúlyának munkálása, ahogy azt Ézsaiás próféta megjövendölte: „Készítsétek el az Úr útját, tegyétek egyenessé ösvényeit: Minden szakadékot töltsetek fel, minden hegyet és halmot hordjatok el, legyen a görbe út egyenessé, a göröngyös simává, és meglátja minden halandó az Isten szabadítását." A pszichoterápiás gyógyítás azzal, hogy a lelki egyensúly kialakítására törekszik az egyoldalú szélsőségek és az elutasítások megszüntetésével, a szellemi előrelépést

készíti elő. Ez a lélektani szint. A másik a szellemi út. Tudjuk, hogy a Szentszellem mindenkiben munkálkodik, hiszen az Isten „azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön és eljusson az igazság megismerésére"(I.Tim: 2,4.). Az ember dolgainak végső megítélésekor mondja Jézus a jobb kéz felől állóknak – mint már utaltunk rá –, még a bűnöző felé megnyilvánuló szeretet esetében is, hogy „velem tettétek meg". Tehát Ő még bennük is ott van és munkálkodik. Ezt kereshetjük, és ezt a munkát segíthetjük mindenkiben, ez a munkánk legmagasabb rendű része. Az Újszövetség víz- és tűzkeresztségnek nevezi e két úton való megindulást. Személyes kérdésünk az, hogy mit teszünk a minket megérintő vízzel és tűzzel!

Süle Ferenc

Irodalom

Biblia Magyar Biblia Társulat, a Magyar Református Egyház Kálvin János Kiadója, 1996.

Frelingsdorf K. In: Xeravits I. *Ő nem az a véres Isten, Embertárs* 5/4, 320–337., 2001.

Gadamer H. G. *Igazság és módszer*. Gondolat, Budapest, 1984.

Jálics F. *Szemlélődő lelkigyakorlat*. Manréza–Korda Kiadó, Kecskemét, 2006.

Jung C. G. *Emlékek, álmok, gondolatok*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987.

Kuhn T. S. *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat, Budapest, 1984.

Mohás L. *Magyar Szemle* X/5., 2005.

Ormai T. *Mi vagy én? A társas-én helye a személyiség struktúrájában. Pszichoterápia*, 15/6, 416–424., 2006.

Ormai T. *Egy ember nem ember*. Előadás, CSAKIT workshop, 2008. február 9.

Pethő B. *Poszt-posztmodern – Vélemények és filozófiai vizsgálódások*. Platon Könyvkiadó, Budapest, 1997.

Pethő B. *Az etika-cselekvés politikuma. Polgári Szemle,* III/10. 16–25., 2007.

Süle F. *Alkoholbetegek csoportpszichoterápiájának latenstartalom elemzése.* I. rész. *A fokális konfliktus meghatározása. Alkohológia.* 4. 31–35., 1983.

Süle F. *Alkoholbetegek csoportpszichoterápiájának latenstartalom elemzése.* II. rész. *A centrifugális elemzés. Alkohológia* 15/1. 30–35., 1984.

Süle F. *A jungi mélylélektan napjainkban.* Gyuró Technik Kiadó, Szokolya, 1996. 340 o.

Süle F. *Valláspatológia.* GyuRo Art-Press. Szokolya, 1997.

Tart C. T. *States of consciousness.* E. P. Dutton. New York, 1975.

Tart C. T. *States of consciousness.* El Cerrito, Calif.: Psychological Processes, 1982.

Wilber K. *The Holografic paradigm.* Sambhala, Boston, 1985.

Wilber K. *A Működő Szellem rövid története.* Európa Kiadó, Budapest, 2003.

Wilber K. információ: *Bevezetés a transzperszonális pszichológiába.* Válogatás A. H. Maslow, R. Assagioli és K. Wilber írásaiból. Ursus Libris, Budapest, 2006.

1% METAFIZIKA

Szabados György rovata

A páimtól hallottam, hogy az embernek két útja van: az ősök útja és az istenek útja. Így szól a keleti szent könyv: az ősök útja a családoké, a nemzeteké, a törvényeké, az emberiségé. Mindnyájan ezen járunk, amíg nevelnek bennünket és tanulunk. Ezen járunk, amikor nyelvünket és szokásainkat tiszteljük, amikor emberi hivatásunkat betöltjük. Az istenek útja a lelkiismereté. Mindnyájan erre lépünk, amikor kiemelkedünk abból, amit tanultunk, s amikor azt tesszük, ami túl van a nyelven és szokáson és törvényen és családon és nemzeten, és amikor betöltjük feladatunkat, amivel bennünket az Isten bízott meg.

A két út hosszú időkig egy vagy legalábbis párhuzamos. De van idő, amikor a kettő egymástól eltér. Sohasem az istenek útja hagyja el az ősökét, hanem mindig az ősök útja hagyja el az istenekét. És ha, mint ma, a két út között a távolság egyre nő, és ha, mint ma, az ősök útja már éppen az istenek útjával ellenkező, kell valakinek jönni, aki azt mondja: megállj!

Tiszteld őseidet, szól Hieroklész, a püthagoreus, de mit teszel akkor, ha ezek az ősök önmagukhoz méltatlanok lettek? Ha az isteni törvény emezt parancsolja, az ősök pedig amazt parancsolják, engedelmeskedj annak, amelyik jobb, légy engedetlen őseidhez, tagadd meg őket, és ne fogadj el mást, csak az isteni törvényt.

Így szólt valaki kétezer-ötszáz évvel ezelőtt. De így kellene szólnia ma is. Hadat kell üzenni azoknak, akiknek mindazt, amink van, köszönhetjük! Tőlük kaptuk gondo-

latainkat és történeteinket és földünket és törvényeinket. Össze vagyunk kötve velük a nemzet, a szokás, a faj, a vér szálaival. De az embernek választania kell az ősök útja és az istenek útja között. Sohasem lehet kétség, hogy melyik a helyes. Légy, ha kell, engedetlen, bármily nehéz szívvel teszed, ó, Ardzsuna, fogj fegyvert, mert az istenek a te oldaladon állnak!

Testvéreid, rokonaid, sógoraid, barátaid állanak veled szemben, azt a nyelvet beszélik, amit te. De jaj neked, ha most visszarettensz! Jaj, ha gyáva vagy!

Már nem arról van szó, hogy saját véred ellen hadba szálltál, hanem arról, hogy végre kell lenni valakinek, aki jelt ad. Eszköz vagy az istenek kezében, nem gyarló ember. Már nem vagy magadé. Nem érted? Az ember az isteneket nem érti. Ne érts, de engedelmeskedj. Az ősökkel szemben való engedetlenség csak úgy bocsáttatik meg, ha az isteneknek engedelmeskedsz. A te hűtlenséged az ősökhöz megbocsáttatik neked, mert hű vagy az istenekhez. Amit vállaltál, nehéz sors. Eredj, Ardzsuna, mutasd meg nékik az istenek útját!

Hamvas Béla:
Az ősök útja és az istenek útja

MÉGIS HARMADIK ÚT

Huszár Tibor: Bibó estéje

Huszár Tibor legújabb kötetében Bibó István két írásával és az ahhoz kapcsolódó dokumentumegyüttessel foglalkozik: Bibó és Borbándi Gyula levélváltásával, amely Borbándi *Der Ungarische Populismus* című, a népi mozgalomról német nyelven írott könyvéhez fűzött kötetnyi terjedelmű hozzászólása kapcsán keletkezett; továbbá Arany Bálintnak, a Magyar Közösség egykori (a Magyar Közösség-perben elítélt) tagjának szóló válaszlevelével, amely abból az alkalomból született, hogy Arany Bibóhoz eljuttatta a perben halálra ítélt és kivégzett Donáth György utolsó szó jogán mondott beszédét, illetőleg az egykori mozgalom avató szövegét. Mindkét levél Bibó életének legutolsó szakaszához kötődik.

Bibó az 1979. május 10-én bekövetkezett halála előtti években nyugdíjasként gyakorlatilag teljes elszigeteltségben élt, egy-két, általa is jelentéktelennek ítélt művén[1] kívül írásai nem jelenhettek meg. S ez nemcsak valamiféle passzív elzártságot jelentett, hanem bármely valamennyire is problematikusnak mutatkozó írása nyilvánosságra jutásának tételes elutasítását is. Illyés – aki a hetvenes években szinte egyedüliként vállalkozott arra, hogy Bibó emberi önbecsülését fenntartsa – 1977-ben a Magyar Rádió számára emlékezéssorozatot szerkesztett Németh Lászlóról, amelyben ragaszkodására Bibó is szerepet kapott volna. Bibó Németh és Szekfű életre szóló vitáját elevenítette fel, Németh Lászlónak Szekfű azon jellemzését, „amit Szekfű történeti koncepciójáról és ugyanakkor a mindenkori hatalomhoz óvatosan igazodó alapmagatartásáról" adott, s amely meggyőződése szerint „maradéktalanul helytálló".[2] Az emlékezés természetesen nem hangozhatott el, bár azt Bibóval javíttatták is, majd egy megalázó, kioktató visszautasító levélben közölték vele a döntést.[3]

1974-ben a genfi nemzetközi főiskola – ahol Bibó a harmincas évek közepén maga is tanult – három hónapos vendégtanári meghívást küldött Bibónak, amely hihetetlen módon felvillanyozta, s

mondanunk sem kell, hogy milyen mentális és szakmai akkumulációt jelenthetett volna számára egy ilyen út. Útlevélkérelmét azonban első és másodfokon is elutasították, előbb az ország biztonságát veszélyeztető, később a kiutazás közérdeket sértő volta miatt.

Bibó a teljes elszigeteltség (ahogyan fogalmazott, „a közlési lehetőség terén való teljes sarokba szoríttatás"[4]) állapotában is tele volt írnivalóval, nemcsak eredeti szakmája, az állam- és jogelmélet, hanem a magyar és európai történelem, kultúrtörténelem és néhány apróbb irodalmi téma terén is. Ugyanakkor a szellemi közélet nyilvánosságában csak elveinek maradéktalan fenntartása, a rendszer nem demonstratív, de következetes elutasítása mellett lett volna hajlandó részt venni, amelyet jól érzékelhetően a kor hatalmasságainak tudomására is hozott.[5] Életcélját ezért gondolatai napvilágra segítésében határozta meg, melyhez meg kellett találnia a megfelelő formát, hiszen, ahogyan arra röviden utaltunk, a nyilvános közlés lehetőségei elől el volt zárva. E kényszerhelyzetben születtek meg Bibó István – az anyag szövésének sűrűségétől függően – *levéltanulmányai, -esszéi,* ez az életének utolsó szakaszára oly jellemző műfaj. Ha már folyóiratokba nem írhatott, legalább a magánlevelek szűk nyilvánosságával meg kívánta osztani – talán meg is őrizni – gondolatait. E körbe tartozik tehát a Huszár-kötetben említett a Borbándi Gyulához és Arany Bálinthoz írott levele. S itt utalnánk a kötettel szembeni egyik hiányérzetünkre, egyelőre csak a puszta tényt említve, nevezetesen, ha már a könyv választott témája Bibó estéje és a népi mozgalom, akkor feltétlenül e körbe tartozik Szalai Pál *Magyar gondolat – szabad gondolat* című cikkére írt válaszlevele is. S bár a szerző hangsúlyozta a teljesség igényének hiányát, ezt az írást a téma szempontjából nem tekinthetjük megkerülhetőnek, hiszen az abban kifejtettek szerves folytatását, kiegészítését jelentették például a Borbándi-levélben foglaltaknak.

Huszár Tibor a Borbándi Gyula művéhez írott, kötetnyi tanulmánylevelét Bibó egész életműve szempontjából fontos adaléknak minősítette. Ezzel a megállapítással maradéktalanul egyetérthetünk, sőt a levélnek még ennél is nagyobb jelentőséget tulajdonítunk, hiszen ezen inspiráció hiányában valószínűleg soha ilyen részletességgel nem ismerhettük volna meg Bibó véleményét és álláspontját arról a mozgalomról, amelyhez önmagát is tartozónak számította. Mert bár Bibó tervezte a népi mozgalomról szóló nagyobb lélegzetű munka elkészítését, az már nem valósulhatott

SELMECBÁNYA
A Szent Katalin-templom

meg. Az írás jelentőségére és méreteire figyelemmel ezért természetesen Huszár Tibor nem vállalkozott a teljes mű felidézésére, csak az általa különösen fontosnak ítélt megjegyzésekre.

Kiemelendőnek tartja Huszár Tibor Bibó azon megállapítását, amely szerint a népi mozgalom hangsúlyozottan baloldali jellegű volt – tegyük hozzá, Bibó önmagát is mindig baloldaliként határozta meg –, a levél erre vonatkozó részletét a kötet hosszan idézi. Sajnálhatjuk, hogy az idézett bekezdés utolsó mondatára már nem maradt hely, amely tovább árnyalhatta és pontosabban értelmezhetőbbé tette volna Bibó fenti megállapítását: „De a szó klasszikus értelmében nem mondhatjuk, hogy ez a reformifjúság valahol a baloldaliság és a jobboldaliság között lebegett; azt lehet mondani, hogy egy olyan reformlehetőség megfogalmazását hordotta méhében és ehhez legközelebb a népi mozgalom formájában jutott el, amelyik túlhaladja a hagyományos harci riadókat, főleg azt, amelyik kapitalizmus és kommunizmus közötti választásra szólít fel."[6]

Talán nem véletlen, hogy Huszár Tibor a Borbándi-levél baloldaliság-momentumát emelte ki, hiszen Bibó életművének, gondolatrendszerének ez az a pontja, ahol őt a hagyományos baloldali, liberális körök leválaszthatónak tartják a népi eszmeiségről, s ahol a jobboldali, keresztény és konzervatív gondolkodók meghökkennek munkássága előtt, s némi hideg távolságtartással viseltetnek iránta. A kimaradt mondat ugyanakkor beszédes, jól mutatja e baloldaliság igazi tartalmát, amely Bibó megfogalmazásában a népi mozgalom lényegi jellegét adta, s amely oly közel áll egyébiránt a népi mozgalom más jelentős személyiségeinek, mint például Illyés Gyula, Németh László, Szabó Zoltán, Kovács Imre vagy éppen Borbándi Gyula gondolatvilágához. A népi mozgalom „baloldalisága" ugyanis messze esett a hagyományos baloldaliság–jobboldaliság szembenállásban való értelmezésétől. Bibó számára is nyilvánvaló volt e fogalom összezavarodottsága. Így a baloldaliság hangsúlyozása anélkül, hogy hozzáillesztenénk a bibói értelmezést, megtévesztő és zavaró. Bibó világában a népi mozgalom baloldalisága ugyanis – újabb, a Borbándi-levélből vett idézet szerint – nem jelentett mást, mint amelyet így foglalt össze: „Mindenekelőtt igenlően viszonyult (a népi mozgalom – P. B.) az egész francia forradalmi hagyományhoz, annak demokratikus szabadság–egyenlőség–testvériség jelszavához, csak éppen annak eredeti értelmében és nem beléjük értelmezve azokat a torzulásokat, amelyeket azóta

különböző ún. ideológiák ehhez kapcsoltak. Vagy a szabadság jelszavához nem kapcsolták hozzá a nagytőke és a nagy vagyon korlátlan hatalmát mint szabadságot, az egyenlőség fogalmához nem kapcsolták hozzá a centralizált államhatalmat, mint amelyik majd hivatott lesz ezt az egyenlőséget biztosítani. Az agrárkérdésekben volt egy világosan körülhatárolt jelszavuk, ami kb. abban állt, hogy a paraszti életforma szabadságát hirdetik meg, ez magában foglalta mind a magántulajdon szabadságát, mind a szövetkezés szabadságát. Magukévá tették a teljes parlamenti demokrácia egész követelményrendszerét, többpártrendszerrel és független bírósággal, sajtó-, gyülekezési és gondolatszabadsággal együtt. Világosan szembenálltak a nagybirtok és nagytőke bármiféle restaurálásával, teljességgel mellette álltak a munkástanácsoknak, és azoknak minél nagyobb szabadságot és függetlenséget akartak biztosítani."[7]

A népi mozgalom baloldalisága és az arra történő hivatkozás a hagyományos és mai értelmezésünk szerint ezért nem sokat mond, s ha pontosak akarunk lenni, a mozgalom „baloldalisága" a bibói megfogalmazás szerint egyébiránt a népiek többsége számára vállalható, nem véletlen, hogy Illyés Gyula búcsúbeszéde szerint a *népi mozgalomnak adott* „világos gazdasági, jogi és bölcseleti eszmerendszert"[8]. Illyés búcsúbeszédében nagyon egyszerűen mutatott rá arra, hogy Bibó István volt a népi mozgalom teoretikus személyiségei közül az, aki a népiségben megtestesülő három nagy eszmerendszert – a magyar reformkori liberalizmus legjobb hagyományait, egy nemzeti-plebejus demokrata, illetve a kereszténységen nyugvó világképet – szintetizálta és egyetemes szinten összefoglalta. Bibó e teoretikus szerepét és pozícióját lényegében a második *Válasz* időszakában foglalta el, amikor a népiek (az Erdei–Darvas vonalnak a kommunisták felé húzódása, Kovács Imrééknek, Németh Lászlónak és Kodolányi Jánosnak pedig a kényszerű belső vagy külső emigrációba történő szorulása miatt) egyre szűkülő palettáján lényegében Illyéssel vállt vállhoz vetve fogalmazták meg a mozgalom válaszait a kor legfontosabb kérdéseire.

Bárhogyan kívánják is tehát leválasztani Bibót a népi mozgalomról, vagy egy más törekvés szerint eszméit kizárólagosan személyének tulajdonítani, azaz a népi eszmeiséget „bibótlanítani", *Bibó egész életében mindig is e politikai-eszmei mozgalomhoz tartozónak vallotta magát*, s minden számottevő népi értelmezés szerint mindig is ide tartozott, egyes történelmi pillanatokban annak meghatáro-

zó figurája volt. Levelét is ezzel a mondattal zárja: „Ne vedd rossz néven, ha helyenként erélyesen képviseltem saját álláspontomat abban a meggyőződésben, hogy egyben a népi mozgalom álláspontját is képviselem."[9]

S itt érkezünk el a kötetben megkerült harmadik levélhez, a 70-es években Illyést bíráló Szalai Pál-cikkre adott válaszához, amelyben így összegezte a népiséghez való viszonyát: „...a népiek valamennyire is komolyan vehető kollektív állásfoglalásait ma is elfogadhatónak és kifogástalannak érzem. És az egész mozgalomhoz való személyes kapcsolatom lényege nem az, hogy minden állásfoglalásukat kritikátlanul magamévá tegyem, hanem az, hogy túl a magyar realitáshoz való minden más mozgalomnál nagyobb közelségükön, van egy olyan jelentőségük, amelyik túlnő a magyar viszonylatokon, az tudniillik, hogy egy olyan radikális mozgalmat testesítettek meg, amelyik egyszerre foglalta magába a teljes társadalmi felszabadulás követelményét és a szabadságjogok teljességének és intézményszerű teljességének a követelményét, egy olyan szintézist, amelyet azóta is hiába próbálnak megtalálni a világot szétszabdaló ellentétes világnézetek, amelyek mind a szabadság központi ideológiájából vezetik le magukat anélkül, hogy ezt a kielégítő szintézist létre tudnák hozni. Elsősorban ez az én idetartozásomnak a motívuma."[10]

A levelekből kiemelt témák ismertetése ezért mintha arra helyezné a hangsúlyt, mely szerint Bibó és címzettjei, a felvetett kérdésekben elfoglalt álláspontok között jelentős és áthidalhatatlan ellentét feszülne, amely Borbándi Gyulával, a népi mozgalomról írott könyvével, vagy éppen Arany Bálint személyével kapcsolatosan semmiféleképpen nem állítható. Donáth Györggyel és a Magyar Közösség perével kapcsolatosan természetesen más a helyzet, hiszen ott valóban éles elvi ellentét fogalmazódott meg Bibó részéről, egyezően a *Válasz*ban 1947-ben megjelent cikkében foglaltakkal. Mindezen baloldaliság és vélt különállás szemléltetésére a szerző tanulmányában kiemelte Bibó azon felszólítását, hogy Borbándi a népi írókat a „történelmi értelemben vett baloldalon helyezze el", s a mozgalom folyóiratainak Borbándi-értékelését „szerecsenmosdatásnak" minősítette. Ennél azonban lényegesen árnyaltabb Bibó véleménye. Fontosabb azonban Huszár Tibor újabb megállapítására kitérnünk, amelyben Bibónak is ellentmond. Bibó ugyanis Borbándival egyezően pozitívan értékelte a Magyar Élet Kiadót,

mely megfogalmazásában „egy kiterjedésű volt a népi írók mozgalmával", s amely ismeretei alapján egyetlen olyan művet sem jelentetett meg, amelyik a „fajelmélet téziseivel együtthangzó téziseket képviselt volna".[11] Ez az értékelés azonban ebbe a baloldaliságképbe nemigen férhet bele, s cáfolatul Huszár Veres Péter írásait hozta fel, melyek véleménye szerint nem voltak mentesek „fajelméleti felhangoktól". Az említett művel kapcsolatos kételyt csupán az jelentheti, hogy az ellenpéldaként idézett Veres Péter-kötetet eredetileg *nem* a Magyar Élet Kiadó, hanem a MEFHOSZ Könyvkiadó jelentette meg, így Bibó és Borbándi megállapítása és értékelése mégis helyénvalónak tűnhet.

Huszár Tibor a levélből még egy momentumot emelt ki, Bibónak a zsidókérdésben elfoglalt, a szerzőétől eltérő álláspontját. E téma tárgyalása önmagában túlfeszítené e dolgozat kereteit, ezért csupán egyetlen levélbeli tételt idézek, amely rámutathat arra, hogy Bibó és Borbándi álláspontja a népi mozgalom tagjainak zsidókérdésben elfoglalt nézeteinek megítélésében mégsem estek oly távol egymástól: „Arra több ízben utalás van a könyvben, hogy a népi mozgalmat bizonyos oldalról antiszemitizmussal vádolták, de a könyv erre röviden csak azt feleli, hogy a népi mozgalom ezt a vádat nem érdemelte meg, mert az egész hitleri, antiszemita ideológiától távol tartotta magát. Ez így lényegileg igaz, de a dolog nem ennyire egyszerű."[12] S e ponton idézzük a Litván-féle levélben foglaltakat, amelyben Bibó szintén kitért a népieknek a zsidókérdésben elfoglalt álláspontjaira, lényegében védelmébe véve a teljes népi mozgalmat és az egyes alkotókat is az őket ért vádakkal szemben. „A népieseknek, pontosabban egyes népi íróknak és publicistáknak a zsidókérdéshez való viszonyát érdemes inkább egyénenként és árnyaltan elemezni, de a Te (Szalai Pál – P. B.) általánosításaid úgy érzem, itt sem állnak helyt."[13] Ezt az árnyalt és egyenkénti elemzést végezte el Bibó a Borbándihoz írott levelében, amelyet olyan jelentőségűnek érzünk, hogy annak legalább vázlatos ismertetésére itt és most feltétlenül sort kell kerítsünk.

Leszögezte, hogy a népiek közül kizárólag Erdélyi Józsefet tekinti olyannak, aki látványos módon dezertált és átlépett a hitlerista táborba, akinek ezt a lépését a népiek egyértelműen árulásnak tekintették. Ugyanakkor azt is rögzítette, hogy a népi mozgalom vezető tagjainak a zsidókérdésben elfoglalt árnyalt, sajátos álláspontja, amely *„egyik esetben sem volt antihumánus* (kiemelés: P. B.), de csak-

nem minden esetben eltért mind az életbevágóan érintett zsidóság, mind egy filoszemita humanizmus általános elvárásaitól"[14].

Bibó alapvetően három viszonyulási módot határozott meg a népiek körében. Az első a zsidósággal szemben való ellenséges érzület volt. Esetükben a kizsákmányolók között fő helyen mindig zsidók szerepeltek. Ilyennek volt tekinthető Sinka István, aki azonban mindvégig a népi mozgalom teljes jogú tagja maradt Bibó véleménye szerint, és aki „soha egy pillanatig nem fogadta el a hitlerizmus akár német, akár magyar változatainak bármelyikét sem a nép ügyének"[15]. Ehhez hasonlónak érezte, bár sokkal kevesebb indulati elemmel, Veres Péter magatartását is, aki a „kizsákmányolók példaszerű felsorolásánál az Eszterházyak mellett mindig fölemlítette a Weiss Manfrédeket, de mindig ebben a sorrendben"[16]. Végül volt a zsidósághoz való viszonyulásnak egy jellegzetesen magyar variációja, a Bibó által Szabó Dezső-i álláspontnak tartott. „E szerint a nagyméretű és nagy tömegű zsidó és német asszimiláció a magyar nemzet számára egy túlzott, nehezen megemészthető és egészségtelen jelenségeket okozó folyamat volt (...)."[17] Ezen áramlat legnívósabb képviselője Németh László volt, s ide tartozónak érzete Féja Gézát és Kodolányi Jánost is. Bibó levelében megfogalmazta azt az évek alatt kialakult véleményét, mely szerint a zsidóságra mint kollektívumra – ráadásul a hitleri árnyékban – irányuló kritika eleve hibás. Ugyanakkor hangsúlyozta azt is, hogy a népi mozgalom fennállásának egész ideje alatt azt az álláspontot képviselte, hogy a „szélsőjobboldali mozgalmak a zsidókérdés középpontba helyezésével az igazán égető és kulcsjelentőségű nagybirtokkérdésről akarják elterelni a figyelmet. Ez a szembeállás határozza meg a magyar népi mozgalom igazi és hiteles helyét."[18] A népieknek a zsidókérdésben elfoglalt álláspontjáról nem feltételezett tudatos rosszindulatot, és az nem hasonlítható az antiszemitizmus „gyilkolásba és nihilbe vezető perspektívájá"-hoz sem. „Nem is a szó tömény értelmében vett antiszemitizmus, hiszen a zsidóknak nem tulajdonít központi vagy egyetlen szerepet: elsősorban az érzékenységüket sérti meg."[19] E véleményét képviselte 1945 után, amikor Németh Lászlóval, Féja Gézával, Kodolányi Jánossal, Sinka Istvánnal és Szabó Lőrinccel szemben (annak érdekében, hogy ezt az öt embert háborús bűnösként a vádlottak padjára ültessék) szellemi hajtóvadászat indult.[20]

E kérdéskör kapcsán még egy megállapítását kell idéznünk Bibó gondolatrendszere sajátosságának igazolására, mégpedig a Szabó Dezső kérdésében elfoglalt véleményét, amely a hetvenes években reveláló hatású, s amely alapjában tért el mind a hazai baloldali kánon által képviselt álláspontól, mind az ezzel tökéletesen azonosuló emigrációbeli baloldali-liberális véleménytől. Bibó a – később még külön említendő – Magyar Közösség ügyének tárgyalásakor is különös gondot fordított arra, hogy árnyalt képet fessen Szabó Dezső szerepéről az antiszemita kampányokkal kapcsolatosan, amit Borbándi Gyulához írott levelében így összegezett: „A Szabó Dezső ellen emelt fasiszta vádat érdemes volna pontosabban megformázni, helyére tenni. Világosan megmondani, hogy Szabó Dezsőnek mind a parasztság kérdésében elfoglalt álláspontjai, mind pedig magyar patrióta álláspontjai mérhetetlen és teljességgel mértéktelen romantikával voltak terhelve, ugyanakkor leszögezni, hogy a fasizmusból nem volt benne sem hatalomkultusz, sem diktátorkultusz, sem erőszakkultusz."[21] Emeljük ki mindezek után hangsúlyosan: Bibó, mind Németh László elítélt és megbélyegzett eszméi, mind Szabó Dezső egész munkássága, valamint a népieknek a zsidókérdésben elfoglalt álláspontja tekintetében *gyökeresen és teljességgel eltérő nézeteket vallott, mint akár a korabeli, akár a mai baloldali vagy liberális gondolkodók, s ezt a baloldaliságát világosan határoljuk el minden eddig megvalósult baloldaliságtól.*

S ezen a ponton térhetünk rá a kötet második elemére, a Magyar Közösség és Donáth György szerepét taglaló, Arany Bálinthoz írott levelére. Abban itt is igazat kell adjunk Huszár Tibornak, hogy Bibónak ez az írása is személyiségének, erkölcsiségének kiemelkedően értékes dokumentuma. Talán nem is azért, mert úgy gondolnánk, hogy a Magyar Közösség elveivel, célkitűzéseivel való éles szembenállása elhatárolná őt a harmadik út gondolatától, hanem mert éppen e téma kapcsán is megvilágíthatjuk sajátos harmadikutas eszmeiségét. Bibó – ahogyan arra már korábban hivatkoztunk – 1947-ben megjelent tanulmányában foglalkozott a Magyar Közösség ellen indított eljárásokkal, amelyben a kirobbant „köztársaság-ellenes összeesküvés", vagy ahogy írták, a „Magyar Közösség" összeesküvésének ügyét elemezte[22]. A per a kisgazdapárt vezetése ellen irányult, amely a kommunista párttal leginkább szemben álló és a kompromisszumokat leginkább elutasító kisgazda politikus, Kovács Béla mentelmi jogának megsértésével,

az eljárásban közreműködő orosz hatóságok általi letartóztatásával zárult. Bibó azonban mindebben a parasztpárt harmadikutas politikájával szembeni támadást sejtett.

A Magyar Közösség szellemi gyökerei a húszas évekre és Erdélybe nyúltak vissza, s az egy magyar érzésen alapuló szabadkőműves mozgalomra emlékeztetett[23], amely Szabó Dezső és Németh László harmadikutas eszméiből merített, a magyarság teljes szellemi és egzisztenciális érvényesülésének programját mind a német, mind a zsidóság fokozott térhódítása káros jelenségként történő elítélését hirdette. A mozgalom egyik résztvevője híg- és mélymagyarokra osztotta az ország lakosságát, amely asszociációkra adott lehetőséget Németh László *Kisebbségben* című munkájában használt terminológiával. Németh Lászlót ezért egyes körök, felújítva az ellene emelt fasiszta vádat, az összeesküvés szellemi atyjának kiáltották ki. Bibó szükségesnek érezte leszögezni, hogy a Németh László által használt fogalomrendszer ugyan nem szerencsés, de ez az általa kialakított „terminológia nem ködös fantazmagóriákból, hanem egy valóságos, létező jelenségről beszél: arról a többnemzedéknyi kontraszelekcióról, ami a Habsburg-monarchiába való beleszorulás, különösen pedig a kiegyezés eredendően hamis osztrák–magyar konstrukciójában való lemerevedés folytán a magyar közéletben létrejött, s a trianoni megrázkódtatás és az ellenforradalom jóvoltából a Monarchia bukása után egyedül Magyarországon még huszonöt évig tovább élt."[24] Bibó világosan elhatárolta a népi mozgalmat, „minden belekeverési erőlködés" ellenére, a restaurációra törekvő, búsmagyarkodó csoportosulástól. Hiszen mindig is hangsúlyozta – a jobb- és baloldaliság szembeállításának visszássága ellenére is –, az irányzat, társadalmat racionálisan változtatni akaró törekvése alapján radikális jellegét.[25]

Bibó levelében, minden elvi fenntartása ellenére ugyanakkor hangsúlyozta, hogy ezen tisztán elvi ellentét dacára „akár azt a módot, ahogyan ennek az ügynek a sovány tényállását fasiszta összeesküvéssé dagasztották, akár azt a bánásmódot, melyben a vádlottak a vizsgálat és a per során részesültek, akár azokat az ítéleteket, amelyeket ellenük hoztak és felettük végrehajtottak, a legkisebb mértékben is helyeselném."[26]

E két fent említett levél bemutatását követően, a kötet több mint háromnegyed terjedelmét dr. Donáth György utolsó szó jogán elmondott beszédének hiteles gyorsírói jegyzőkönyve, illető-

leg Donáthnak a Magyar Élet Pártja országgyűlési képviselőjeként 1939 és 1943 között elmondott beszédeinek válogatása teszi ki.

S itt most egy új írást kezdhetnénk, amely Donáth Györggyel foglalkozna, és amely bemutathatná, hogyan vált éppen ő a koncepciós per főszereplőjévé, nemcsak I. rendű vádlotti státusa révén, hanem mert magatartása az első perctől kezdve a per valamennyi szereplőjét lenyűgözte. Hiszen mondandójában és jellemében oly magasan emelkedett ki, hogy a visszaemlékezők szerint varázsának olykor még a tanácselnök sem tudott ellenállni. A perben, az utolsó szó jogán kiváló szónokként elmondott beszédében nemcsak bátorságáról tett tanúbizonyságot, hanem logikai képességeiről, széles körű történelmi műveltségéről is. Mindezt a nyilvánvaló halálos ítélet árnyékában, megőrizve emberi méltóságát és szuverenitását, egy percre sem adva fel függetlenségét.[27]

Ez a történet azonban már nem tartozik Bibó estéjéhez.

(Huszár Tibor: Bibó estéje. Levelek, dokumentumok a népi mozgalomról és a magyar Közösség peréről. Corvina 2008.)

Petrik Béla

Jegyzetek

[1] Erdei Ferenc tanyakoncepciójának feleleventése; egy összefoglaló mű a településfejlesztési hálózat és egy lehetséges közigazgatási területrendezés összefüggéseiről; bibliográfia a 18. század végén és a reformkor elején zajlott rendszeres országgyűlési munkálatok kiadványairól.

[2] Interjú Bibó Istvánnal. In.: Bibó István (1911–1979) *Életút dokumentumokban* (Továbbiakban: Életút), 1956-os Intézet–Osiris-Századvég, Budapest, 1995. 555. o.

[3] „Az Ön előadása mind Németh Lászlóval, mind Szekfű Gyulával, mind pedig a kettejük között lefolyt egykori vitával kapcsolatban elfogult és egyoldalú. Elhallgatja, illetve szubjektív módon interpretálja a tényeket, ezáltal ellentétbe kerül az objektív igazsággal, azaz a történettudomány és az irodalomtörténet által meggyőzően bizonyított igazságokkal" – írta elutasító levelében Dorogi Zsigmond az irodalmi osztály vezetője, 1976. december 20-án kelt levelében. In.: *Életút*. 630. o.

[4] Uo. 557. o.

[5] Bibó István Illyés közbenjárására egy alkalommal Aczél Györggyel is találkozott, amely teljességgel sikertelenül záródott, melyből Aczélék megérthették, hogy Bibónál semmiféle engedményt elérni nem fognak. Lásd erről Lengyel András: *Illyés Gyula és Bibó István*. In.: *Forrás*, 1993. 3. szám. 76. o.

[6] Bibó István: *Levél Borbándi Gyulához*. In.: *Bibó István: Válogatott tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. III. kötet 325. o. (Továbbiakban: Levél)

[7] Levél uo. 364. o.

[8] Illyés Gyula: *Búcsú Bibó Istvántól*. In.: *Bibó Emlékkönyv*, I. kötet 37. o. Századvég–EPMSz. 1991.

[9] Levél uo. 373. o.

[10] Litván György: *Egy kései Bibó-levél*. In.: *Bibó Emlékkönyv*, I. köt. 142–143. o. Századvég–EPMSZ. 1991. (Továbbiakban: *Egy kései Bibó-levél*)

[11] Levél uo. 333. o.

[12] Levél uo. 302. o.

[13] *Egy kései Bibó-levél* uo. 141. o.

[14] Levél uo. 302. o.

[15] Levél uo. 304. o.

[16] Uo. 304. o.

[17] Uo. 306. o.

[18] Uo. 307. o.

[19] Huszár Tibor: *Bibó István* (továbbiakban: *Bibó*) – Magyar Krónika Kiadó, 1989. 82. o.

[20] L. erről uo. 78. o.

[21] Uo. 837. o.

[22] Bibó reakciója szokatlanul gyors volt, hiszen a letartóztatásokra 1946 decemberében és 1947 januárjában került sor, írása pedig már a februári számban napvilágot látott.

[23] Uo. 34. o.

[24] Bibó: Összeesküvés... uo. 451.o.

[25] L. erről Bibó-levél 839. o.

[26] *Bibó István levele Arany Bálinthoz a Magyar Közösség ügyéről*. 1978. In.: *Életút* 693. o.

[27] Lásd erről Török Bálint: *Az akasztófa magasából. 100 éve született Donáth György*. In.: *Magyar Szemle* 2004. 9–10. szám.

TÖRTÉNELMI LECKE A TÖRTÉNELEM LECKÉJÉRŐL

Herczegh Géza: Foggal és körömmel

A történelem úgy hozta, hogy szinte minden generációnak megvan a maga életregénye. (Van, amelyiknek egyenesen regényciklusa.) És akadnak, akiket alkatuk és sorsuk rákényszerít, hogy azt meg is írják. Van, aki erre valóban képes is. Herczegh Géza közülük való: alkotmánybíró, a Hágai Nemzetközi Bíróság tagja, nagyszerű történelmi esszék szerzője – és most egy regényt kínál olvasóinak. Nem veszélytelen vállalkozás ez: a máshol kivívott presztízs akár sérülhet is egy balul kiütött irodalmi vállalkozás nyomán. Le kell szögeznünk: munkája nyomán ettől nem kell tartania. Nem utolsósorban azért, mert bíróhoz illő alapossággal mérlegelt, amikor kialakította regénye karakterét. Nem akarta „irodalmi íróként" új alapokra helyezni a magyar regényirodalmat, de nem is (ön)életrajzi regényt írt. A maga történetét mondja el, alakját a regény kamaszhősében fel is ismerhetjük, de ő többet akart, mint a maga életének egy szakaszát elmesélni. Ha egy akár stilizált önéletrajzi regényformát választ, aligha mondhatja el mindazt, amivel szemlélete, tudása évtizedek során gyarapodott. Regényében inkább az a tudás uralkodik, amivel az egykori élményeket értelmezi, és nem az a szándék, hogy magukat az élményeket idézze fel. Ezért aztán nem is igazán regény, hanem inkább regényformába bújtatott történelmi munka, aminek alaprétegét ugyan valóban a gyerekkori élmények jelentik, de fontosabb az, ami ezekre épül: ahogyan mint történész azok akkor még nem felismerhető jelentését tárja föl.

Ez pedig a regénynek mint műalkotásnak esztétikai értékét eleve másodlagos kérdéssé teszi. Ugyanakkor mégis a regényforma az egyetlen, amelyben mindaz megjeleníthető, amit Herczegh Géza el akar mondani. Emlékek, történetek, portrék, a valahai beszélgetések fölidézése, a családi, baráti, társadalmi kapcsolatok rendszere, egy réteg illemkódexe, műveltsége, politikai tájékozódása és annyi minden más, ami a mindennapi élet teljességéhez tartozik, aligha jeleníthetők meg a maguk sokféleségében más formában. A szerzőnek tehát nyilvánvalóan az irodalmon túlmutató céljai vannak. Ezért a műélvezetre vágyó olvasónak is be kell érnie annyival, hogy a szerző tisztességgel megoldja azt a nem kis

feladatot, amit egy ilyen sokszereplős, a helyi társadalmat átfogó tablót megmintázó regény megírása jelent. Művében nem távolodik el egymástól az élmény és az interpretáció, az *regényként* is működőképes. Dicséretére legyen mondva, hogy csak kivételesen érezhető némi didaktikus szándék az egykori gondolkodásmódot idéző párbeszédekben, történelmi helyzetképekben.

Végeredményben tehát a *Foggal és körömmel* hiteles képet ad egykori élményekről, egy gyerekként megtapasztalt világról és kataklizmáról, és az ábrázolásba épül az élmények távlatos értékelése. A választott regénymodell alkalmas arra, ami szerzőjének motivációjában különösen fontos lehetett: hogy törleszteni tudja tartozását. De kiknek is tartozott? Családjának, osztályának, egy valahai világnak, az orosz katonák által megerőszakolt cselédlány vagy az elhurcolt és a szökés közben agyonlőtt ismerősök emlékének? Valóban nekik tartozott – vagy önmagának, hogy elmondja azt, aminek látására ítélte a történelem? Inkább az utóbbira kell gondolnunk, hiszen gyermekként kétszeresen kiszolgáltatva ő aztán végképpen nem tehető felelőssé, „adóssá" mindazért, amit ő, az övéi, társadalmi közege, nemzete elszenvedni kényszerült. De egy világomlásban életben maradni mindig valamiféle tartozást is jelent. Annyiban feltétlenül, hogy a túlélőknek el kell mondaniuk azt, amit túléltek, és azt, amitől megfosztották őket. El kell mondaniuk: azok helyett, akik már nem mondhatják el.

Ilyen értelemben a személyes sors nem magán-, hanem köztulajdon. Amiről Herczeg Géza beszámol, az nemcsak az ő élménye, nemcsak nemzedékének, még csak nem is annak a társadalmi rétegnek volt döntő élménye – pontosabban traumája –, amelyhez születése révén tartozott, hanem a magyarság és a régió egészét elérte. Ezért is el kellett mondania azt, amit maga tapasztalt meg belőle – még akkor is, ha a közösség megkínzatásának egyéni tapasztalásaiban mindig van valami közhelyszerű: hasonló történetek az adott időszakot meg- és túlélő kortársaival kivétel nélkül megestek. De az ezer arcában is egyetlen szenvedés szokásos elemei ismétlődéseik ellenére sem közhelyek, vagy legfeljebb olyan értelemben, mint minden születés és halál…

A történet 1944–1945 eseményeinek egy kisebb közösség életébe való behatolását, megszokott életvitelének széttörését, emberi és társadalmi tragédiáit foglalja keretbe. Egy Pest megyei települé-

sen élő vagy 1944 vészterhes nyarán odasodródott-menekült családok, rokoni-baráti szálakkal egybeszövődött társaságába vezeti olvasóját Herczegh Géza. Figurái a maguk egyéni vonásaiban is ismerősök, birtokosok, hivatalnokok, a vidéki elit jellegzetes, foglalkozásukkal nem feltétlenül jellemezhető alakjai. Többségükben egy polgáriasult világba illeszkedett dzsentrik, akik még őrzik az egykori nemesi társadalom e rendkívüli erejű hálózatának kapcsolatrendszeréből származó kötelezettségeket. És őrzik a Monarchia idejének gazdagságából megőrzött igényeiket is, noha az ahhoz szükséges anyagi hátterük már a múlté. Tágas, klasszicista kúriákban laknak, ám azok masszív pincéjük, kőalapjuk ellenére többnyire ugyanúgy vályogból épültek, mint a parasztházak. A családi ezüst még megvan, az elegancia is majdnem a régi – de az ünnepi alkalmakkor a naftalinból elővett díszmagyaron már utánzat az ékszer, és a hölgyek – némi helyi varrónői segítséggel – maguk állítják össze estélyi ruhájukat. A látszatok ellenére már a múlté az a világ, amelynek örökségét védik – de azért még működik. Nem mondhatni, hogy haldoklik, de teherbíró képességét elvesztette. Azt azonban sohasem tudhatjuk már meg, hogy ha a rajta kívüli erők kirobbantotta világhatalmi harcnak nem esik áldozatul, milyen sorsra jutott volna.

A Herczegh Géza mintázta képből ez nem derülhet ki. Célja az, hogy méltányosan ábrázolja ezt a közeget, amelynek nemcsak végnapjaiban, de utókorában sem volt szerencséje. Nem vállalkozik arra, hogy megírja a II. világháború után szétszórt hagyományos társadalom megsemmisülésének eposzi teljességre törő krónikáját. Olyasmit tehát, mint amilyen egy háborúval korábban – hogy két emblematikus példát említsek – *Az elsodort falu* vagy a *Halálfiai* volt.

E példák fölidézése nem művének jellegét, hanem annak fontosságát illetően lényeges. Azért, mert nagyon is világos politikai okokból a II. világháborús magyar tragédiáról, a társadalom és a nemzet hagyományos kereteit és tartalmait véglegesnek tűnő szétveréséről nem született olyan regény, amely 1919–1920 után még igen, amely az összeomlás természetéről átfogó művészi képet adott volna. De nem született ilyen történelmi szakmunka sem.

Herczegh Géza nem akar a magyar élet egészét, részleteiben, mozgásaiban ábrázoló regényt írni. Nem kísérletezett azzal, hogy fél évszázad késéssel pótoljon valamit, amit talán akkor sem le-

hetett volna megírni, ha az irodalom természetes alakulását nem szorítják a kultúrpolitikának nevezett cenzurális rendszer gátjai közé. Az efféle regények részint kimentek a divatból, részint a legkevésbé sem lehetett olyan biztos pontot találni, ahonnan átlátható lett volna a megelőző évtizedek folyamatában is egyre áttekinthetetlenebb világa. Azt viszont nemcsak írói vagy történészi, hanem emberi szempontból is kötelezőnek tartja magára nézve, hogy tanúskodjon arról, ami szűkebb közegével történt.

Ehhez szüksége van arra is, hogy ne csak az eseményeket, hanem azok alanyát-tárgyát is bemutassa. Ezért a magyar úri középosztály, birtokosok, közigazgatási szakemberek, értelmiség, a hatalmi elit közvetlen reprezentánsait követő politikusok arca, jellemző frázisaik, emelkedett tudásuk, gyakorlati tehetetlenségük kulturális háttere már-már szociografikus pontossággal jelenik meg könyvében. Meglehet, nem a regényvilág szervezi így magát, hanem az alkotói szándék teremti meg ezt a rendet, de látható az is: ennek a világnak még voltak olyan normái, még működött az az értékrendje, amely szerkezetet és méltóságot adott neki. Az író(-történész) ezt a sajátos, a nemzet történelméből kinőtt szerkezetet működésén és működtetőin keresztül mutatja be. Története egyúttal az európai Nyugat perifériájának sorstragédiájaként jelenik meg.

Herczegh Géza nem ítélkezik, nem terheli rá a nemzeti katasztrófa felelősségét erre a társadalmi „elitre", de nem is akar az apologétája lenni. Értékeivel, kiszolgáltatottságával, tehetetlenségével, többre hivatottságával és avultságával, változásra képes alakjaival és különceivel együtt láttatja. Nincs benne harag – de nosztalgia sincs (eltekintve természetesen minden emlékezés természetes nosztalgikus felhangjaitól). Ami jellemzi, az minden tisztességes igazságszolgáltatás elemi követelménye: a méltányosság. Ami annál is indokoltabb, mert a történelem maga nem volt méltányos ennek a nemes tradíciókat őrző szubkultúrának a perében. Egyáltalán, per nélkül ítélt fölötte, és ezután már fellebbezni sem lehetett. Ítélet persze az ő regénye is: ahhoz képest fölmentés, amit a részben nyíltan ellenséges, ezt a világot a maga legitimációja érdekében nemcsak likvidálni, hanem pusztulásában meggyalázni akaró pártállami ideológia, a történettudományt is propagandaeszközzé silányító kiszolgálói mondtak ki rá. De még ahhoz képest is az indokolt elnézés határozza meg, amit a jó szándékú felelős vagy éppen bűnbakkeresés fogalmazott meg. Balsorsa beteljesedése okán

nem tarthatjuk bűnösnek ezt az „elitet", mert a kiszolgáltatottság és tehetetlenség nem bűn. A vétkeseken kívül azt tarthatjuk hibásnak vagy felelősnek, aki a *lehetséges* alternatívák közül bármely okból nem ragadta meg azt, amely saját és közössége számára kedvező lett volna. Ebből a könyvből is az világlik ki, hogy ilyen, választható kedvező alternatíva nem volt – és a sokszor jó szándékból is annyit kárhoztatott tehetetlenség nem előidézte, hanem sokkal inkább tükrözte ezt a helyzetet.

Föl lehet éppen hánytorgatni, hogy ez a középosztály nem gazdálkodott igazán jól, hogy művelődésének pillérei az I. világháború után megroppantak, hogy tájékozatlan volt az éppen folyó háború kilátásait, a nagyhatalmak várható stratégiáját illetően, hogy nem volt forgatókönyve az elkövetkező időkre. De ez eleve részigazság. Mert nemcsak arra volt képes ez a társadalom, hogy példátlan összeomlás után működőképessé tegye a kis Magyarországot, hogy rendkívül sikeres oktatáspolitikát valósítson meg. És nemcsak a történelem menetében teljességgel jelentéktelen, páratlan irodalmi virágzás bontakozott ki itt, hanem egy jól felkészült, a nemzet legelesettebbjei ügyében is elkötelezett új generáció készülődött egy nagy modernizációs ugrás megvalósítására. Mindehhez az a regény alapszövetében megmutatott társadalmi csoport is hozzájárult, amely utóbb megsemmisült. Nem azért, mert ereje végére ért, hanem mert megsemmisítették. Ez pedig alapvetően más sors, mintha eredeti minőségében a kikerülhetetlen modernizáció folyamata számolta volna fel. Ehelyett a történelem úgy gázolt át az itt élőkön, mint elefánt a hangyabolyon…

Ennek a letiportságnak megrendítő képei határozzák meg Herczegh Géza regényének második felét: a megszállók brutalitását, a másoknak okozott kínok iránti közömbösséget – amit egyáltalán nem ment az (sőt…), hogy a maguk szenvedései iránt is meglehetősen közönyösek. Mert ebben a közönyben nemcsak a háború borzalma és elembertelenítő hatása jelenik meg, hanem a civilizációk és kultúrák különbözősége is. Az, hogy egy olyan hatalom tört be hadseregével Magyarországra (is), amelynek nemcsak általános fejlettségi foka, hanem az életről, az emberről vallott felfogása, antropológiája is más, és amely a maga szokásait az erősebb természetességével erőszakolja rá az itteni világra. Ezért oly jelképes a tényleges testi erőszak megjelenése, ahogyan a maga megvédelmezésében a helyi erkölcsök normái közt sikeres cseléd-

lányt nyílt színen, gazdái és családjuk szeme láttára erőszakolják meg, rangfokozatuknak megfelelő sorrendben az orosz katonák. Eközben egyikük géppisztolyával játszva „biztosítja a helyszínt", a győztes jogának történelem előtti korokból eredő, és a 20. századra már meghaladottnak gondolt érvényesítését. A jelenet, a háború borzalmas banalitásánál ettől lesz több: az európaiság finomultabb normarendszere semmiféle ellenállást nem tud tanúsítani a fizikailag diadalmaskodó fegyveres erőszakkal szemben. (Ráadásul a kínokat és megaláztatást tovább fokozza a tehetetlenség miatti önvád.)

A világ nemcsak annyiban változik, hogy a történelem az utolsó pillanatig a béke teljességének látszatát őrző idillt átmenet nélkül törve egyszeriben ízelítőt ad az apokalipszisből. *C' est la guerre.* A fegyverek és az erőszak uralma következik, az életben maradás a tét. Ennek a fázisnak rettenetét az teljesíti ki, ahogyan utána a kiszolgáltatottság konszolidálódik. Az elrejtett értékeket profeszszionális biztonsággal találják meg a fosztogatók, felbecsülhetetlen értékű könyvekkel töltik fel a tönkretett utak gödreit, nemzedékek életét látott fákat döntenek ki, aztán úgy sietnek tovább, hogy nem kezdenek velük semmit. Maga a valósággá vált szürrealizmus, ahogyan a barbárság tobzódásában fölbukkan egy kifogástalan franciasággal csevegő orosz tiszt, aki valamiféle mentesítő paszszust ír (az utóbb érkező favágók ezért nem vágnak ki – fölöslegesen – minden fát). A zavarosban halászó aljanép már megtalálja az új rendben való kiemelkedést biztosító kapcsolatokat, és ahogyan a németeknek voltak a zsidóvagyonokra éhes kollaboránsaik, úgy az oroszokhoz is hozzácsapódnak a *zsákmánykommunisták.*

Vagyis a háború nemcsak abban szörnyűséges, amit maga közvetlenül jelent, hanem abban is, amit hoz. Részben rögtön, részben hosszabb távon, ahogyan ezt a regény első felében megismert szereplők némelyikének érzései vagy ismeretei megsúgják. Mert az csak az első feladat, hogy a harcok kritikus pillanatait túl kell élni. Bizonyos értelemben talán még könnyebb is, mert némely szerencsés pillanatok vagy szerencsés döntések a gyorsan jelentkezett fenyegetést gyorsan elhárítják, de maga az élet, a következő generációk élete, a már kezdetben majdnem elpusztított értékek maradékának őrzése, átmentése élethosszig tartó erőfeszítést kíván. Így a túlélés öröme sem igazi öröm: azt jelzi, hogy az élet maga a vitális értékek világára zsugorodott, ami efölött volt tudásban,

szépségben, tartalomban, az elvesztette egykori szerepét, és ezzel maga is elveszett.

Ám a puszta túlélés még ebben a redukált létezésben sem volt egészen bizonyos. „Malenkij robot" – mondták, és a kis munka gyakran idegen földön végzett, halálig tartó robotot jelentett. Olyan sorsot, amelyet hétszáz évvel korábban a tatárok, aztán a törökök szántak a meghódított területek rabszíjra fűzött lakóinak.

A történet 1945 tavaszán véget ér, éppen egy évvel a csalóka idill után. Már semmi sincs abból, ami sérthetetlennek és nélkülözhetetlennek látszott. Anyagi, szellemi, külső és belső értékek semmisültek meg. Aki és ami megmaradt, csak a szerencséjének vagy az isteni kegyelemnek köszönheti – nem a maga érdemének. A túlélők megkapták az első leckét az elkövetkezendőkből: a maguk teljesítménye alig számít, sorsukról valójában rajtuk kívül álló erők döntenek. Mégis, meg kell próbálniuk múltjuk maradékából újrateremteni, élhetővé tenni életüket, mert minden nyomorúság ellenére is ők a szerencsések, akik túlélték azt, ami korábban túlélhetetlennek látszott. Kevesen tudják, hogy az a világ, ami életüknek nemcsak keretet, hanem tartalmat is adott, nincs többé, és nem valószínű, hogy valami ahhoz hasonló még életükben kialakulhatna. Megtapasztalják, hogy a „valóság túltesz a rémhíreken". A múlt egyszeriben érvénytelenné vált, s ezzel minden korábbi tudás, tevékenység, várakozás is érvényét vesztette. Ami ezután következett, azt már nem lehetett az előzmények alapján elképzelni, a jövő többé nem volt tervezhető vagy előre látható. Ezért válik jelképessé, hogy a romhalmazzá tett Budapestre visszatérőben, a hol döcögő, hol elakadó, agyonzsúfolt vonat tehervagonjában a jövő generációját, a továbbélést jelentő fiúnak éppen a szeme sérül meg. Úgy-ahogy bekötözik – és csak remélhetik, hogy egyszer még látni fog vele. És azt is csak remélhetik, hogy lesz még valami, amit néznie érdemes. Addig pedig a halványka reményen túl marad, mint a magyar történelemben annyiszor, a túlélés, a megmaradás programja, s a hit, hogy *lesz még egyszer ünnep a világon*, s hogy *jőni fog, mert jőni kell, egy jobb kor...*

És addig, ahogyan a fiú apja, a regény legszélesebb látókörű, pontos ítéletű hőse mondja, a védekezés ideje következik. „Kiszóródtunk az út szélére, mint a gyomnövények magja, de védekezni fogunk. Szívósan, keményen, hátunkat a falnak vetve, védekezni foggal-körömmel, míg lélegzetvételnyi erőnk van."

Igen, ilyen kor következett. Hogy mi volt a megmaradás ára, ez a fenti sorokból is kiolvasható: a nemes mag sorsa is a gyommagvaké lett. Maradt a gyom-lét, s az egykori nemesség csak a recesszív génekben őrződhetett, a jobb időkre várva. De mondhatjuk-e nyugodt lélekkel, hogy mára eljöttek ezek a jobb idők?

(Herczegh Géza: Foggal és körömmel. Bp. 2008. Helikon)

GRÓH GÁSPÁR

A TÖRTÉNELEMFILOZÓFIA LEHETŐSÉGEI

Szmodis Jenő: Kultúra és sors

Ez a figyelemre méltó és szellemi életünkben jelentős új színt hozó könyv – amint azt alcíme, *A történelemfilozófia lehetőségei* is jelzi – a történelemértelmezés egy olyan sajátos formájával foglalkozik, amelynek fő kérdése: vajon felismerhetők-e a történelem menetében a nagyobb korszakokon, illetve a civilizációkon is átnyúló szabályszerűségek, illetve elvek. A jogász szerző, Szmodis Jenő már egy korábbi, szűkebb szakterületéhez kötődő munkájában, *A jog realitásá*ban (*A jog realitása, az etruszk vallástól a posztmodern elméletekig*, Kairosz Kiadó, 2005.) is részben a történelemfilozófia sajátos módszerével igyekezett feltárni a jog különleges kulturális jelensége különféle aspektusait, így a különböző társadalmakban betöltött eltérő szerepét, működését és változásait.

A szerző mostani könyvének, a Granasztói György és Hankiss Elemér által is melegen ajánlott *Kultúra és sors*nak történelemfilozófiai fejtegetései tehát nem előzmény nélkül valók. Arra keresett választ a szerző, hogy az egyes kultúrák jogrendszereinek fejlődési folyamatai és a kultúra formái mutatnak-e rokonságot egymással. Választ kívánt kapni arra a kérdésre, hogy a különböző társadalmi és történelmi fejlődéseknek vannak-e törvényszerűségei, előre meghatározott útjai. A fejlődési folyamatokban felismerhetők-e bizonyos szabályszerűségek, vagy a történelmet csupán a vakvéletlen és a tudatos emberi akarat irányítja-e? Így jutott el a szerző a tisztán jogtörténeti-jogelméleti kérdésektől a történelemfilozófiai-

kultúrantropológiai problémákhoz, új szempontokat is szolgáltatva egyúttal azok árnyaltabb értelmezéséhez.

A könyv négy nagyobb egységből áll. Az első rész, miután bemutatja a történelemfelfogások főbb típusait (a történelem esetleges alakulását valló történelemképet, a történelem bizonyos célra törekvését hangoztató álláspontot, valamint azt az elképzelést, amelyben a történelem nagyobb, egymáshoz igen hasonló ciklusokat hoz létre), a historicizmus problémáját veszi vizsgálat alá. Ennek során Burckhardt, Nietzsche, Huizinga és Karl R. Popper gondolatai nyomán azon felfogás kritikai bemutatását végzi el, amely szerint a történelem alakulásának nincsenek átfogó törvényszerűségei. Az első rész az emberi természet és a történelem néhány összefüggésének felvázolásával zárul, amelynek során a szerző többek között arra mutat rá, hogy az emberi természet bizonyos pszichológiai sajátszerűségei már önmagában ellentmondanak annak, hogy az emberiség történelmének, e történelem lehetséges alakulásának ne volnának törvényei, az emberi természet sajátosságaiban rejlő korlátai. A második rész a kultúra jelenségének néhány alapvető aspektusát tárja fel, kiemelve, hogy a kultúra legalapvetőbb rétegét nem a kulturális termékek, tehát az objektivációk, illetve az ezekről való vélekedések adják, hanem maga a világszemlélet, amely legtöbbször irracionális tényezők és beidegződések nyomán kölcsönöz vagy épp nem kölcsönöz sajátos jelentőséget a világ dolgainak és jelenségeinek. A szerző szerint minden, ami később mint magas kultúra létrejön, ebből a mozzanatból, nevezetesen a *szemléletből* veszi eredetét. A második rész vizsgálat alá veszi továbbá azokat a pszichológiai, szocializációs és éghajlati tényezőket is, amelyek a genetikai meghatározottságokon túl sajátos arculatot képesek kölcsönözni egy adott társadalom, illetve egy civilizációs rendszer szemléletmódjának. A harmadik rész a szerző saját történeleminterpretációjának vázlatát adja, amely Henry Maine-nek a stagnáló és haladó társadalmakról vallott gondolatát újítja fel. A szerző utóbbiakat egyúttal a Spengler által meghatározott ciklikus struktúrával véli leírhatóknak. A negyedik rész Mezopotámia bizonyos kulturális jelenségein keresztül igyekszik igazolni a harmadik részben bemutatott lehetséges történeleminterpretáció téziseit.

A kutatás tehát eredetileg a jog világára irányult, de a tényleges vizsgálódások abba az irányba mutattak, hogy választ kapjon a szerző arra a kérdésre: egy *kultúra* szemléletmódja miként hat a tár-

sadalmi törekvésekre. A *sors* kategóriája pedig Szmodis szerint azt a folyamatot fejezi ki, ami kevesebb, mint a végzet, de több, mint a korlátlan lehetőségek közül való tetszőleges választások sorozata.

A társadalom- és a kultúrafejlődés meghatározottságára-meghatározatlanságára vonatkozó kérdéseket a szerző a történetfilozófiai elméletek képviselőinek (az említetteken kívül pl. Spengler, Fukuyama, Huntington, Max Weber) megállapításain túl többek között a pszichológia (Jung, Piaget, Thorndike) bizonyos tételeit elemezve közelíti meg. Ezzel együtt azt kutatja, hogy a kultúra a társadalom történelmi folyamatának eredményeként alakul-e, vagy éppen a kultúra hat-e a formálás erejével a történelmi folyamatokra. Ezek az összefüggések vezetnek el ahhoz a kérdéshez is, hogy a kultúra hatással van-e az egyéb társadalmi realitásokra, s ha igen, milyen mértékben befolyásolja a társadalom rendszerét, egyéb tényeit.

A szerző tisztázni igyekszik, hogy van-e elvi akadálya a történelem és a kultúra olyan történelemfilozófiai megközelítésének, amelyben túl lehet lépni az események és az alkotások egyedi vizsgálatán, esetleg ezek szűkebb csoportjait érintő elemzéseken. Annak vizsgálatára törekszik, hogy mennyiben van létjogosultságuk az ún. antihistoricista ellenérveknek, amelyek óva intenek attól, hogy a történelem és a kultúra értelmezése során, az eseti hasonlóságok és analógiák tényein túlhaladva a sajátos rokon jelenségek között mélyebb összefüggésekhez jusson a kutató. Ezek az ellenvetések – amint a tanulmányból egyértelműen kitűnik – aggályosak, hiszen többek között olyan előfeltevéseken alapulnak, mint a racionalitás korlátlan hatalmába, illetve túlzott jelentőségébe vetett hit, illetve az ebből a hitből eredő idea az emberi akarat szabadságának mértékéről a cselekvés vonatkozásában. Az aggály fennáll továbbá abban a tekintetben is, hogy e szemléletben a spirituális tények a materiális jelenségeknek leginkább csak következményeiként tűnnek fel.

Szmodis Jenő áttekinti a történelmi felfogások főbb típusait, és igyekszik megvilágítani a kulturális hagyományok és a történelmi irányok néhány összefüggését is. Ennek során számba vesz olyan alapvető emberi jellemvonásokat, amelyek – álláspontja szerint – hosszú távon jelölik ki a lehetséges történelmi folyamatok korlátait.

A vizsgálandó kultúrák kiválasztása körében az a két tényező kap kiemelt hangsúlyt, hogy az adott kultúrák rendelkeznek/rendelkeztek-e viszonylag autochton urbánus kultúrával, illetve ki-

BOLDVA
A református templom

fejlődhettek-e sajátosságaiknak megfelelően. Ebből következően a szerző vállaltan nem tér ki a törzsi kultúrákra, illetve az olyan kulturális entitások vizsgálatára, amelyek fejlődését derékba törte valamely külső elementáris vagy hódító erő (pl. dél-amerikai kultúrák).

A szerző arra az álláspontra helyezkedik, hogy a három nagy történelemfilozófiai szemléletmód közül a ciklikus (a kultúrák születését, felemelkedését és elhalását valló) felfogás az, ami a legtöbb meggyőző erővel rendelkezik. Többek között Spenglerre és Szerb Antalra való hivatkozással jut arra a következtetésre, hogy a lényeg e felfogásban nem a részletek pontosságában, hanem az egészben, magában a struktúrában, a fő irányok helyes felismerésében rejlik. A szerző azonban a ciklusos felfogás kiegészítéseként feleleveníti Henry Maine gondolatát a stagnáló kultúrákról is.

Ez utóbbiakat (kínai, hindu, valamelyest az iszlám, a japán) monisztikusoknak, egyedenként (tehát nem összességükben) viszonylagosan egységeseknek tekinti. Ezekkel állnak szemben a szerző által duális princípiumú kultúráknak nevezett entitások (sumer-akkád, pelaszg-görög, etruszk-italikus, mediterrán-nordikus, utóbbi voltaképp a Nyugat). Utóbbiak szerinte valóban a Spengler által vázolt ciklus szerint alakultak, alakulnak, illetve ezek Maine kifejezésével haladó társadalmaknak nevezhetők.

Szmodis abból kiindulva, hogy a kultúra alanya az ember, arra a belátásra jut, hogy sem a történelmet, sem pedig a kultúrát nem lehetséges az általános emberi természettel szemben építeni a tartósság igényével. A történelem menetének és a kultúra fejlődésének az emberi természet adja a medrét. Az általános emberi sajátosságok az emberi természetben rejlő sajátos medrét is jelentik mind a kultúra, mind pedig a történelem fejlődésének. A szerző szerint e korlátokkal nem vetnek számot a diktatúrák és a túlzottan ideologikus rendszerek.

A történelmi fejlődés bizonyos összetevőit és az ember általános és specifikus jellegeit összevetve jut arra a következtetésre Szmodis, hogy amennyiben az egyes specifikumok a közösség tagjaiban kellő számban megvannak, azáltal ezek a specifikumok kultúra- és történelemformáló, egyúttal kultúrkört alkotó tényezővé válhatnak. A szerző szerint egy kultúra fejlődési folyamata a kiindulóponttól a végső fázisig szigorú belső törvényeknek van alávetve, mégpedig a jungi lélektan törvényei szerint. Mindezt abból a modern pszichológia és szociálpszichológia által felfedezett tény-

ből látja következni, hogy az ember valójában távolról sem olyan mértékben racionális lény, mint azt a felvilágosodás korának máig ható emberképe velünk elhitetni szeretné.

A kultúrák specifikumait a szerző szerint egy sajátos gondolkodás- és látásmód, a lét megélésének érzelmi, indulati módja alkotja. A létmegélési mód változása sem esetleges tényező. E változások többnyire a szellemi elit gondolkodásában jönnek létre, alapvetően a pszichológia törvényei szerint, és kulturális-szocializációs csatornákon keresztül válnak társadalmi eszmékké.

Mindebből következően – Szmodis szerint – *a történelem alakulása és a kultúrák fejlődési útjai nem racionálisan szabadon választottak, sem pedig véletlenszerűen esetlegesek.* Mind a történelem, mind a kultúra olyan belső mozgatóerőktől indulnak el, amelyeket visszafogni vagy fokozni képes az értelmi tényező, de amelyek hatalma alól az értelem sem vonhatja ki magát teljesen. A szerző a környezeti meghatározottságoknál nagyobb jelentőséget tulajdonít az olyan tényezőknek, mint például a szemlélet és az igény. Annak igénye például, hogy tenni szükséges valamit, aminek megtételére korábban nem került sor. S hogy az igény mire irányul – a szerző szerint –, merőben a szemlélet dolga. A szemlélet és az igény azonban – állapítja meg a szerző – „nem annyira materiális, hanem inkább spirituális tényezők". A tudati folyamatok és jelenségek összefüggései meghatározzák – vagy legalábbis jelentősen befolyásolják – a köznapi értelemben vett kulturális jelenségeken túl az adott társadalom rendjét (benne a jogrendszerét) és annak fejlődési irányát is.

Igen érdekes egyúttal az a szerzői felvetés, amely Hartmann ontológiája nyomán a kultúra öt, egymással többé-kevésbé oksági kapcsolatban álló szintjét különbözteti meg. Ezek: a *szemléletmód*, a *cselekvések*, az *objektivációk*, az objektivációk alapján alkotott *komplex elvont fogalmak*, valamint a *kultúráról alkotott vélekedések* szintje. A kultúrát alkotó „szintek" körében – mint említettük – a szerző a szemléletet tekinti alapvető jelentőségűnek. Azt a tényezőt, amely az egyes alkotók tudatában sajátosan formálja meg az érzékelhető valóságot. A szemlélet egy sajátos értelmezés, interpretáció és egyúttal érzelmi viszonyulás, amely értéket vagy értéktelenséget kölcsönöz a tapasztalatnak, illetve, amely a tapasztalat tárgyainak különleges értelmet, jelentőséget ad. A szemléletmód nemcsak végigkíséri az egyes kultúrákat, de voltaképp teremti is azokat – állapítja meg Szmodis. Hangsúlyozza, hogy – bár minden személynek megvan a maga sa-

játos világképe is –, az egyéni képzetrendszerek a társadalmak és a kultúrák szférájában közös vonásokat mutatnak fel. E közös vonások leginkább az *értékrend* vonatkozásában érhetők tetten.

A történettudomány és a történelemfilozófia ellentmondásai feloldásának lehetősége Szmodis szerint abban a körülményben áll, hogy mindkét tudományterület az emberiségnek mint közösségnek a tényeit kutatja. A kultúrák létalapja – állapítja meg a szerző – a sajátos szemlélet. Ez ugyan nem önálló organizmus, mégis valahogyan benne van a társadalom döntő többségének személyes lelki valóságában.

A szerző által vázolt történeleminterpretáció túl azon, hogy Maine és Spengler elveit egységbe hozza, azokhoz képest számos újdonságot tartalmaz. Azzal, hogy a stagnáló kultúrákat monisztikusokként, a haladóakat duálisokként azonosítja, egyúttal válaszolni is igyekszik arra a mainei kérdésre, hogy mi lehet az oka a kétféle kulturális-társadalmi létmódnak. Szmodis szerint két eltérő kulturális entitás intenzív kölcsönhatásának feszültségéből – a Hérakleitosz és Jung által leírt elvek szerint – alakul ki a fejlődés jelensége. Ezzel szemben ott, ahol az eltérő kulturális entitások nincsenek egymással beszélő viszonyban, vagy arányaik egymással nem összevethetők, alkotó feszültség és ezzel összefüggésben látványos fejlődés nem jön létre.

Szintén elgondolkodtató az a felvetés, amely azt mondja, hogy a haladó-duális kultúrák az élettartamuk kétharmada táján jelentkező csúcspontjukat követően *„kultikus centrumaikat"* kihelyezik egy tőlük nem teljesen független, ám mégis viszonylag érintetlen régióba (lásd a mezopotámiai kultúra hettita utóéletét, a görög kultúra hellenisztikus, alexandriai periódusát, a római kultúra bizánci következményeit, valamint a Nyugat Amerika-jelenségét). A kultúrák fejlődésük végleges konzekvenciáit itt vonhatják le, itt teljesedhet ki az a folyamat, amelyben a kultúrát addig vezérlő értékek ellentéteikbe fordulva elenyésznek. A szerző szerint így válik az északiasan racionális és mediterrán módon érzelmes Nyugat irracionális és sokszor a cinizmusig pragmatikus eszmék szülőjévé – Észak-Amerikában, amely a modern Nyugat Alexandriája lett a 19. században.

A könyvben a történelmi viszonylatok, a történetfilozófiai álláspontok újszerű megközelítése, az értékek összevetése és az érvek ütköztetése, a kérdések többoldalú megvilágítása, a kultúrák sajátosságainak, azonos és az eltérő vonásainak elemzése új értel-

mezését adja a történelemfilozófia 20. századi megállapításainak. Ennek eredményeként jut el a szerző azokra a következtetésre, amelyek a történelemfilozófia és a jogtudomány számára egyaránt új szemléletet és interpretációs lehetőséget biztosítanak. „Létezik – állapítja meg összegzésként a szerző – maga az emberiség, amely történelmi léte során két alapvetően fontos és eltérő formációt öltött: a haladás ciklikus és a stagnálás állócsillagszerű tüneményét. *Ez két teljesen eltérő kulturális létmód* még akkor is, ha különbségeik jelenleg *valamelyest kiegyenlítődni* látszanak."

Egy Mezopotámiáról írt esszével, mintegy példaelemzéssel zárul a könyv, bemutatva többek között a mezopotámiai és egyiptomi transzcendenciaképzetek merőben eltérő vonásait, valamint a szinte már feudális jellegű hettita társadalmi szerkezet és a jogrendszer talányát is, amelynek a mezopotámiai fejlődéssel való feltételezhető összefüggéseire is rámutat a szerző.

A könyv tehát merészen nagy ívet fog át, a mezopotámiai kultúrától a napjainkig terjedő időszakot. Elismerésre érdemes a munka azért is, mert a művészetek évezredes távlatában és a különféle stílusokban otthonosan mozog, és meg tudja jeleníteni a nyugati és keleti kultúrák egyedi, sajátos varázsát.

A munka a kutatási eredmények összegzésével vezet el ahhoz a kérdéshez, hogy a Nyugat társadalma, joga és kultúrája a jövőre nézve milyen kilátásokat körvonalaz. Ennek a problémakörnek kifejezetten a jogtudományra vonatkozó lehetséges következtetéseit a szerző egy külön tanulmányban is vázolta. (*A nyugati jog alkonya? Állam és Jogtudomány* 2007. I. 69–98.) Az Utóhang szerint a szerzőnek a „görög csoda" világára, a római kultúra többgyökerű alapjaira és sajátos fejlődésére visszatekintő további kutatásait várhatjuk, illetve választ arra, hogy mi a „Nyugat"? Hogyan és merre halad?

(Szmodis Jenő: Kultúra és sors, Mikolc, Bíbor Kiadó, 2007.)

KISIDA ERZSÉBET

A SZÍNÉSZ: LÉTÜNK TÜKÖRKÉPE VAGY BÁBU

Ha sokszor morgolódunk is a színházi előadások nívója miatt, csak ritkán okolhatók érte a szereplők. Nem kétséges, kiváló színészeink vannak. Rendszerint a rendezők állítják őket olyan feladat elé, amely egy álságos koncepció része. Kiszolgáltatottak. Néha viszont épp ők mentenek meg egy semmitmondó vagy épp mesterkélt produkciót.

Sokszor leírtuk már, Peter Brookkal együtt „holt színháznak" érezzük a puszta szövegfelmondó színjátszást, a kiüresedett, muzeális előadásokat, de még ártalmasabbnak ítéljük az oda nem illő, túlburjánzó ötletspekulációkat, az öncélú önmegvalósítást. Modernizálás címén, sajnos, gyakran van részünk benne. Így aztán ritka az olyan színházi alkalom, amikor a kritikus egy-egy premier után örömének adhat hangot.

A színészek játéka győzött meg a Radnóti Színház Osztrovszkij-előadásán (*Farkasok és bárányok*). A 19. századi orosz drámaíró, kortárs kritikusának, Dobroljubovnak a szavai szerint, más darabjaival egyetemben (leghíresebb *A vihar*) a „sötétség birodalmát", azaz a korrupció soha nem látott mocsármélységében üzelmeiket bonyolító orosz birtokosok, zugügyvédek és egyéb mihasznák panoptikumát tárja elénk. Valló Péter nem túl leleményes rendezésében brillíroznak a színészek, Almási Éva és Szervét Tibor kiváltképp. A minden hájjal megkent Murzaveckaja (Almási Éva), a világ előtt az ájtatos(kodó)-jótékony(kodó) asszony álorcájában ördögi tervet eszel ki, miként ugraszthatja egymásnak a helyi nagyságokat, hogy becsapva őket, saját vagyonát gyarapítsa. Kihúzott derékkal utasítja alárendeltjeit, fenyegeti zugügyvédjét, kétrét görnyed viszont a dörzsöltebb földbirtokos Berkutov előtt, aki Szervét Tibor képében nála jóval fondorlatosabb, nagyvilágias. A színész könnyedén odavetett mondataival, takarékos gesztusaival megzsarolja a törvénytelen akciókban addig lubickoló Murzaveckaját, aki saját vermébe esik. Pazarul karikírozza a kiskaliberű zugügyvéd pénzéhségét, alázatoskodását és gyávaságát Szombathy Gyula.

Ki ne ismerhetné föl mai elvadult kapitalizmusunk jellegzetes figuráit bennük a mai Magyarországon is?

Molière *Mizantróp*jának címszerepét játssza Gálffi László az Örkény István Színházban. Vállán viszi az előadást, amelynek rende-

zését Gothár Péter jegyzi, aki nem tudni, miért, „japánosra" veszi a játékstílust, idegen-mereven mozgatva a színészeket. (Ha ez lenne a cél, meglehetősen erőltetett és nehezen indokolható.) Minden jelenet kimódolt, s nem is kínál támpontokat a megfejtéshez. Gálffi viszont mentes minden mesterkéltségtől; semmi körmönfontság, semmi manír, őszinteségét természetes föllépése szavatolja, a szemünk láttára születik meg Alceste minden gondolata. Önveszejtő szókimondásával magányra kárhoztatik. Mint minden időkben. Kevesen akadnak manapság, akik nem hátrálnak meg a kicsinyes, álnok és törtető környezet előtt, ha elvekért kell kiállani. Mácsai Pál (Oronte) a túlzott önérzetében sértett, hiú fűzfapoéta amúgy alacsonyan szálló szellemének pompás karikatúráját nyújtja.

Panelfüggöny sivár kivágásaiban bukkannak föl rendre Heinrich Böll *Katharina Blum elveszett tisztességé*nek jelenetmozaikjai a Pesti Színházban. Hegedűs D. Géza brechtiesen távolságtartó, ironizáló játékstílust választott a Böll-darab előadásához. A sajtóban indított rágalomhadjáratban megszégyenült Katharina Börcsök Enikő alakításában a szemünk láttára, lépésről lépésre omlik összse – mindennemű „látványosság" nélkül, anélkül, hogy a színésznő rájátszana a tragikus momentumokra. Egyenes derékkal, emelt fővel áll szembe hitvány kihallgatóival; alig mozdul, rezzenetlen arccal is méltóságot, dacot, megkérdőjelezhetetlen tisztességet sugall. Védtelenséggel párosuló eltökéltsége heroinává növeli a néző szemében.

Nem vonhatjuk a kimagasló alakítások kategóriájába a Nemzeti Színház *Oresztész*-előadásának két főszereplőjét. Rába Rolandot és Péterfy Borit az igazgató Alföldi Róbert hívta és szerződtette át a Krétakör társulatából. A szereposztás szemlátomást antihősöket célzott meg. Csak hát ez az antik dráma ellenáll a rendező kívánta vulgarizálásnak. Alföldi kíméletlenül ráerőlteti hamis elképzelését egy olyan tragédiára, amely két kor (a matriarchátus és a patriarchátus) egymásnak feszülését, s a velejáró tragédiát önti szavakba. Mindkettő a maga eszményeinek, hitének akar megfelelni. A rendező változatában ennek nyoma sincs. Hajléktalanba oltott huligánként, a lehető legegysíkúbban, a legcsekélyebb lélektani árnyalás nélkül üvölti végig Rába Roland Oresztész szerepét. Ezzel vélhetőleg azt kívánják jelezni, hogy ma már nincsenek hősök, csak cinikus, elvtelen, élvezetekre utazó gyilkosok – legalábbis ilyennek mutatkozik a férfi főszereplő. Csakhogy ehhez más darabot kellett

volna keresni, vagy megírni. Hasonló „anti-értékrendet" képvisel Élektra szerepében Péterfy Bori is, aki végigordibálja szövegét, s játékával édeskeveset nyújt. Egyszerűen bőrükből kiforgatott vadembereket látunk a Nemzeti színpadán, akik kínosan randalíroznak és krimik gátlástalanul öldöklő diszkópatkányait juttatják eszünkbe, akikben nyoma sincs az Euripidész-tragédia és a görög mítosz királyfia pusztító önvádjának – legfönnebb az üvöltve szajkózott szavak szintjén. A lerobbant kamion, amely a tanyájuk, csak tovább szítja gyanúnkat: valamely hajléktalan-életformát (régebb így mondtuk volna: csöves) megcélzó, x-edik aluljárófilm szereplőibe botlottunk. Ez a modernség teljesen félreértett, vulgarizált változata. S ha már Euripidész Oresztészéről van szó, korántsem az antik dráma egyik főtémájának (melyik a súlyosabb bűn, a Klütaimnésztra által elkövetett férjgyilkosság, vagy az Élektra által fölbujtott Oresztész anyagyilkossága?) színpadi illusztrálását várnók el, hanem a túlhaladott vagy történelmileg előbbre mutató eszmék ütközésének – ám legyen – korunkra való vetítését. Korántsem vulgáris majomemberek környezetében. Remélhetőleg nem ez az „új hang" fog érvényesülni a Nemzeti Színház további életében.

Metz Katalin

TÖRTÉNELEM A CIPŐSDOBOZBAN AVAGY A MÍTOSZ SZÜLETÉSE

Hogy az iskolában tanult némely dolog kitörülhetetlenül beleég az ember emlékezetébe anélkül, hogy szervülne bármivel, arra mindannyian számos példát tudunk. Valahányszor átmegyek a biatorbágyi viadukt alatt, nekem például eszembe jut, hogy ezt a hidat Matuska Szilveszter felrobbantotta. Mindig csak ennyi. Egy árnyalattal sem több, sem kevesebb. Még Simó Sándor *Viadukt* című filmje sem ugrik be soha, jóllehet láttam a nyolcvanas évek elején.

Közvélemény-kutatásom azt bizonyítja, hogy mások is így vannak ezzel. Nem csoda, hogy amikor a filmszemle előzsűrijének munkálatai közben sor került a *Matuska* című dokumentumfilmre, kizárólag a kötelességérzet munkált bennem, és valamiféle letagadhatatlan szkepszis – ugyan, miért lenne ma érdekes ez a Ma-

tuska? – keveredett valami halvány reménnyel, hogy hátha ez nem is az a „viaduktos" Matuska, és akkor még érdekes is lehet.

Aztán alighogy elkezdődött a film, kapkodhattam a fejem, hogy megint kimaradtam valamiből. Egy egész falu vagy város – mert nehéz eldönteni, hogy mi is az a Csantavér, amely leginkább gyerekkorom Nagykállójára emlékeztet – Matuska Szilveszter-lázban ég. Csantavéren, ebben a délvidéki kisvárosban született a „biatorbágyi rém", és a film rendezője, Szász Csongor is, aki úgy döntött, hogy ő pedig a végére jár ennek a gyerekkora óta folyamatosan kísértő Matuska-legendának, mégpedig kamerával, mert az azért biztos. Mert a szó elszáll, az írás megmarad, a kép pedig, nos a kép is megmarad, de hogy perdöntő bizonyíték lenne Matuska bonyolult históriájában, azt azért kétlem. Igaz, ezt a film sem állítja. Sőt!

A film készítői felkeresték mindazokat, akik koruknál fogva még láthatták Matuskát, lehet róla személyes élményük, és azokat, akiket foglalkoztat a személye. Két író, egy képzőművész, egy orvos, aki mellesleg helytörténész, továbbá tanító, paraszt, sírköves, szóval egész Csantavér reprezentálva van, egy szociográfiában sem lehetne jobban. Az asszonyok jobbára csak a kávét főzik, nemigen foglalnak állást. Az egyik író, Bozsik Péter már megírta regényét (*Az Attentátor*, Kalligramm, 2005.), a másik, Dudás Károly még csak tervezi, halogatja, de benne él a témában. Szemlélete némileg romantikus, akár Matuska festményeié. „Nagyszerű, tehetséges, mélyérzésű ember" – idézi a börtön nevelőtisztjének levelét, aki nem érti, hogyan követhetett el egy ilyen kiváló ember ilyen rémtettet. Bozsik szemlélete egyszerre tűnik tárgyszerűnek és mitikusnak, s mint mondja, távol áll tőle Matuska „sztárolása". A legtöbb tény a helytörténész-orvos, dr. Vékony kezében van. Ő levelek, dokumentumok, fényképek birtokosa, ezeket egy cipősdobozban találta Matuska apósának udvarán. Némi fensőbbség érzik is rajta emiatt, jóllehet nem titkolja, neki is vannak kételyei. Felolvas például egy levelet, amelyben írója három szabadkai személyt is megnevez, határozottan állítva, hogy a robbantás előtti napokban félreérthetetlenül robbantásra készültek – vascsöveket hurcoltak és átfestették kocsijaikat –, de ezt a levelet a bíróság nem vette figyelembe. Olyan meggyőzően olvassa, hogy az emberben felmerül, hogy azonnal parlamenti bizottságot kell alakítani Matuska Szilveszter rehabilitálására, különben fabatkát sem ér a demokrácia. De aztán megszólal a képzőművész – szintén helytörténész –, so-

kat tud ő is, de főleg morális szempontokat képvisel, ezért attól tart, hogy a helyiek végül a mennyekbe emelik Matuskát, akinek azért mégis huszonkét halott és tizenhét sebesült szárad a lelkén, plusz az egyéves statárium. Azt pedig végképp nem szeretné, ha mint Csantavér jótevője kerülne be a történelembe, amikor a templomnak ajándékozott, ma is megtekinthető betlehemet is jóval árán felül tüntette föl, miközben mások sokkal többet tettek a városért, s velük a kutya sem törődik. Egy link, nagyzoló szélhámos volt, akinek a hírnévért semmi sem drága.

Hamar kiderül, hogy a film alkotói lényegében arra kíváncsiak, hogy mit jelent a csantavériek számára Matuska személye, hogyan teremtődik és alakul folyamatosan a mítosz, amit a lezáratlanság, a bizonytalanság táplál. És az a „tény", hogy 1945-ben Matuska Szilveszter eltűnt. Ezért értékelődik föl azoknak a vallomása, akik (utoljára) látták. Vagy azt állítják, hogy látták. Mert vannak, akik csak hallották, hogy ők kisgyerekként még látták, de maguk sem tudják, hogy amit ezerszer hallottak az elmúlt hatvan–hetven évben, arra ők emlékeznek-e, vagy az apjuk, nagyapjuk mesélte. Amikor a front elérte a váci börtönt, az őrök és a rabok fejvesztve menekültek. Egyedül Matuska várta a szovjet hadsereget: öltönyben, nyakkendőben, magát börtönigazgatónak kiadva. Később, erre többen is esküsznek, 1945 nyarán, Csantavér felszabadulásakor – így mondják – megjelent a faluban, és a malom előtt egy asztalon állva beszédet mondott. De hogy mit mondott valójában, azt a legöregebbek sem képesek felidézni. „Valami politikát" – mondják. Ez valószínű, hiszen magántermészetű közléseket ritkán mondanak asztalra felállva. Arra is esküsznek, hogy egy dzsip vitte el Matuskát egy vasárnap délelőtt, az oroszok bejövetele után. Azonban arról, hogy orosz vagy szerb volt-e az a katonai jármű, amibe két oldalról közrefogva „besegítették", arról már megoszlanak a vélemények Arról is, hogy miért vitték el. „Az oroszoknak kellett egy ilyen nagyhírű robbantó, ők nem tudtak úgy robbantani" – véli egyikük, de ez nem hangzik túl meggyőzően. Az egyik öreg – lehet vagy nyolcvanéves – csak arra emlékszik, hogy cséplés volt, s ilyenkor nagy a por, s ő egy nótát énekelt, amire Matuska azt mondta, hogy az egy igazi magyar népdal. Kántortanítóként kellett legyen affinitása a zenéhez. Ehhez az emlékezetével hosszan birkózó öreghez többször is visszatér a kamera, mintha bármiben is bizonyító erejű lenne, hogy mit is énekelt akkor. S amikor vég-

re diadalmasan elfújja a „Látod, édesanyám, látod, édesanyám..." kezdetű dalt, s elégedetten mondja, hogy a végére értünk, a néző is érzi, hogy enélkül nem lett volna kerek a történet, hiszen számára az a dal jelenti a Matuskával való találkozást.

Ez a különös, szabad, a műfaji kánonoknak fittyet hányó film, akárcsak *Az attentátor* című regény, inkább a mítosz születését akarja tetten érni, mintsem kideríteni, valójában mi is történt Matuskával. Ebben a furcsa, derűs kavalkádban, amiben Csantavér városka közege éppoly elevenen idéződik föl s éppoly jelentőséggel bír a túrós lepénnyel, a lovas kocsikkal, a piaccal, mint a cipősdobozból elővett dokumentumok, határozottan az az érzésünk, hogy a világ amúgy is megismerhetetlen, s a múlt kutatása maga is a mítoszteremtés része.

A film, bármennyire üdítő, frissessége ellenére hosszabb a kelleténél. Az már fölösleges, amikor a résztvevők mintegy összefoglalják, mit is gondolnak Matuskáról, hisz újat nem tesznek hozzá a korábbiakhoz. Ott jutott eszembe Sára Sándornak a lakitelki filmszemle résztvevőinek mondott intése: ne a film legyen hosszú, hanem az elkészítésére fordított idő. Az őszinte kíváncsiság, a prekoncepció nélküliség s a szereplőkkel való bánni tudás, ami a jó dokumentarista nélkülözhetetlen tulajdonsága, Szász Csongorban megvan. A műgondot és a szerkesztést, s az ökonómiát tanulnia kell – de nem késett le semmiről, hiszen ez a filmje is lényegében „csak" vizsgamunka, a Dunaversitasban készítette.

Tóth Klára

ADAKOZÁS A BERLINI KIRÁLYI KASTÉLYRA

A német kormány hosszú vita és alapos megfontolás után 2007 végén elhatározta, hogy Berlinben 2013-ra újra felépíti a régi porosz királyi kastélyt. Az elhatározásnak több oka is lehet. Az egyesített Németországban újból fővárosi rangra emelkedett Berlin méltóságát a kastélynak nevezett nagy palota már puszta látványával is fokozná. A hatalmas épületegyüttes munkái az építőipar várható recessziójának káros hatásait, főleg a munkanélküliséget is csökkenthetik. Feltehetően serkentőleg hatott az elhatározásra

a romjaiból sikeresen helyreállított drezdai Frauenkirche példája is, amivel a második világháború legvégén esztelenül sújtott város egyik legszebb építészeti értékét mentették meg. Esztelenségről Berlin esetében is szó eshetik. A királyi palota a Berlint ért súlyos bombatámadásokat követően kiégett, de tartófalainak nagy része megmaradt. Sokkal 'egyszerűbben' lehetett volna helyreállítani, mint az összeroskadt drezdai templomot. A szocialista NDK-nak nem volt szüksége a Berlinből neki jutott szektorba eső királyi palotára és különösen nem volt kívánatos, hogy a lakásínséggel küszködő város az egykori porosz hatalomra emlékeztető műemlék újjáépítésére fordítsa erőit. Úgyis sokba került, hogy a kastély közelében a hozzá kapcsolódó – szintén romos – dómot helyrállították. A kastély maradványait, a sérült falakat elbontották, a kastély nyomait is eltörölték. A pártállam az emiatt felháborodott németeknek azzal érvelt, hogy a belvárosban csak így lehet a tömeges rendezvényekhez méltó felvonulási teret biztosítani. Csakhogy nem teret, hanem csúf űrt teremtettek. Ennek megszüntetése az újjáépítés ugyancsak fontos oka. A kastély visszaépítésével egyúttal a Brandenburgi kapu, Berlin közismert szimbóluma is visszanyerheti funkcióját. Hiszen a hársfák alatti út (Unter den Linden), mely nagyon régen a királyi vadászatokhoz vezető ösvény volt, az idők során a kastély reprezentatatív bevezető díszútja lett. Érdekes, hogy tengelye a kastély épülettömbjével szöget zár be.

A Spree partján álló berlini kastély építését II. Frigyes választófejedelem (1440–1470) kezdeményezte. Három évszázadon át végrehajtott bővítések és átalakítások után a 18. században nyerte el azt az alakját, melyet az 1945. évi bombázások idejéig megtartott. ám még a 19. század végéig is bővítették. Az építkezésekben kedvét lelő III. Frigyes választófejedelem (1701-től I. Frigyes néven porosz király) bízta meg Andreas Schlüter szobrászt és építészt a nagyszabású munkák irányításával. Schlüter (1664–1714) ahhoz a német építésznemzedékhez tartozott (kortársai Fischer von Erlach és Johann Lukas von Hildebrandt voltak), akik sikerrel szorították ki az addig német földön szinte kizárólag építő olasz mestereket. Schlüter a korábbi vadászkastélyból egy 200x120 méter területű és 31 méter párkánymagassági keretes beépítéssel szép udvarokat körülzáró együttest alkotott. Ő mintázta a „Nagy választófejedelem" hatalmas bronz lovasszobrát is, melyet a kastély főhomlokzatával szembe állítottak. Schlütert a szépen végzett művészi munka elle-

nére 1706-ban leváltották. Neki róták fel, hogy építésekor a király által követelt 120 m magas torony az olyan mértékig megdőlt, hogy vissza kellett bontani, ami szinte többe került, mint a kastély maga. A hiba a talajmechanika akkor még primitív eszközeivel kellően fel nem tárható altalajban rejtőzött, és nyilván a közeli Spree folyó hatására következett be. Schlüter elvonult Szentpétervárra, ahol jelentős befolyást gyakorolt a város szépítésére. Berlinben utódja Johann Eosander von Göthe építész lett, aki intrikáival feltehetően hozzájárult Schlüter menesztéséhez. Göthe alkotása a kastély nyugati homlokzata, melyet a városképben 74 méteres magasságával uralkodó helyzetű kupola koronázott.

Schlüter szobrászi képességeit a kastély termeinek sora, az egyetemes barokk enteriőrépítészet egyik legfontosabb alkotása, is híven tükrözi. Schlüter remekművének tekinthető itt a vörös bársonyterem, a Fekete Sasrend terem, a különösen díszes Erzsébet-terem, a nagy képgaléria, majd a lovagterem. Ez utóbbi volt az udvari szertartások nagy fogadóterme, különösen gazdag fal- és mennyezetdíszítésekkel, hatalmas üvegcsillárokkal. Követték ezt a lekerekített oldalfalakkal épített nagy pillérterem és a trónterem. Az első emeleti teremsort a lépcsőház „Gigant" lépcsőjén át lóháton is el lehetett érni.

Míg II. (Nagy) Frigyes csak rövid ideig lakott a kastélyban, és a közeli Potsdamban építette ki rezidenciáját, addig II. Frigyes Vilmos (1786–1797) a berlini kastélyban további szép termeket rendezett be. Ezek már az időközben kedveltté vált empir stílushoz igazodtak. A király hellenisztikus vonzalmát mutatja az általa építtetett Brandenburgi-kapu is, mely az athéni Propyleákat idézve zárta le a kastély övezetét.

A szép termeket a kastély új funkióihoz fogják igazítani, Schlüter belsőépítészeti alkotásainak csak emléke marad fenn. Biztató, hogy a „Nagy választófejedelem" tetteit bemutató, 70 m hosszú (!) gobelinsort 1943-ban kimenekítették Berlinből, és így annak visszahelyezése biztosítottnak látszik. Igaz, ez a korai 20. század műve. A „Nagy választófejedelem" lovas szobrát, mely nemcsak művészileg, de előállításának technikája miatt is azért különösen értékes, mert egyetlen öntéssel készült, ugyancsak kimenekítették. Amikor 1946-ban visszaszállították, a szobrot szállító uszály a szoborral együtt elsüllyedt. Csak 1949-ben tudták kiemelni a tegeli tó-

ból, majd Nyugat-Berlinben felállítani. A kastély helyrállítása után biztosan elfoglalhatja régi helyét.

A berlini kastély helyreállítása után Humboldt-Forum néven a tudomány és a művészetek székhelye lesz. Az épületben a 37 000 m^2 hasznos (belső) területből 24 000 m^2 múzeumi célokat, 7000 m^2 könyvtárat, a maradék 6000 m^2 rendezvényeket szolgálna. Kamaraszínház, mozi, a látogatók vendéglátását biztosító egységek is helyet kapnak.

A tervek szerint az építési költségek 80 millió euró lesz. (Ennek a felére sem lenne szükség, ha az NDK idején nem bontották volna el a maradványokat.) Meglepő, hogy eddig mindössze 16,6 millió euro áll rendelkezésre. Az építésügyi miniszter a nemzeti öntudatra appellálva úgy kalkulál, hogy ha a 82 millió németből mindössze 160 ezren egy évtizeden át évente mindössze 40 eurót áldoznak a berlini kastély céljára, akkor megvan a fedezet. Vélhetően ezt össze is fogják gyűjteni.

De fennmaradt még egy súlyos építészet-etikai kérdés. Az, hogy a műemlékvédelmi gyakorlatot 1964 óta szabályozó ún. Velencei karta megköveteli az alkotás hitelességét. Vagyis nem szabad az alkotás eredetiségét a megtévesztés lehetőségével bemutatni, így különösképpen nem szabad egy egész új „műemlék"-et építeni. A tétel ugyan vitatott, de mégis érvényes. A vitát először az amerikaiak ajándéka Athénnak, az ott teljesen újból épített sztoa váltotta ki. Az előírás még nem vonatkozhatott a velencei Szent Márk-toronyra, mert az jóval a Karta megfogalmazása előtt dőlt össze és már 1910-ben vasbeton szerkezettel építették újjá. Vajon hány Velencébe látogató turista hiszi ma is, hogy az eredeti középkori campanilét látja maga előtt? Nem vitatható a drezdai Frauenkirche újjáépítésének jogossága, hiszen ott még falmaradványok álltak. A régi kövek helyzetét számítógépek segítségével meghatározták, így azokat felhasználhatták. Sötét színük az új kövek tiszta felületei között eredetiségük hitelét tanúsítja. És ma úgy tűnik, hogy helyénvaló volt, hogy a második világháborúban szétlőtt-szétbombázott montecassinói Szent Benedek-rendi apátságot is a réginek megfelelően építették újjá. Az is, hogy a lerombolt varsói belvárost és vele együtt a lengyel királyi palotát, mely teljesen elpusztult, ugyancsak újjáépítették. A berlini kastélyhoz közeli Reichstag újjáépítésénél a kupolát Sir Norman Foster mesterien hangolta át a mai korba. Nagyon remélhető, hogy a berlini kastély is helyre-

állítása után megkülönböztethető lesz a régitől, a lebontottól, az egyszer már teljesen eltűnttől. Mert az újjáépítettnek az emlékezést kell felkeltenie, nem szabad a hamisítvány szerepében tündökölnie. Gerő László, a magyar műemlékvédelem nagy mestere immár fél évszázada jól határozta meg a műemlékvédelem feladatát, amikor azt mondta, hogy az késhegyen folyó tánc a történeti hűség és az esztétikai követelmények között. Ennek a kettős követelménynek a berlini kastély esetében is nehéz lesz megfelelni.

Kubinszky Mihály

VARIÁCIÓK VÁLSÁGRA

Hogy 2008 a *válság éve* megjelöléssel kerül-e be a majdani annalesekbe, még nem tudhatjuk, mert könnyen elképzelhető, hogy a neheze még hátravan. Mert válság az, amit nem lehet megoldani. Az a gazdasági visszaesés, amely miatt mostantól fedezetlen hitelből nem lehet fölösleges kacatokat vásárolni, még nem föltétlenül válság, sőt akár az emberiség életben maradását jelentő utolsó esély fölcsillanása is lehet. Ahogy a láz sok esetben a gyógyulás része.

Magyarország számára azonban a mai helyzet sok szempontból mást jelent, mint amit szerte a világban. A magyarság, a magyar nemzet számára jószerével a 20. század maga volt a válság. Ezt a helyzetet sikerült átmentenie a 21. századra is. Ám a történelmi folytonosságtól eltekintve is sokan állították-állítják, hogy Magyarország évek óta a válság állapotában él. Ezt jó néhány mutatós látványelem mind kifelé, mind befelé elfedheti, és el is fedte – mostanáig. Nem csekély részben azért, mert az úgynevezett válságot éppen az idézte elő, hogy a szakmai beszűkültség okán jólesett egyes, az úgynevezett fejlődést bizonyító adatokban gyönyörködni. Ehhez csak az kellett, hogy egy olyan gondolkodásmód keretein belül maradjanak, amelyben olyasféle adatok uralkodnak, mint a GDP-növekmény, hogy elhiggyék, az a jó, ha az állam nem tulajdonos, ha egy gazdaság a lehető legnyitottabb. A közgazdasági-pénzügyi teoretikusok világában rendkívül elterjedt növekedésvallásba vetett hit jegyében az üdvösség felé vezető út része. Ám e képzet-

rendszerről egyszeriben kiderült, hogy sokban téves, vagy legalábbis megalapozatlan – és még saját vonatkoztatási rendszerén belül sem feltétlenül igaz. Ami idáig történt, mindenkit megijesztett. Nem tudni, hogy ez már az a válság-e, amely elkerülhetetlen, mert tarthatatlan az a modell, amely véges rendszerben a végtelen növekedés illúziójára épül. (Ez ügyben a természet már jelezte, hogy visszavágásra készül.) De ami ennél valószínűbb, mert magának a gazdasági-társadalmi létezésnek a szférájában is hatnak egyetemes, a természeti törvényeknek megfelelő szabályok, hogy az előző törvényhez képest a felszín rendje is tiltakozik. Igaz, ennek kimondása sem lesz magától értetődő, hiszen csak néhány romantikus értelmiségi, kevéske álmodozó „zöld" s hasonló zugalternatívok dédelgetnek efféle gondolatokat. Mindenekelőtt azt, hogy a kozmosz legfőbb törvénye nem a növekedés, hanem az egyensúly. Ezt a tételt hágta át az elmúlt évtizedek gyakorlata, mert ennek értelmében minden olyan növekedés, amely egyúttal nem teremti meg a maga új egyensúlyát, szükségszerűen összeomlik, s a krízis addig tart, amíg ki nem alakul valamiféle új egyensúlyi helyzet. Ezt a törvényt hagyta kamaszos önhittséggel, önképzőköri magabiztossággal figyelmen kívül a mai világrend – hogy aztán ijedten lássa be, hogy valamit nagyon elrontott.

Kérdés persze, hogy ki és mennyire képes a belátásra, hiszen ezernyi mentség kínálkozik arra, hogy valamiféle véletlenekkel, személyes hibákkal, eseti tévedésekkel és hasonló, az egész rendszer kudarcának belátását elkerülhetővé tevő magyarázatokkal mentegessék a torzulások haszonélvezői az általuk működtetett rendszert. Nem kérdés, hogy mi magunk, mai civilizációnk ezen a rendszeren belül van. Ezért nagyon nem esik jól végiggondolni azt, hogy alapvető változásokra van szükség. Ha úgy tetszik, rendszerváltásra – bár ezt a szót az elmúlt húsz évben másra használtuk. Nem lesz tehát könnyű az életünket meghatározó elképzelések újragondolása. Már csak azért sem, mert a világnézeti egérutak keresésében az ember, különösen az, akinek felelőssége és hatalma van a legnagyobb rendszerek befolyásolására, fölöttébb tehetséges.

Ami azonban a mai világ uralkodó rendjét egészben érinti, csak részben azonos azzal, ami az elmúlt évek hazai krízisében jelent meg. 2002 óta Magyarország egyre mélyebb válságba került, s ezt a ma (még) kormányzó erők szeretik úgy feltüntetni, hogy a polgári kormányzattal közös a felelősségük. Ez jelenik meg abban

a rendkívül erős propagandában, amelynek hatása az, hogy a közvéleményben a két nagy politikai oldalról megerősödött az *egyik kutya, másik eb* ítélet, ami egyúttal az *úgysem változik semmi* képzetet erősíti. Nos, aligha vitás, hogy a polgári kormányzás utolsó évében észrevehető volt bizonyos egyensúlyromlás. Ez azonban jellemzően nem lépte át a szokásos választási költségvetések szintjét, nem fenyegetett végzetes billenéssel. Sőt: még mindig volt benne annyi tartalék, amely elegendő lehetett volna a mind égetőbben szükséges reformok beindításához. Ami utána következett, az maga lett a közgazdasági rémálom. Az emlékezetes választási stiklik (jogerős ítélet született arról, hogy az MSZP illegitim eszközöket is felhasznált a választásokon) után Medgyessy kormánya ciklusa első pillanataitól példátlan tékozlásba kezdett. Azt lehet mondani, hogy vele kezdődött a négy évre kiterjedő választási költségvetési ámokfutás, amely egyfelől mind halaszthatatlanabbá tette a reformokat, másrészt fölszámolta az azokhoz nélkülözhetetlen feltételeket (anyagiakat, humántőkét, közbizalmat).

Emiatt Magyarország roppant nehéz, e pillanatban megoldhatatlannak tűnő, tehát valóban válságos helyzetbe került. Ebben a krízisben sok olyan tényező is szerepet kapott, ami nem függ össze a világhelyzettel, nem feltétlenül rendszerszerű. (Ha mégis, annál rosszabb.)

A magyar helyzet kialakulásában sok szubjektív elem fedezhető fel. Nem szükségszerűen azért, mert a két évtizeddel ezelőtt végbement rendszerváltás forgatókönyvét az előző rendszer hatalmi technikusai állították össze, hanem azért, mert a forgatókönyv rossz volt. Túl nagy szerepet kaptak benne hibás ideológiai előfeltevések, és maga a rendszer nem korlátozta olyan negatív személyiségjegyek, mint korlátlan önzés és felelőtlenség, korrupció, hatalmi mámor, politikusi hiúság, a valóságon átgázoló, önkontroll és kétely nélküli, mániákus küldetéstudat, veleszületett, kétoldali korrupciós hajlam és társaik érvényesülését. Paradox módon ezért most abban kell reménykednünk, hogy a mai helyzetet ezek a hiányosságok, torzulások, netán bűnök idézték elő, s mindebben az egyéni vétkek szerepe a meghatározó. Ez esetben, bármennyire gigantikus károkkal kell is szembenéznünk, van remény a helyzet javulására. Ahogyan egyébként a pártállam hagyományozta csődtömeg elhárításában komoly eredményeket sikerült elérni, s maga a folyamat akár sikeres is lehetett volna. Ezt azonban korlátozta a

korábbi hatalmi csoportok személyes és szemléleti restaurációja, illetve az, hogy az új modell sem tükrözte a helyi adottságokat, szükségleteket. Ezért támadt a társadalom többségében az az érzés, hogy eben gubát cseréltünk, hogy ugyanaz történik, mint a török kiűzése után, amikor az ország újjáalakítása nem a magyar érdekek, hanem a Habsburg-birodalom elképzelései szerint zajlott. „Tetszettek volna magukat felszabadítani!" – mondhatta volna akkor egy reálisan gondolkodó magyar vezető az elégedetleneknek, de ilyen nem akadt. Ám Bécs (vagy inkább Prága) ezt más hangsúllyal, fenyegetésként alighanem meg is tette…

Nos, ahogyan Magyarország akkor nem tudta felszabadítani magát, úgy most sem tetszett tudni neki forradalmat csinálni.

Magyarország a válságügyekben valóságos nagyhatalom lett. Amit ma élünk, abban láthatjuk: a globális krízishez hozzáadta a magáét – vagy fordítva. Ezért a helyzetről folyó diskurzusban nagyon is természetes, hogy a válság a leggyakrabban használt szó. Az a megnevezés tehát, amelyet a kormány kommunikációja évek óta kínos következetességgel igyekezett kerülni. Mindaddig, amíg a kérdésről döntő kommunikátorok rá nem döbbentek, hogy ez az a csodafegyver, amiről álmodoztak. Valóságos *deus ex machina*: az éppen lebukóban lévő gyújtogató lefülelése elveszti a fontosságát, ha egy vulkánkitörés nyomán a városra tűzeső hullik.

Kutyaharapást szőrével, válságot válsággal gyógyíts – legalábbis verbálisan –, gondolták a kormányzókörök közléspolitikai homeopatái, és azóta minden arról szól, hogy mily ügyesen kezelik a krízishelyzetet. Szó, ami szó, a piros mezben játszó csapat tagjai vesztésre állva mindig jobb teljesítményt nyújtanak, mint akkor, ha véletlenül előnybe kerülnek. Ám ez csak a hátrány magabiztos őrzéséhez elegendő. Igen, ezt teszi, ha történelmi távlatokban is bebizonyosodott, hogy valamiféle hadikommunizmus működtetésében a legügyesebbek. A baj azonban az, hogy a hadikommunizmus alkalmatlan a jövőépítéshez, de még azoknak a problémáknak a megoldására is, amelyek miatt be kellett vezetni. Ebből pedig az következik, hogy hiába a reformszólamok, a magyar társadalom és politikai rendszere problémáinak megoldására sem a jelen vezetés, sem a környezet nem alkalmas.

A hirtelen jött, látványos bajok (a külső válság) pillanatnyilag elfedik a rendszer egészének a mélyebb problémáit (az akuttá vált, belső válságot), mindazt, amit a legutolsó pillanatig takargatni le-

hetett a növekedésre vagy annak ábrándjára hivatkozva. A mi, helyinek tekinthető válságunk kialakulásában kiemelkedő szerepe volt a jelenlegi kormányzóerők intellektuális és ideológiai válságának, a nemzeti stratégia egyre meghatározóbb hiányának.

Az elmúlt két évtized folyamataiból kiviláglik, hogy az a forgatókönyv, amely a nyolcvanas évek második felében az állampárt titkos műhelyeiben született, kizárólag a hatalom átmentésének feladatairól szólt. A nemzet, az ország, a társadalom jövőjéről szóló fejezetekre már nem jutott figyelem, akarat és képesség. Emlékezhetünk arra a gyűlölködő gúnyra, amellyel Antall József kormányának küldetéstudatát ostorozták a baloldal médiájának fürge liberálisai, majd egyenesen programmá tették a program hiányát, és Horn Gyula meghirdette a *merjünk kicsik lenni* doktrínát. Az eredmény most mutatkozik: a gazdaság már nemcsak a kívánatoshoz, nemcsak a lehetőségekhez, hanem önmagához képest is csökken (a stagnálás körül tervezett 2009-es GDP alighanem érzékelhetően zsugorodik majd), miközben a reálbérek kifejezetten brutálisan csökkennek, és jelentősen nő a munkanélküliség. Egyre kisebbek leszünk tehát, mert az utóbbi hat év kormánypolitikája megtiltotta, hogy nagyobbak merjünk lenni: a növekedés helyére a nagyotmondás politikája került.

A válság kezelésének technikái most világszerte azoknak a fogalmaknak rejtett vagy éppen nyílt rehabilitációját jelzik, amelyeket a Magyarországon uralkodó (bár monopóliumát már elvesztett) ideológia hirdetői idejétmúltnak, ásatagnak, túlhaladottnak minősítettek. A kormányfő egyik szezonális szózatában – nesze neked, értéksemlegesség! – fenyegető, az élet minden szféráját érintő konzervatív fordulatot vizionált, és azt mint az ősgonosz megjelenését utasította el. Eközben világszerte olyan, a hagyományosan konzervatívok által fontosnak tartott tényezők kaptak döntő szerepet a válságkezelésben, mint az állam és a nemzet, megrendült a piac önszabályozásába vetett bizalom, és világszerte fölmerült a piaci szereplők fokozott ellenőrzésének igénye. Az is kiderült, hogy míg a globalizáció nem volt képes olyan újszerű eszközöket fölmutatni, amelyek a válság enyhítését szolgálták volna, addig a globalizáció rendszere a válságot pillanatok alatt globálissá tette. (Sőt a multinacionális vállalatokat is a hátországukban azért kimutatható nemzeti érdekek jegyében próbálják támogatni – lásd az Egyesült Államok olyan autóipari óriásainak esetét, mint a General Motors

vagy a Daimler-Chrysler.) És tegyük hozzá mindehhez: a nemzeti szempontok nemcsak a pénzügyi-gazdasági válság kezelésében mutatkoztak meg, hanem ezektől függetlenül halmozottan jelentkeztek az egyoldalú földgázfüggés miatt Európa nyugati felén nem kis fejtörést okozó földgázszállítási válságban is.

Mármost ez az ideológiai-világnézeti átrendeződés megerősíteni látszik a konzervatív gondolat pozícióit. De nemcsak azt: fölfrissíthet különféle piacellenes és akár a tervgazdaságok felé mutató elképzeléseket is. Vagyis: e pillanatban a korábbi neoliberális dominanciát a teóriák közti egyensúlyi helyzet felé mozdulás követi – mert úgy látszik, az egyensúlykeresés egyetemes törvénye még ezen a téren is érvényesül.

Kérdés, hogy itthon mindez befolyásolja-e, és ha igen, miként és mennyire a kezdődő év pártpolitikai mozgásait. Az alaphangot, a magát változatlanul nem saját értékeivel, hanem az általa ellenfeleinek tulajdonított szörnyűségek elutasításával meghatározó kormányfő már megadta. Jellemző kettős kommunikációjában a konzervativizmus fenyegetéseivel riogatva megkísérelte a bankállamosítást célzó bankmentő csomag parlamenti keresztülverését – ezt azonban az elátkozott konzervatívok és a kikapós szövetséges liberálisok megakadályozták. (Aki esetleg nem tudja követni az oldalak, ideológiák, parlamenti szembenállások kombinációját, ne ijedjen meg: nem benne van a hiba.)

Tudom, a (poszt)modern politikaelméletek éppen úgy óvnák a politikusokat és a választópolgárokat az értékszempontok e rendszerben való kereséstől, ahogyan a művészettörténész céh teoretikusai kiirtanák a szépség fogalmát a művészetekhez való befogadói viszonyból. Sajnálatukra azonban, alighanem súlyos evolúciós okokból az ember természetében ott van az értékek és a szépség iránti igény – ahogyan szeret hazamenni, ahogyan a szeretteihez bizonyos kárhozatos elfogultságok okán olyasféle pozitív attitűddel fordul, amelyből kimaradnak (kirekesztés!) az idegenek. Sőt: egy fölmérés szerint „teljesen indokolatlanul" pozitív érzelmeket vált ki belőle a saját vagy szülei neve, közelebb érzi magához egykori iskolatársait, vagy a szülőföldjéről származókat, mint másokat, akik ezeken a (Lukács György valahai szép szavát idézve) partikularitásokon kívülről közelednek hozzá. Ám kevésbé személyes, de éppen ilyen, a totalitással vagy globalitással szemben partikulárisnak minősülő szempontok alapján szavaztak meg kormá-

nyok akár sok száz milliárd dolláros vagy eurós segélycsomagokat a hozzájuk (bizony nagyon is nemzeti alapon) közel álló vállalatcsoportoknak vagy bankoknak.

Hogy mindezt összevéve a múlt vagy a következő évek lesznek-e jellemző módon válságévek – nem tudhatjuk. Ahogyan azt sem, hogy a problémák miként oldódnak meg, megoldhatók-e egyáltalán. Az elmúlt évtizedek roppantul elkényeztettek minket: az a látszat keletkezett, hogy világunk a lehető világok legjobbjaként úrrá tud lenni bajai felett. Ami úgy általában talán igaz is volt, a lenyűgöző technikai haladás, a mindennapok kényelmét újraértelmező eszközök mellett a Kelet–Nyugat szembenállás idáig békés feloldása is ezt a hitet erősítette. Ám ha valami konkrét helyzetet kellett megoldani, már nem ilyen derűs a kép. Európa például máig nem akar tudni arról, hogy a Balkánon középkori háborúk borzalmait felidéző szörnyűségek történtek, hogy a környezeti, energetikai krízis kezdetén járunk, hogy a szegénység világprobléma, hogy a ma legfejlettebb régiók demográfiai válsággal küszködnek, az elöregedés és munkanélküliség a korábbi egyensúlyi rendszer felborulásával fenyeget – és más efféle csacskaságok. A válságok e sokasága közt a kis magyar válság szinte csekélység – talán még van is valami mélyebb igazság abban, hogy előidézői szívesen elbagatellizálják. A baj csak az, hogy éppen ők teszik – és a válságok, nagyok és kicsik, a mi életünket tehetik tönkre.

Gáspár G. János

SZOKÁSOS VÁLSÁGAINK EGYIKE?

Elemzők és hivatásos tollforgatók az elmúlt néhány hónapban rengeteget írtak a világ pénzügyi zavarairól, rég nem látott gazdasági válság közeledtéről. Rosszmájúan azt is mondhatnánk: már annyit magyarázzák, hogy szinte maguk is értik. Sőt: hiszik is, amit érteni vélnek.

Pedig egy bonyolult és sokágú jelenséget majd csak a következményeivel együtt lehet jól leírni – a következmények nagy része pedig még nincs a szemünk előtt. Például még az sem áll vitán

felül, hogy a világ pénzügyeiben valóban krízisről beszélhetünk-e, azaz olyan helyzet előállásáról, amikor az élet nem folytatódhat ugyanúgy, mint annak előtte. Még bizonytalanabb az ember az itthoni ügyeket tekintve: a magyar közéletben minden kommentátor és hivatalos személy válságról, vagyis a változás szükségességéről és elkerülhetetlenségéről értekezik, ám ezenközben a 2008. év karácsonyi üzleti adatai szerint a vásárlások terén minden változatlan. Ami az utca képét, a buszon egymás mellett zötykölődők viselkedését, a mindennapos kapcsolatainkat illeti, szintén minden úgy néz ki, mint annak előtte. Hol itt a krízis? Hol a cezúra a múlt és a jelen között?

Ámde ebből a látszólagos változatlanságból mégse vonjunk le messzemenő következtetést a honi válság meglétéről vagy hiányáról. Hiszen a mai magyar társadalomnak egyik megkülönböztető jegye éppen az, hogy az emberek hatalmas energiákat képesek megmozgatni azért, hogy a status quo ne nagyon változzon – miként a felkelni rest gyerek küzd a paplan csücskéért anyjával, holott tudja, hogy várja az iskola, és el is fog oda menni (de immáron megkésve...).

Maradjunk egyelőre annál, ami eddig történt, és ami történőben van. A világ pénzügyi központjából, az Egyesült Államok bankszektorából kiinduló turbulencia gyorsan átterjedt az egymással szorosan összekapcsolódó pénz- és tőkepiacokra, majd a pénzügyi zavarok – országoktól és gazdasági ágazatoktól függő mértékben – reálgazdasági megrázkódtatássá kezdtek átalakulni.

Először tehát a modern piacgazdaság érzékeny, de éppen ezért államilag erősen védett, egyébként pedig jól dotált és nagy presztízsű alrendszerében fejlődött ki a baj: a pénz világában. Ámbár azon nagyon is lehet vitatkozni, hogy egy részvénytőzsdén a tőzsdeindex egy év alatti megfeleződése kimeríti-e a válság fogalmát, ha előtte esztendőkön át rendesen emelkedett a tőzsdei index? Nem inkább régóta érlelődő korrekcióról van-e szó? A londoni lakásárak 18 százalékos csökkenése válság-e, azt követően, hogy több esztendőn át évi 10 és 20 százalék közötti mértékben nőtt az ingatlanok ára? Válság, krízis, korrekció – mondhatnánk, hogy ez mind csak játék a szavakkal, mert akár korrekció, akár globális krízis van a címlapon, ténylegesen már eddig is nagyon sokan és nagyon sok pénzt vesztettek.

LJUBLJANA
Szecessziós lakóház

Mégsem hiszem, hogy mindegy lenne a továbbiakat illetően az, ahogy az eseményeket megítéljük és elnevezzük: például korrekcióként nézve az eseményekre, sok tennivalójuk nincs a nemzeti hatóságoknak és a nemzetközi szervezeteknek, ha viszont válságnak gondoljuk azt, ami történőben van, akkor a felelős döntéshozók nem maradhatnak tétlenek.

Tény, hogy az amerikai, a brit, majd a francia és a legtöbb európai kormány hamar rendszerkockázatot hordozónak (mármint: a pénzügyi rendszert kockáztatónak) ítélte a 2008 őszén kialakuló eseményeket, és határozottan reagált. Olyannyira, hogy első tanulságként kimondhatjuk: válság idején minden kormány habozás nélkül a maga nemzeti érdekeit veszi előre, akár tartozzon nemzetközi integrációs szervezethez, mint az európai nemzetek zöme. A nemzeti fellépés következtében az Európai Unión (EU) belül a közös játékszabályokat különösebb bejelentés nélkül átmeneti időre felfüggesztették: ez megmutatkozott a bankok, biztosítók megmentését célzó csomagokban, a kulcsiparágaknak nyújtott állami garanciáknál, cégek államosításánál.

Az európai államjogi és kulturális hagyományoknak azonban az felel meg, hogy amikor a válság (avagy: csupán alapos és fájdalmas korrekció) első hulláma levonul, akkor a tagállamok visszatérnek a saját maguk által korábban elfogadott és követett szabályokra; vagy ha az élet azokon már lényegileg átlépett, akkor intézményesítik az új status quót. A bankbetétek állami garanciáinak kibővítése, pénzintézetek állami feltőkésítése, bankállamosítás egy sor nyugat-európai országban – mindez megmutatta, hogy éles döntési helyzetben a demokratikus felhatalmazású kormányoké az irányítás. Azonban a döntéseknek mindig van utóéletük. Technikai szinten nyilván az lesz az egyik következmény, hogy a szakapparátusok, az üzleti körök, a nemzetközi szabályozói közösség fontos intézményei (IMF, BIS, OECD, WTO) módszeresen sorra veszik az állami intervenció kérdéseit.

A kormányzati válságkezelés technikáin túl különösen izgalmas és fontos ügynek érzem azt is, hogy a tágan vett közvélemény, a politikai elit, az akadémiai közösség mit gondol magáról a gazdasági rendszerről, és milyen következtetést von le az eseményekből. Idáig a talán leggyakrabban előforduló értelmiségi vélemény (és nemcsak a mi zavaros hazai közéletünkben) az volt, hogy a mos-

tani turbulencia igenis válság, egyebek mellett a neokonzervatív ideológia csődje, az uralkodó világfelfogás („mainstream") válsága. A politikai baloldalon állók (természetesen nem a magyar színtérről van szó, ahol a gazdasági világképet tekintve végképp nem ad eligazítást az, hogy ki gondolja magát bal-, és ki jobboldalinak) örvendezve konstatálják, hogy a fejlett piacgazdaságok kormányai szinte szabályos keynesi gazdaságpolitikai csomagokat jelentenek be: állami pénzköltekezéssel igyekeznek növelni az aggregált keresletet, ezzel élénkítve a gyenge konjunktúrát.

Ugyanakkor ez ideig nem jelent meg a színen egy új Keynes, aki rendszerbe foglalná a mai helyzetre alkalmazható gazdaságpolitikai elméletet. Mondhatjuk: John Maynard Keynes is csak 1936-ban publikálta nagy művét (*Általános elmélet*), amikorra a fejlett világ egyik felében (nevezetesen az Egyesült Államokban) az addigi normákat felrúgva már igen aktív, pénzköltő politikába fogott az állam – míg Németországban egy másfajta rezsim négyéves fejlesztési tervekkel vette kezébe a nemzetgazdaság zilált ügyeit. Hivatkozhatunk elismerően Keynesre, az aktív állam teoretikusára, és megegyezhetünk abban, hogy mára a neoliberális ideológia és gazdasági gyakorlat megbukott, ám mindebből még nem derül ki, hogy mi is a teendő ma a piacgazdaság rendszerszerű ügyeivel. Az 1950-es és 1960-as évek keynesiánus gazdaságpolitikai doktrínája és kormányzati gyakorlata sokáig valóban sikeresnek bizonyult, mégis jó oka van annak, hogy az 1970-es évektől a monetarizmus, a kínálati oldal gazdaságpolitikája, a racionális várakozások gazdaságelméleti irányzata és egy sor más nézet lépett a Keynes nevére hivatkozó aktivista állami gazdaságfelfogás helyébe.

Keynes ugyan szétzúzta 1936-ban az addigi gazdaságpolitikai ortodoxiát, amely az egyensúlyban tartott államháztartással letudni vélte az állam legfőbb gazdaságirányítási teendőit, és bemutatta: elégtelen társadalmi költekezés mellett az egyébként ugrásra kész kínálat erőit az állami kiadások megnövelésével fel lehet szabadítani, ám ugyanakkor veszélyes eszközt adott a politikusok kezébe. Azt minden politikus megértette, hogy pangó üzletmenet idején az állam jót tesz a nemzetgazdaságnak egy kis többletköltekezéssel, de azt már kevésbé hallották meg, hogy viszont a jó üzleti ciklus idején kell visszapótolni a válságos évek során elköltött forrásokat. Azt azonnal megértették, hogy egy kis pénzügyi lazítás (kamatcsökkentéssel, pénzbőség teremtésével) segít a pangás idején a fog-

lalkoztatási bajokon, de hajlamosaknak bizonyultak elfelejtkezni az inflációellenes fellépésről a rákövetkező ciklusszakaszban.

Mindennek a vége infláció, az állampénzügyek egyensúlytalansága, pénzügyi krízis, majd stagnálás lett az 1970-es években. Addig-addig sikerült tehát elsimítgatni a kisebb visszaeséseket, a keynesi állami keresletösztönzés és (ritkábban) keresletszűkítés eszközeinek alkalmazásával elkerülve a piacgazdaságban gyakori kilengéseket, amíg 1973 után valódi válság fejlődött ki, ami elsöpört egy sor régi, elfáradt struktúrát, egyben elavulttá tette a keynesi gazdaságpolitikát, megnyitva az utat a szabadelvű irányzatok különféle változatai előtt.

Ami egyébként az úgynevezett neoliberális doktrína kudarcát illeti, arról az a személyes véleményem, hogy neoliberálisok voltak és vannak (sőt a közgazdaságtan művelői között nagyon is számosan), de már konkrét neoliberális állami gazdaságpolitikai gyakorlatra (figyelem: gyakorlatra, és nem hirdetett ideológiára) nem is annyira könnyű tiszta példát találni. Vegyük magát a pénzügyi turbulenciákat elindító amerikai ún. sub-prime ügyet: a befektetési tanácsadók és bankárok mohóságát, a hatósági felügyelet gyengeségét lehet ugyan hibáztatni (és ezeken keresztül a neoliberalizmust), de a nem-príma ('sub-prime') adósoknak nyújtott lakáshitelek ügyét nehéz volna egészében az elvadult szabadelvűség és féktelen profitéhség számlájára írni. Éppen hogy a kollektivista 'társadalmi mérnökség' ideológiájában fogant állami elvárás, sőt adókedvezmény formáját öltő politikai akarat ösztökélte az ügyfeleket hitelfelvételre, a közvetítőket és a pénzintézeteket pedig arra, amit egy konzervatív bankár profitalapon nem tett volna meg: nyújtsanak hitelt marginális rétegeknek. A bankári felelőtlenség is tény persze, de azt megsokszorozhatta az a hit, hogy ha mégis baj támadna a politikailag motivált hitelnyújtásból, akkor a kormány talán kimenti a pénzintézeteket; és lám, pontosan ezt történt a Freddie Mac és Fannie Mae nevű jelzálogintézet államosításával, az érintett bankok egy részének kormányzati kisegítésével. No de az ilyen állami intervenció nem illik a szabadelvűség bármely elfogadott definíciója szerinti irányzatba sem.

Magam sosem voltam híve a neoliberális ideológiának (máig a szociális piacgazdaság rendszerét tartom követendőnek, amint ezeken a hasábokon többször volt is alkalmam arról véleményt formálni). Ami azonban az amerikai, brit vagy éppen az izlandi

valóságban kudarcot vallott, az nem annyira a végletes szabadelvűség, mint inkább az a bonyolult, jóléti kompromisszumokkal teli, felelősséget szétterítő amalgám, ami az elmúlt időkben fejlődött ki az Egyesült Államokban és máshol. Állami aktivizmus ez a javából, amit Amerikában a gazdaság meglehetősen gyors – de belső ellentmondásokat hurcoló – növekedése tett lehetővé, vagy hozzánk közelebb az európai jó közepes konjunktúra. Vannak persze komoly országonkénti különbségek életmódban, megtakarítási hajlandóságban, az államhoz való viszonyban, a jóléti ellátástól való függőség fokában, de azért elég gyorsan terjed a szabadelvű hagyományok (öngondoskodás, vállalkozókedv, értelmes kockázatvállalás) világától távol álló etatizmus.

Éppen e kusza rendszer kompromisszumos jellege miatt állhat elő az a helyzet, hogy a mostani gazdasági és pénzügyi viszonyoknak Amerikában, Európában számtalan kritikusa van, de nem szólalt meg ez idáig erőteljes és konzekvens rendszerkritikus, aki felmutatna működőképes alternatívát, nem jött új Keynes. Lehet, hogy korán van még ehhez, mert nyilván más irányt vesz a kritikai gondolkodás, ha a gazdasági szereplők belső átalakulása, a struktúrák módosulása következtében a nagy gazdaságok rövid időn belül túljutnak a recesszión. És megint más következtetésre jutnak a véleményformálók, ha valódi krízis fejlődik ki a mai turbulenciából.

Talán az is tisztázhatja a gondolkodást, ha a nagy tablót kézzelfogható mozaikokra bontják, gyakorlatias választ keresve az élet által feltett kérdésekre. Ilyen tisztázandó kérdés az, hogy a pénzügyi közvetítőrendszert felügyelő országos hatóságok és nemzetek feletti regulátorok vajon miért bizonyultak elégtelennek. Az nem állítható, hogy a szabályozó hatóságok általánosságban nem jelezték volna előre a veszélyeket. Már 2007-ben tárgyalták a szakmai körök, hogy a világ számos pontján kifejlődött „pénzügyi buborékok" nem lesznek képesek csendes, megrázkódtatásmentes módon leeresztődni. Ismert közszereplők egy ideje nagy nyilvánosság mellett mondták el komor jóslatukat a fennálló pénzügyi viszonyok tarthatatlanságáról. Csak éppen alig történt valami 2008 őszéig. Most persze evidenciának számít az, hogy a döntéshozóknak cselekedniük kell. A politikai és üzleti körök vezetőinek nagy tesztje az lesz, hogy ha már a válságjelek megjelenéséig nem voltak képesek korrigálni, akkor most vajon betöltik-e az irányítói teendőiket.

De térjünk haza a mi saját krízisünkhöz. Ami a jelenségszintű ügyeket illeti: a devizaalapú hitelezés kockázatairól már jóval az ország 2008. októberi fizetési válságának kitörése előtt cikkezgettek, megszólalt a jegybank és a pénzügyi felügyelet. Mégis, az utolsó percekig tovább robogott a háztartások, a vállalatok és az államháztartás devizális eladósodása. Ám ez nem is lehetett másként, hiszen a mértéktelen államadósság mellett a forintkamatok olyan magasra emelkedtek, hogy aki csak tehette, és ameddig tehette, devizában adósodott el.

Hogy valóban fennállt-e a hirtelen fizetésképtelenség veszélye 2008 októberében, vagy csupán pánikba esett az államvezetés – nem tudjuk meg egy ideig. Talán a kormány inkább csak kényelmesebbnek találta a nemzetközi szervezetek gyámkodását elfogadni, áthárítva ezzel a döntések miatti felelősség nagy részét is? Megeshet. A válságkezelésben járatlan és ügyetlen vezetőink csupán összevissza improvizáltak? Ebben is lehet igazság. Végeredményképpen – ha már nemzeti stratégiai céljai továbbra sincsenek a kormánynak – egy bizonyos időkeret mostanra létrejött, hála a Nemzetközi Valutaalap kölcsönének. Amíg jön onnan a pénz, nem mehet az ország pénzügyi csődbe, és addig az IMF-hitel feltételei kényszerzubbonyként meg is óvják a kormányt attól, hogy önálló cselekedeteivel még nagyobb kalamajkát okozzon. A készenléti hitel 17 hónapig, 2010 márciusáig vehető fel, törlesztése 27 hónap után válik esedékessé. Az már a következő kormány dolga lesz.

Addig is zajlik azonban az élet, sőt igazából a válságok második szakaszában, a kezdeti dermedtség elmúltával indulnak be az izgalmas mozgások. Történelmi tőkehiányunk viszonyai között fontos kérdés az, hogy vajon visszatér-e a nemzetközi tőkeáramlás korábbi nagy korszaka. A pénzmozgások hirtelen befékeződése 2008 második felében komoly károkat okozott mind a tőkefelesleget felhalmozóknál, mind pedig a tőkét igénylők oldalán. A sok éve tartó tőkebeáramlás most hirtelen megtorpant a térségünkben, és nehéz előre látni, hogy mindez milyen további következményekkel járhat. Az üzleti szereplők egy pillanatra visszafogták stratégiai döntéseiket, felülvizsgálva pozícióikat. Ám a részvényárak esése következtében jó adottságú cégek és anyagi eszközök váltak mostanra igencsak olcsóvá; ilyenkor hamar megjelennek a vevők. Legfeljebb újabb szereplők tűnnek majd fel. A pénzügyi zavarok nem egyformán érintették a világot: míg sokan rengeteget

vesztettek, mások éppen hogy nagy pénzeken ülnek. A pénz pedig a maga természete szerint megindul az ígéretes irányba.

A baj az, hogy az elmúlt időszak magyar gazdaságpolitikája miatt a külső adósság akkorára növekedett, hogy annak mértéke még szokásos kockázati viszonyok között is sérülékennyé teszi hazánkat; most pedig nagyon is nem-szokásos környezetben élünk. Az eladósodás ráadásul nem kizárólag a vele járó kockázatok miatt gond: egyszerűen túl nagy finanszírozási teher jár ekkora adóssággal. A kamatteher pedig lefojtja a magyar konjunktúrát éppen akkor, amikor gyors fordulatok követik egymást a világgazdaságban.

A fellendülésből való kimaradást nem szokás válságnak nevezni. Pedig az igazi nagy baj pontosan akkor történik, ha egy ország mellett elmegy a történelem. Ehhez képest akár még megújulási képességek is kifejlődhetnek abból a társadalmi életérzésből, mely szerint „ez így nem mehet tovább". Most, ezekben a hetekben a magyar társadalom nagy része úgy tesz, mintha szinte minden változatlan lenne az egy évvel ezelőttihez képest. Holott már akkor, egy esztendeje is sokrétű válságban voltunk. A karácsonyi bevásárlási szezon elmúltával, a szürke hétköznapok során viszont már nehezebb tovább színlelni.

Nem fogunk unatkozni a következő egy-másfél évben.

Bod Péter Ákos

HÍREK A SZOMSZÉDBÓL

Szlovák–magyar feszültségek

Baj van a szlovák–magyar viszonnyal. Ahogy egy az MTA épületében november derekán a szlovák–magyar kapcsolatokról szervezett beszélgetéssorozat egyik résztvevője – természetesen provokatívan – kezdte előadását: „az a baj, hogy én létezem". Mármint hogy e szavak megfogalmazója, a pozsonyi Kalligram kiadó vezetője, Szigeti László mint szlovákiai magyar létezik, amivel sem a szlovák, sem a magyar politikai elit nem igazán tud mit kezdeni. Pontosabban, amit tud, az minden, csak nem kielégítő és meg-

nyugtató. A magyarországi sajtó és politika számos tényről mintha nem is vett volna tudomást. Mindig csak a magyar futballhuligánokról és a magyarországi drukkerek megveretéséről esik szó. Holott, becslések szerint mintegy 1000 magyarországi szurkoló érkezett november elsejének szombatján Dunaszerdahelyre a pozsonyi Slovan Bratislava elleni mérkőzést megtekinteni. A stadionban hozzávetőleg 15 ezer ember volt. A pozsonyi drukkerek 1000 jegyet kaptak – tehát a nevezetes rendőrattak szombatján a dunaszerdahelyi stadionban mintegy 13 ezer csallóközi magyar volt. A Csallóköz legnagyobb településének együttese számít Szlovákiában „a" magyar csapatnak. Abban a szektorban is, ahol a videofelvételek szerint minden előzetes ok, vagy figyelmeztetés nélkül sor került a rendőri agresszióra, vegyes állampolgárságú közönség volt, és tudvalevő, hogy a két legsúlyosabb sérülést elszenvedett szurkoló, a klinikai halál állapotából visszahozott Lengyel Krisztián és a másik fiatalember is helyi, magyar. Ezeket a tényeket a belpolitikai összefüggések elfedik, nem érvényesül a kül- és nemzetpolitikai szempont: csak a magyarországiak és a szurkolók ultrái érdekesek. A novemberi konferencián is jól tetten érhető volt a voltaképpeni érdektelenség a határon kívüli magyarok iránt. A mai Magyarországon a környező utódállamokkal szinte csak olyan szakértők foglalkoznak, akik az adott utódállam magyarságából származnak. Ez persze természetes, ők ismerik az adott nyelvet és kultúrát. Ők sincsenek egyébként sokan, gyorsan össze lehet állítani a listájukat. De miért csak ők? Miért nincsenek nagy számban a környező országoknak magyarországi eredetű szakértői és kutatói? Miért teljesen tájékozatlan a magyarországi közvélemény a környező utódállamok népeinek kultúráját és történelmét illetően? Ezen a számos szlovák és magyar szakértőt összehozó konferencián, a magyar résztvevők olyan ismert társadalomtudósok voltak, mint Tamás Pál, Gombár Csaba, Lengyel László, vagy Tölgyessy Péter. Nyugodtan kijelenthetjük, nevüket nem a szlovák–magyar interetnikus kapcsolatok kutatásában szerezték. Meghívásuk jelzi, hogy nincsen szlovák–magyar vonatkozásban más szakértő, felvonultatható társadalomtudósunk, aki egy ilyen konferencián szerepelhet. Úgy látszik, nekünk jó egy ilyen szakértő szakértők nélküli konferencia is. Ez bizony az érdektelenség jelképes megnyilvánulása, azzal együtt, hogy Gombár és Lengyel hozzászólása nemcsak teljességgel belpolitikai tematikájú volt, de a két neves

előadónak arra sem volt ideje, hogy megvárja a rövid program végét. (Felszólalásuk után távoztak, ami mindenképpen udvariatlan a tekintélyes /például exminiszter és diplomata/ szlovák partnerekkel szemben, akik nemzeti ünnepükön, a „bársonyos forradalom" évfordulóján jöttek el Budapestre a velük való találkozásért.) A dunaszerdahelyi DAC futballcsapat november elsejei mérkőzésén történt brutális rendőri fellépés körülményeit bőségesen lehetne elemezni. Ezzel a magyarországi elit és tájékoztatás adós maradt. Amint az egyik szlovák előadó megjegyezte, noha Fico miniszterelnök úr és pártja, a hivatalosan szociáldemokrata Smer, ezt a kormány munkáján nem igazán lehet tetten érni, radikális nemzeti retorikát viszont annál inkább. A Smer delegálta a kormányba az etnikai és kisebbségi ügyekért felelős Dušan Čaplovič miniszterelnök-helyettest is, aki a tekintélyes liberális lap, a *Sme* szerint az ország egyik legnacionalistább politikusa. A szurkolóverés kényes és kínos körülménye pedig, hogy Čaplovič jelen volt a szerdahelyi stadion nézőterén. Ez pedig a Malina Hedvig-ügy vizsgálataiba történt közvetlen kormányzati beavatkozás után bizony hátborzongató. Különösen azzal összefüggésben, hogy a szurkolók megfélemlítésére parancsot kapó rohamrendőrök egy nappal a Szlovákia magyar többségű területeit visszacsatoló, első bécsi döntés 70. évfordulója előtt léptek akcióba. Egy ilyen esemény évfordulóján joggal lehet ideges a hangulat, ilyenkor a hatóságoknak inkább óvatosan kellene fellépnie. Szerencsére a szlovákiai elit jelentős része kifogásolja a kormányzat nemzeti türelmetlenséget tükröző intézkedéseit – és az egyszerű szlovák és magyar polgárok között mindezek ellenére nem vált ellenségessé a viszony. A Schengen után elnéptelenedett ellenőrző bódéjú határátkelők szlovákiai oldalán kétnyelvű, a békés együttélésre biztató transzparenseket olvashat az utazó. Igaz, Fico sovén partnereivel alkotott kormányzati koalíciójának népszerűsége töretlen, újraválasztási esélye nagy. Így nagyon is indokolt volna Sólyom László köztársasági elnöknek Gašparovič szlovák elnökkel tartott találkozóján megfogalmazott javaslatait szlovák részről megfogadni és összhangban a szlovák liberális értelmiség véleményével kisebbségvédelmi törvényt alkotnia. Sőt, akár kisebbségvédelmi ombudsmani hivatalt felállítania. Fico azonban a szlovákiai kisebbségek kezelésével kapcsolatos jogi környezet példaértékűségére hivatkozva azonnal visszautasította e kezdeményezéseket. Számára kifejezetten kapóra jött, magyar-

országi, hungaristára emlékeztető uniformisban koszorúzni járó radikálisok jelentette veszélyre mutatva. Nagy teret kapott a médiában a szerdahelyi atrocitásokat követő néhány szlovákellenes megnyilvánulás, ami szintén takaróul szolgál a szlovák radikális politikának. Bár az ország kormányfőjétől elvárható, érdekes, hogy a 2004. december 5-ei 'Nem'-párti Gyurcsány Ferenc igyekszik a magyar érdekek mellett érvelni, sőt támogatása nélkül az év végén az Országgyűlés nem fogadhatta volna el 343 igen szavazattal a politikai nyilatkozatot, amely konkrétan megnevezve a rohamrendőrség támadását a rendészeti és igazságszolgáltatási gyakorlat európai, jogállami követelményeihez igazításra szólítja fel északi szomszédunkat. Szkeptikus nézetek szerint a magyar kormányfő meglehetősen visszaesett népszerűségén igyekszik így valamelyest javítani, de a merev szlovák partnerrel eredményt még nem sikerült elérnie.

A mai konfliktusok árnyákot vetnek arra, ami egyébként nem általánosan ismert: hogy a magyarság és szlovákság mentalitásában és kultúrájában talán az egymáshoz legközelebb álló két nép a Kárpát-medencében. Természetszerűleg Trianonig történelmünk szinte azonos, azóta is szorosan összefonódott. A szlovák magyarellenességet már az első Csehszlovák Köztársaság idején politikai érdekből szították a „csehszlovakisták", hisz a szlovák politikai elit hamar megtapasztalta, hogy Prága, ahol az ügyek eldőlnek, mindenben primátust élvez a szlovák érdekekkel szemben. A Szlovák Néppárt vezetője a rózsahegyi plébános Andrej Hlinka kifejezetten nem számított magyarellenesnek, sokkal inkább a csehek mindenben megmutatkozó fölényével szembeni küzdelemre helyezte a hangsúlyt. Ilyen értelemben a cseh agitátorok munkájának folytatója – a véletlenül cseh eredetű – Jan Slota, a Szlovák Nemzeti Párt szélsőséges kirohanásairól és a magyar kormánytagokat alpárian becsmérlő kiszólásairól elhíresült vezetője.

Mindenesetre a szlovák–magyar konfliktusok gyors megoldására nehezen számíthatunk, tekintetbe véve a szlovák kormányzat stabilitását és hajhatatlanságát, valamint a magyarországi közvélemény tájékozatlanságát és érdemi érdektelenségét, mint amelyeken változtatni csak igen fáradságosan és lassan lehetséges. Mindeközben azt kell remélnünk, hogy a politikai elitben meglévő agresszív nemzeti türelmetlenség továbbra sem fog átragadni a szlovák lakosságra – megmérgezve a ma viszonylag békés együttélést.

A kibontakozás kilátásait a tartósnak ígérkező világgazdasági válság várhatólag nem fogja segíteni. Mint ismeretes, a szlovák gazdaság fellendülésében nagy autógyártó cégek sorának a beruházása játszott meghatározó szerepet, amelyek most sorra jelentik be termelésük csökkentését. A demagógiától korántsem mentes Fico, Slota és Meciar pedig már kész arra, hogy bármikor bűnbakszerepre alkalmassá tevő retorikát használjon a magyarok ellen.

Új választási rendszer és új kormány Romániában

Az első ránézésre többségi elvű, közelebbről vizsgálva mégis inkább, legalábbis kompenzációs listája révén vegyes választási rendszerű november 30-án tartott romániai általános választások sok szempontból a papírformát hozták – már ha ebben a fordulatos politikai életű országban beszélhetünk papírformáról. Ezúttal bejöttek a közvélemény-kutatói előrejelzések, és elmondható, hogy a 2007. novemberi európai parlamenti voksolás óta lényegesen nem változott az egyes pártok támogatottsága. Ez azt is jelenti, hogy Románia elnökének akkori, a választási reformról tartott népszavazásával megvalósított mozgósítási trükkje (voltaképpen csődje) óta nem sikerült az elnök pártjának a Demokrata, utóbb liberális jelzőt is felvevő pártjának (PDL) előretörnie. Sőt, leadott szavazatokban a nálánál is utódpártibb, posztkommunista szociáldemokraták (PSD) kaptak több támogatást a fej fej melletti küzdelemben a választóktól. Végül nem az Iliescu–Nastase-éra külügyére, Mircea Geoana által elnökölt párt kapta a kormányalakítási megbízást, mert mindössze egyetlen mandátummal, de mégis Basescu elnök demokratái győzedelmeskedtek. Az új választási rendszer végül is működött, bár nem hogy a polgárok zöme nem értette, de még a politikusok egy része sem látta át teljesen. Ebben az is közrejátszott, hogy csak a választások kiírása előtt közvetlenül, valóságos nyomozás révén lehetett megismerni egyáltalán. Amitől magyar szempontból a leginkább lehetett tartani, hogy az úgynevezett Garry-Manderinges választási földrajz trükkjeivel el fogja lehetetleníteni a magyar érdek-képviseleti parlamenti pártot – végül is nem következett be. A sokak által lex-RMDSZ-nek, avagy RMDSZ-es kiskapunak is nevezett, de az egyesített Németország választási rendszeréből is-

mert regionális pártok fennmaradását biztosító megoldás révén, a mostani tapasztalatok nyomán, már úgy tűnik hosszabb távon is biztosított lehet az erdélyi magyarság számára a törvényhozási képviselet. Sőt nem csak a túlnyomóan magyarok lakta Székelyföldön, hanem a mára kisebbségbe szorult magyarságú partiumi és más erdélyi kerületek határait is sikerült úgy kijelölni, hogy az 5 százalékos bejutási küszöböt kiváltó 6 képviselő és 3 szenátor megválasztására a tömbmagyarságon kívül is van esély. Mégpedig 7-8 – összesen tehát mintegy 15 – képviselői kerületben a székelységben, illetve az azon kívüli erdélyi területen. Ebben a kedvező eredményben nem kis szerepe lehetett az előző parlament összetételének, és az előző, 2004-es választásokat megnyerő pártszövetség kettészakadásának. Ugyanis a mostani győztes Demokrata Párt, miután szembefordult 2004-es választási szövetségesével, ellenzékbe vonult. Így a Nemzeti Liberális Párt (PNL) a ciklus nagy részében alkalmi szövetségesekkel kényszerült kormányozni a 332 tagú alsóházban mintegy 60-80 állandó támogató képviselőjével. Ilyen körülmények között érthetően sokat számított a kormányzásban részt vállaló RMDSZ 22 mandátumos stabil támogatása. Ennek szöges ellentéte (a politológiában csak háborúk és nagy válságok idején megkötött) decemberi nagykoalíció, amelyben a két legnagyobb képviselőházi frakció vesz részt 229 mandátummal – tehát ⅔-os többséggel, a mindenkor az aktuális kormányt támogató, 18 kisebbségeket képviselő alsóházi tag nélkül is. Szükség is lesz erre a nagy támogatásra, hiszen a 2007-es uniós tag Románia – a világgazdasági válság beköszöntése előtt – rövid ideig élvezhette a csatlakozás befektetésekben és infrastrukturális beruházásokban megnyilvánuló előnyeit. Emil Boc, a kolozsvári demokrata polgármesterből megválasztott miniszterelnök máris érzékeny megszorításokról döntött: ilyenek az állami intézményvezetők illetményének meghatodolása, a választott politikai elöljárók igazgatótanácsokban való részvételének korlátozása, az állami alkalmazottak végkielégítésének megvonása, nyugdíjasok munkaviszony-létesítési lehetőségének eltörlése. Ezek az intézkedések bár általánosságban népszerűek, de nagyban sértik a PSD szervezeti érdekeit és tömegbázisát, amely az ellenzéki kiéhezettség után nem feltétlenül ezen lépések végrehajtásáért szeretett volna bekerülni a hatalomba, miközben idősebb korú választói előtt most viselheti ezen intézkedésekben való részvételéért, ezek legitimációjáért

ZILAH
A városi artézi kút egyik öntöttvas figurája

a társadalommal szemben a kormányzás ódiumát. A kiegyenlített választási eredmény révén egyébként is patthelyzet alakult ki. Bármelyik nagy párt az ellenzékbe vonult, eddig kormányzó liberálisokkal megfelelő többséget tudna kialakítani. Az EPP-tag PDL kapcsolata úgy megromlott a PNL-lel, volt szövetségesével, hogy annak ellenére, hogy ez elvileg egész más doktrínát képvisel a politikában, inkább vállalta a nagykoalíciót a PSD-vel – igaz, ezzel a húzással a válságintézkedések terhét is megosztotta rivális, új partnerével. A minisztériumokat a két párt egymás közt egyenlően (9–9) osztotta fel: az igazságügyi tárcát pártfüggetlen miniszter vezeti, aki már a leköszönt kormányban is ezt a tisztséget töltötte be.

Így nem juthatott tárca az RMDSZ-nek, ami komoly veszteség, hiszen az olyan minisztériumokon keresztül, mint a Borbély László irányította középítkezési, vagy a Kóródi Attila vezette környezetvédelmi tárca, sok pénz áramolhatott Erdély magyar lakta helységeibe. Ugyanakkor jól kalkulálható, hogy nem lesz súrlódásmentes a két egyenlő erejű partner koalíciójának működése. Ennek fényében pedig már korántsem olyan meglepő az RMDSZ hetykén magabiztos ellenzékbe vonulása, a felkínált államtitkári posztok visszautasítása. Markó Béla, a párt elnöke a választások értékelésekor egyszerre beszélt az EPP-n belüli testvérszervezetiségről a PDL-lel, és ugyanakkor a PSD-vel azonos szellemi közösségbe tartozónak nevezte pártját. Ez a képlékeny bizánciánus fogalmazás azonban voltaképpen a romániai magyarság politikai helyzetének természetes folyománya, a folyamatos hintapolitizálás következménye, amibe az RMDSZ immáron úgy tűnik, meglehetősen beletanult, és amit a román politikai vezetés instabilitása idején nyilván előnyére fordíthatott. Az RMDSZ, mivel képes volt megőrizni súlyát a törvényhozásban, természetesen sikeresnek tekintheti a novemberi választásokat az új választási rendszerben is – bár az országos részvételi arány csaknem 20 százalékkal maradt el a 4 év előttitől, és ezúttal a magyar választók sem járultak a románságnál magasabb számarányban az urnákhoz. A két évvel ezelőtti EP-választáson, amikor Tőkés László református püspök független jelöltként történt indulása teremtette politikai verseny külön mozgósító erőt jelentett a magyarság számára, és az országos arányhoz képest csaknem 50 százalékkal többen szavaztak a magyar vidékeken. A katolikus Csíkban a mostani visszaesés ugyan nem volt olyan feltűnő, viszont a jelentős protestáns lakosságú Háromszék-

ben, Kovászna megyében az országosnál is gyengébb részvétel komoly jelzés mind az RMDSZ megkopott politikai hitelességére, mind pedig a néhány esztendeje zászlót bontott magyar ellenzéki párt, a Magyar Polgári Párt számára. Az új választási rendszerben, a főként csak a székelyföldi tömbmagyarság körében jelentős támogatottságú új magyar párt nem merte vállalni a megmérettetést. Részben azért, mert nem rendelkezett egy ilyen kampányhoz elégséges erőforrással, másrészt visszarettent annak ódiumától, hogy az RMDSZ-től esetleg elvont szavazatok miatt felelőse legyen a magyarság törvényhozási képviselet nélkül maradásának. Felemás módon azonban, néhány székely választókerületben független jelölteket indított külső támogatóként, persze úgy, hogy ezek a jelöltek semmi komolyabb segítséget nem kaptak a kampányukhoz. Így azután a magyar választópolgároknak az urnáktól való jelentős távolmaradása révén az RMDSZ úgy őrizhette meg országos támogatottsági arányát, hogy jócskán kevesebb leadott szavazatot kapott, mint négy éve, nagyjából annyit, mint az utóbbi önkormányzati, vagy a 2007-es EP-választáson. Ugyanakkor az MPP nem vette figyelembe a *hasznos szavazat* elvét, amikor félig-meddig támogatott függetleneket indított – ugyanis úgy juthattak volna mandátumhoz, hogy a választási kerületekben abszolút többséget szereznek. Mivel erre kevés esélyük volt, a reájuk adott szavazat pártlista híján végleg elveszett. A jelek szerint ezt a választók belátták, és nem is támogatták a függetleneket, akkor sem, ha egyébként országos ismertségű és tekintélyű, vagy kerületükben megbecsülést szerzett, sikeres, több ciklusos RMDSZ reformplatformos képviselői múlttal vállalta a függetlenkénti indulást az illető. Így az MPP országos megmérettetés nélkül maradt, méghozzá úgy, hogy támogatott független jelöltjei sorra minden várakozáson aluli eredményekkel, megszégyenítő vereségeket gyűjtöttek be. Rövidesen kiderül, hogy ezekből a választói jelzésekből milyen következtetéseket képesek a magyar pártok levonni. Meg tud-e újulni az RMDSZ, mit tesz majd kihívója, az MPP, amelynek vezetője, Szász Jenő a felemás részvétellel begyűjtött kudarcot a választásoktól való távolmaradás sikereként értékelte.

Gyulai György

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XVIII., Nos.. 1–2., February 2009, Budapest.

Editor-in-Chief: Gyula Kodolányi. Publisher: György Granasztói. Published by Magyar Szemle Foundation.

Gáspár Gróh. *Hope in Darkness.* Editor's Note on the dangers of the present financial and economic crisis, which may have a chance to attenuate our contemporary cult of economics and technology, and turn us toward intrinsic values.

Béla Kádár. Member of the Hungarian Academy of Sciences, Chairman of the Hungarian Society of Economists, Budapest. *After the Fall, Waiting for Renewal. Part II.* An analysis of the extreme swing of the economic pendulum of free market liberalism in the last twenty five years, and the necessity of national and international regulation, co-operation and moral change.

Ferenc Kulin, critic and literary historian, Former Chairman of the Cultural Committee of Parliament, Budapest. *Hungary – Today and Tomorrow.* Review on the common themes of the collection of essays published under the same title in December 2007. In the book, inspired by former President Ferenc Mádl, scientists, scholars and economists of the centre right examine the challenges facing Hungary.

Gabi Dolff-Bonekämper. *National – Regional – Global?* One of the foremost German authorities of museum affairs examines the present trends in exhibition policy and the preservation and management of the great public collections and monuments. The essay is translated by Ernő Marosi, Director of the Institute of Art History, Hungarian Academy of Sciences, Budapest. The illustrations of our present issue were selected as an accompaniment of these themes.

Géza M. Szebeni, diplomat and historian, Budapest. *The Mindszenty Material. Part II.* Although the pertinent state documents are closed to researchers until 2038 both in the Vatican and in Hungary, the diplomatic manouvers and political attitudes clashing about the fate of Cardinal József Mindszenty can be fairly well reconstructed from the archives and minutes of the Political Committee of

the Hungarian communist party. The Cardinal took refuge at the Budapest Embassy of the US in November 1956 after the fall of the 1956 Revolution, and negotiations about his final leave for exile in Austria were closed down by the three parties involved in as late as 1975.

Miklós Rónay, Budapest. *Interpretations of the Flag of the European Union.* Not long ago it was hotly debated whether a reference to the Christian roots of Europe should be included in the preamble of the Constitutional Contract of the European Union. Although the proposition was rejected, the flag of the Union bears a close resemblance to a well-known symbol of the Virgin Mary, twelve stars on a blue background. Yet other interpretations are also open, and evocations of many differing traditions.

Ferenc Süle, M.D., psychiatrist, Budapest. *The Healing of the Soul and Spirituality. Part III.* A Jungian elaboration of spirituality based on the healing experience of religious neuroses explores spirituality as the most complex cluster of transpersonal relationships, which includes the communal and social dimension as well.

1% Metaphysics. György Szabados has selected a passage from essayist Béla Hamvas, „The Way of the Ancestors, and the Way of the Gods".

Books and Events

Béla Petrik. *Yet It Was the Third Course.* István Bibó, the most significant Hungarian political thinker of the mid-century, remained true to his Thirties populist origins, never giving up this broader third-way European outlook, and never truly sided with a Marxist leftism, our reviewer argues with the author of the latest monograph, Tibor Huszár. (*Bibó estéje*, Corvina, Budapest, 2008.)

Gáspár Gróh. *A History Lesson About the Lesson of History.* Historian Géza Herczegh's new autobiographical novel presents a young man's vivid eye-witness details of the Soviet army's brutal onslaught on civilian Hungary in 1945 that has been hardly presented before. (*Foggal és körömmel*, Helikon, Budapest, 2008).

Erzsébet Kisida. *The Possibilities of the Philosophy of History.* Jenő Szmodis, LLD., a historian of law, has written a powerful study of

static and dynamic cultures, and the problems arising from their interferences in the contemporary world. (*Kultúra és sors*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2007.)

Katalin Metz. *The Actor – a Mirror of Our Existence or a Puppet.* In her current article, our permanent theatre reviewer analyzes recent Budapest productions where contrary to contemporay fashion, the actor is the key to the performance – Ostrovsky's *Wolves and Sheep* (Radnóti Színház), Molière's *Misanthrope* (Örkény István Theatre) and a stage version of *Katharina Blum's Lost Honour* by Heinrich Böll (Pesti Theatre). Less successful among them is the *Oresteia* at the National Theatre.

Klára Tóth. *History in a Shoe Box or the Birth of Myth.* Szilveszter Matuska became notorious as the nutty lonely terrorist of the Hungarian Thirties. After his prison sentence he returned to his home county, and disappeared during World War II, leaving behind legends of fame and and magnanimity among the locals. These legends and their present-day perpetrators are recorded in a documentary film by a young director. (*Matuska*, direkted by: Csongor Szász, Dunaversitas, 2009.)

Mihály Kubinszky. *The Berlin Palace of Frederick the Great.* The residence was destroyed during World War II, the ruins were razed down by the Communist authorities. Now, at a time of the renewal of German self-respect, the palace will be re-built on the basis of original documentation, and part of the costs will be covered from the donations of citizens.

János G. Gáspár. *Variations on the Crisis.* The writer of our domestic affairs column examines the chances of the Hungarian state and society to successfully answer the challenges of the present world crisis.

Péter Ákos Bod. *One of Our Customary Crises?* Are current world developments truly the proofs of a general crisis, or just a transitory disturbance. The answer will be given by the next eifgteen months – although there is no doubt that the paradigm of neoliberal economic policy is going through critical moments. In Hungary, however, neither the citizens nor the government has taken an account of the developments and the solutions.

György Gyulai. *News From the Neighbourhood.* Despite their common Social Democrat denomination, the governments of Slovakia and Hungary are unable to see eye to eye, and Slovakia has

not come up with an acceptable explanation for the violence of its riot police against Hungarian soccer fans in Dunaszerdahely in the early autumn of 2008. It is civil society on both sides of the border that makes initiatives to carry on a normal relationship. In Romania, a new election system whose complexities the politicians have not yet mastered, dropped the Hungarian Democratic Alliance of Romania out from government for the first time since 1990. The author speculates on the changes that may be generated by the new situation in the political thinking and strategy of Hungarians in Romania.

In this issue of Magyar Szemle we publish photographs of monuments and works of the Hungarian cultural heritage, as illustrations of the essay by Gabi Dolff-Bonekämper. The photographs were made by our editor, Gáspár Gróh and (one phot, p 111.) Géza Entz.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bod Péter Ákos (1951, Szigetvár) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczcsal, Václav Klausszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs*. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006).

Dolff-Bonekämper, Gabi. A szerző a berlini Technische Universität művészettörténész professzora, szakterülete mindenekelőtt a műemlékvédelem és elmélete, igen aktív részvevője e szakterület s általában a művészettörténet nemzetközi fórumainak.

Gáspár G. János könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

Gróh Gáspár (1953, Budapest) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. 2007-ben Pethő Sándor-díjat kapott. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó*

Dezső: Az elfelejtett arc (Válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (Válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Válogatás és szerkesztés, 2004), *Cs. Szabó László. A kis népek hivatása.* (Előszó, válogatás, szerkesztés, 2005), *Nézni a láthatatlant* (Kisesszé, 2005), *Határ.Ok nélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006).

Gyulai György (1965, Budapest) a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen tanult. Agrárgazdaság és szociológiai kutatásokat végzett Romániában, Kárpátalján, Szlovéniában és Bácskában.

Kádár Béla (Pécs, 1934) akadémikus, egyetemi tanár. 1990–94 között az Antall- illetve a Boross-kormány külgazdasági minisztere, az 1991-es magyar–EU társulási tárgyalások irányítója. 1998–2002-ben hazánk OECD-hez delegált nagykövete (Párizs). Nyolc könyv, 450 tanulmány szerzője, a Magyar Közgazdasági Társaság elnöke.

Kisida Erzsébet jogász 1971-ben a József Attila Tudományegyetemen szerezte diplomáját. 1984-ig bíróként, 1999-ig minisztériumi tisztviselőként dolgozott az Oktatási Minisztériumban illetve annak jogutódainál. Jelenleg ügyvédként dolgozik, illetve a jog és az erkölcs összefüggéseit vizsgáló kutatást végez.

Kubinszky Mihály (1927, Sopron) építészmérnök. Elismerései: Ybl-díj (1992), a Soproni Egyetem Prof. emeritus címe (1996), Széchenyi-díj (2003).

Kulin Ferenc (1943, Pomáz) irodalomtörténész, politikus. 1975–1980 a Mozgó Világ munkatársa, 1981–1983 főszerkesztője. 1990–1998 között országgyűlési képviselő (MDF, MDNP), 2005-től a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészkarának dékánja. F. m.: *Hódíthatatlan szellem* (1982), *Közelítések a reformkorhoz* (1986), *A bukásunk lesz a vesztetek* (1987), *A tét* (1994), *Középkezdés* (1998), *Kölcsey Ferenc* (2000), *A XIX. század költői* (Magyar Remekírók 2000), *Készenlét* (2008).

M. Szebeni Géza (1945, Pestszenterzsébet) bölcsészdoktor, kandidátus, ny. követ. Kutatási területe a 20. sz.-i politika- és diplomáciatörténet. F. m.: *Alcide De Gasperi. Egy kereszténydemokrata a 20. században* (2007).

Metz Katalin (Marosvásárhely) színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet munkatársa. F. m.:

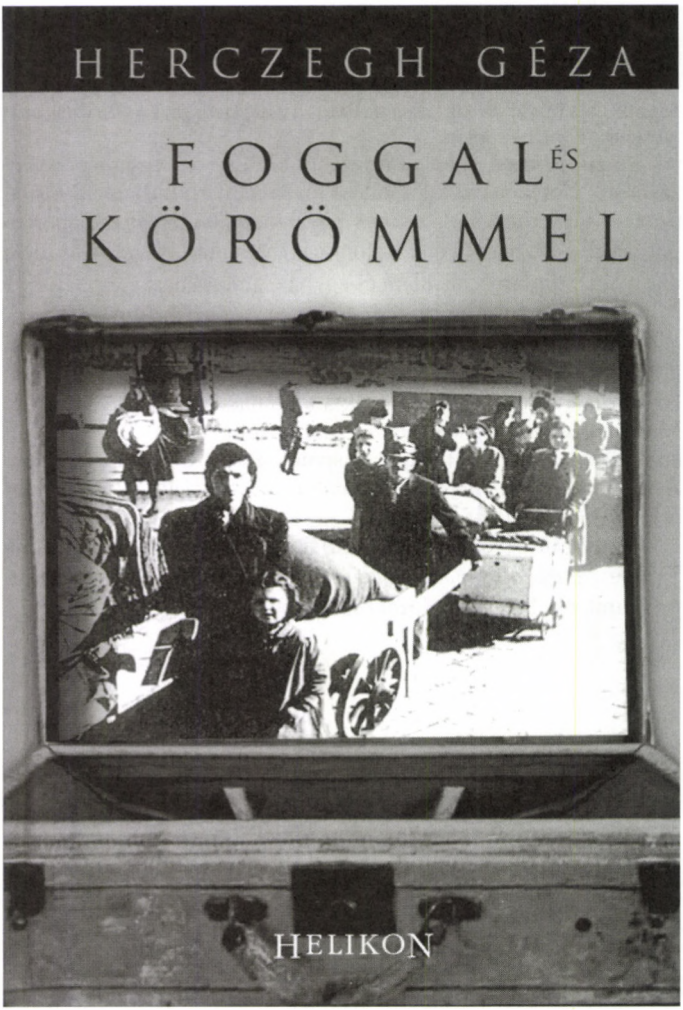
Forgószélben. Harag György, a rendező-mágus (1998), *Hetedhét határon túli gongütések* (2004).

Petrik Béla (1965, Budapest) ügyvéd. A népi mozgalommal foglalkozó írásai az *Új Látóhatár*ban, a *Hitel*ben, az *Életünk*ben és a *Magyar Szemle*ben jelentek meg.

Rónay Miklós (1968, Budapest) külügyi és egyházpolitikai szakértő. Nemzetközi kapcsolatok tudományt tanult, majd ebben doktorált a Budapesti Corvinus Egyetemen, teológiát és kánonjogot tanult a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Kutatási területe az egyházi diplomácia, állam és egyház kapcsolata.

Süle Ferenc (1936, Budapest) orvos és pszichológus. A pszichiátria, a pszichoterápia és az addiktológia szakorvosa. Megalakulásától húsz éven át vezette a magyarországi Jung Egyesületet. Fő kutatási területe a valláslélektan, az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet valláspatológiai osztályvezető főorvosa volt (1992–2000). Jelenleg főleg valláspatológiával foglalkozik. F. m.: *A jungi mélylélektan napjainkban* (1996), *Valláspatológia* (1997), *Család és lelki egészség* (2006).

Tóth Klára (1953, Nyíregyháza) filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője. F. m.: *Donquijote köpenyében.* Pályakép és dokumentumok B. Nagy Lászlóról (2005).

HERCZEGH GÉZA
FOGGAL ÉS KÖRÖMMEL
HELIKON

Nemzeti Érdek

TÁRSADALOM • GAZDASÁG • STRATÉGIA

GÁL RÓBERT IVÁN
A nyugdíjrendszer politikai döntésektől való elszigetelése

GERSE KÁROLY
A liberalizált villamosenergia-rendszer

JENEI GYÖRGY
Válaszút?
Neoweberiánus szintézis vagy neopatrimoniális elfajulás

LAKI LÁSZLÓ
A „rendszerváltás", avagy a „nagy átalakulás"
Tézisek arról a kihívásról, amit rendszerváltásnak neveznek

LUKÁCS ANDRÁS
Ökoszociális államháztartási reform: kiút a válságból

OHNSORGE-SZABÓ LÁSZLÓ
A munka vége? II.
Foglalkoztatásról és munkanélküliségről egyes baloldali apokalipszistanok ellenében

2008. TÉL
II. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

LAPUNKAT A LAPKER TERJESZTI, ÉS AZ ALÁBBI HELYEKEN MEGVÁSÁROLHATÓ

INMEDIO BOLTOK

Budapesten: Soroksár, Auchan, Bevásárló 2; Campona Nagytétényi u 37–47.; Váci u. 10.; Bajcsy-Zsilinszky út 76.; Mammut 2, Lövőház u. 4.; Budagyöngye, Bev. közp.; Szilágyi E. fasor 121.; Pólus elöl, Szentmihályi u 131.; Fehérvári u. piac; Csobánka tér 2.; Örs vezér tere, Sugár; Albertfalva Auchan; Soroksár HÉV; Grassalkovich–Hősök tere sarok; Városház u. 3–5.; Heltai Jenő tér csarnok; Megapark Tesco; Mártírok útja 281., Hegedűs Gyu. út 24.; Párizsi udvar; Örs vezér tere ÁRKÁD; Aréna Plaza, Kerepesi út 9.; Lidl Nagytétényi út.

Vidéken: Berettyóújfalu, Dózsa György u. 6.; Bicske, Bocskai u. 5.; Bonyhád, Szabadság tér 12.; Budakalász, Cora, Omszk park 1.; Budaörs, Auchan; Budaörs, Tesco; Csongrád, Fő u. 2–4.; Debrecen, Balmazújvárosi út Cora; Debrecen Plaza, Péterfia u. 18.; Debrecen, Malompark, Füredi u. 27.; Dunakeszi, Auchan; Dunaújváros, Dózsa György út 56.; Eger, Széchenyi út 20.; Eger, Agria, Törvényház u. 4.; Érd, Tesco, Budafoki u. 2–4.; Fehérgyarmat, Kossuth tér 3–5.; Fót, Cora; Gödöllő, Szabadság tér 9.; Gyöngyös, Páter Kiss Szaléz út 1.; Győr Plaza, Vasvári P. u. 1/a.; Győr Árkád, Bajcsy-Zs. u. 80–84.; Győr, Hermann 25.; Győr, Petz Aladár Kórház; Győr Tesco, Királyszék u. 33.; Gyula, Béke sugárút 12.; Hajdúszoboszló, József Attila u. 2.; Hatvan, Horváth Mihály út 5.; Hódmezővásárhely, Andrássy 10–12.; Kaposvár Kaposvár Plaza.; Kaposvár, Fő u. 23.; Kaposvár, Ady Endre u. 5.; Kapuvár, Fő tér 10.; Kecskemét, Petőfi Sándor 2.; Kecskemét, Budai 2.; Keszthely, Tesco, Keszthely, Csapás u. 27.; Komárom Igmándi 11.; Komárom, Klapka u. 12.; Kőszeg, Városház u. 5.; Marcali, Rákóczi u. 19–21.; Mezőkövesd, Mátyás király út 101.; Miskolc, Szemere út 2.; Miskolc, Széchenyi út 6.; Miskolc, Tesco, Szentpéteri kapu 103.; Mosonmagyaróvár, Kormos ltp 2–4.; Nagykanizsa Plaza, Nagykanizsa Fő út 1.; Nyíregyháza Plaza, Szegfű u. 75.; Nyíregyháza, Október 23. tér.; Orosháza, Tesco, Vásárhelyi út 23/a.; Pápa, Kossuth u. 30.; Pécs, Árkád, Nagy Lajos kir. út–Alsómalom sarok; Pécs, Tesco, Komlói út; Pécs, Tesco, Makai u. 5.; Solymár, Auchan, Szent Flórián 2.; Sopron, Tesco, Ipar krt. 30.; Sopron, Széchenyi tér.; Sopron, Magyar út 5.; Sopron, Várkerület 44.; Szeged, Kárász – Dugonics tér 1.; Szeged, Cora. Zápor 4.; Szeged, Jókai u. 1.;

Székesfehérvár, Fő út 9.; Székesfehérvár, Alba Pláza, Palotai út 1.; Székesfehérvár Tesco, Aszavölgyi út 1.; Szentes, Tesco, Alsórét u. 258.; Szolnok, Ady E. u.; Szandaszőlős; Szombathely sétáló, Fő tér 16.; Szombathely, Szűrcsapó u. 4.; Szombathely, Hunyadi u. 5–7.; Tapolca, Tesco, Veszprémi 5.; Tata, Bajcsy-Zsilinszky u. 4.; Tata, Május 1.; Tatabánya, Vértes Center, Győri u. 7–9.; Tatabanya, Fő tér; Törökbálint, Cora, Torbágy út 1.; Törökbálint, Munkácsy M. u. 27–29., Várpalota, Tesco, Fehérvári út 17.; Veszprém, Kossuth u. 1.; Veszprém, Plaza, Zalaegerszeg, Kossuth L. u. 32.; Zalaegerszeg, Tesco, Sport u. 1.

RELAY BOLTOK

Budapesten: Árkád Örs vezér tere 25/a.; Árpád híd 1. – Váci út–Róbert Károly körút; Batthyány tér Metró, Batthyány tér HÉV; Blaha L. tér – EMKE aluljáró üzlet; Boráros tér HÉV-aluljáró; Déli pu. asztal; Déli pu. Metró; Déli 1. Metró; Dózsa Gy. út aluljáró; Ecseri út Metró lent; Ferenc krt.–Üllői u. sarok; Ferihegy 1 Várócsarnok; Ferihegy 2/B; Flórián tér aluljáró; Frankel Leó alulj. – Frankel Leó–Margit krt. sarok; Határ út Metró; Kálvin tér 1.; Kelenföldi pu. I.; Kelenföldi pu. II.–Kelenföldi pu. váró; Kelenföldi pu. III. aluljáró; Kígyó u. lapüzlet, Klinikák Metró; Lehel–Gogol alulj.; Lehel peron–Lehel tér Metró áll.; Lehel–Victor H. aluljáró; Mexikói út Metró; Móricz Zs. körtér 16.; Moszkva tér Presso; Nagyvárad tér Metró; Nagyvárad peron–Metró II.; Népliget fsz. buszáll. – Könyves K. krt.–Üllői út, Népliget Metró; Nyugati tér aluljáró; Örs vezér tere peron II.; Pötytyös u. Metró; Péterfy S. Kh. Péterfy S. u. 8–20.; Stefánia u. Sport Aréna; Újpest Állami, Metró; Újpest Metró végállomás.
Vidéken: Békéscsaba, MÁV Andrássy út 58.; Cegléd, Kölcsey tér 3.; Celldömök, MÁV Vasútállomás; Debrecen, Máv I. Petőfi tér 12.; Debrecen, MÁV II. MÁV Állomás; Érd, Stop Shop Budai utca; Győr, MÁV Révai u. 8.; Miskolc, Tiszai I. Tiszai pu. aluljáró; Miskolc, Tiszai II.–Tiszai pu csarnok; Nyíregyháza, MÁV Állomás; Pécs, MÁV Indóház tér; Szeged, MÁV Nagyállomás; Székesfehérvár, Béke tér 3.; Szolnok, MÁV Pu.; Szombathely, MÁV csarnok; Szombathely, Volán Ady tér; Tata Volán-Volán pu.

EGYÉB ÁRUSHELYEK

Vidéken: Győr, Volán, Hunyadi u.; Kecskemét, Malom Center, Széchenyi tér; Sopron, Volán, Lackner K. u.; Tatabánya, Buszmegálló, Fő tér 12/a.; Tatabánya, MÁV, Győri út 1.; Tatabánya, Volán, Győri út.

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. Granasztói György

Főszerkesztő:
Kodolányi Gyula

Tipográfiai terv:
Banga Ferenc

Műszaki szerkesztés:
Abinéri Ottó
AbiPrint Bt.

Nyomdai munkálatok
Séd Nyomda Kft.
Szekszárd
Felelős vezető: Katona Szilvia

ISSN 1216 6235

A „meg nem rendelt" kéziratokra megpróbálunk válaszolni, és igyekszünk azokat megőrizni. Ha nem sikerülne, szíves elnézésüket kérjük. A szerk.

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága
1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 4080 Ft, fél évre 2040 Ft,
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033
Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Tengerentúlra
hajóval fél évre: 13 000 Ft,
légipostán: 15 000 Ft;
Európába: 11 700 Ft,
elsőbbséggel: 14 000 Ft.
Külföldön a befizetés időpontjában
érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban,
a részletes lista
a 198–199. oldalon található.
És az alábbi
könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZban
és a LÍRA KÖNYV Zrt. budapesti
és vidéki boltjaiban,

BENCÉS KÖNYVESBOLT
(V., Ferenciek tere 5.);

GONDOLAT KIADÓI KÖR
KÖNYVESBOLT
(V., Károlyi M. u. 16.);

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrássy út 45.);

KÓDEX KÖNYVÁRUHÁZ
(V., Honvéd u. 5.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PONT KÖNYVESBOLT
(V., Nádor u. 8.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

TELEKI TÉKA
(VIII., Bródy Sándor u. 46.);

ÚJ EMBER KÖNYVESBOLT
(V., Kossuth Lajos u. 1.);

VINCE KÖNYVESBOLT
(I., Krisztina krt. 34.);

a BALASSI KIADÓ
könyvesboltjában
(II., Margit u. 1.)
korábbi számaink is kaphatók.

MÁRAI SÁNDOR EMLÉKÉRE

dokumentum- és játékfilmek február 21-én a Duna Televízióban

13:15 **Emlékezés Márai Sándorra**
Magyar dokumentumfilm

13:45 **A gyertyák csonkig égnek**
Magyar játékfilm

19:55 **Márai Sándor**
Magyar dokumentumfilm

20:50 **Az emigráns - Minden másképp van**
Magyar játékfilm

Márai Sándor

DUNA

A családi életnek egyik legközpontibb problémája *a gyerekvállalás kérdése*. Az a nő, aki a természettudományunk által ismert világunk legmagasabbrendű jelenségét, az embert leginkább létrehozza: gyereket vállal és azt neveli, az beteg közösségi értékrendszerünk szerint „nem dolgozik". Még a minimálbérre sem értékeli jelen társadalmunk, a gyerekgondozás legnehezebb időszakában sem. Pedig a gyerekvállalás a két ember kapcsolatának legértékesebb, kreatív terméke, ami a legmélyebb biológiai mélységeket és a legmagasabb szellemi célokat kötheti össze.

A gyerek fogadása mind az anya, mind az apa részéről elsősorban a jin funkció spirituális voltához való viszonyulást fejezi ki. A gyermek kreatív megélése tényleg áldás, ahogy régebben mondtuk, és nemcsak teher. Hogy a gyerek létének szellemi jelentőségéből mit fogunk fel, az a spiritualitást felfogó képességünk függvénye. Megértése az emberi kibontakozás, fejlődés megismerése, megértése. Döbbenetes megfigyelni, hogy időnként szegényebb családokban, ahol a gyerekvállalás komoly anyagi nehézségeket is jelent, spirituálisan mennyivel egészségesebben viszonyulnak az élet ezen alappillérét jelentő kérdéshez.

Süle Ferenc

9 771216 623000 09002